

*Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi
Mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmişdir
(Reyestr № 3378)*

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASININ
RƏYASƏT HEYƏTİ

TÜRKOLOGİYA

- *Beynəlxalq elmi jurnal*
- *Международный научный журнал*
- *International scientific journal*

- *1970-ci ildən nəşr olunur*
- *Издаётся с 1970 года*
- *Published since 1970*

- *İldə 4 dəfə çıxır*
- *Выходит 4 раза в году*
- *Published quarterly*

№ 2

APREL-MAY-İYUN

BAKİ – 2019

REDAKSİYA HEYƏTİ

ABDULLAYEV KAMAL (baş redaktor), AXUNDOVA NƏRGİZ, BAXŞƏLİYEVƏ GÖVHƏR, BÜNYADOV TEYMUR, CƏFƏROV NİZAMİ, ƏLƏKBƏROV AYDIN, ƏLİYEV VİLAYƏT, ƏSKƏR RAMİZ, ƏZİZOV ELBRUS, HƏBİBBƏYLİ İSA, HÜSEYNOV RAFAEL, XƏLİLOV BULUDXAN, XUDİYEV NİZAMİ, İMANOV MUXTAR (baş redaktorun müavini), KƏRİMLİ TEYMUR, QULİYEV ƏBÜLFƏZ, MAHMUDOV YAQUB, MƏMMƏDƏLİYEV VASİM, MƏMMƏDZADƏ İLHAM, NAĞİSOYLU MÖHSÜN (baş redaktorun müavini), SALAMZADƏ ƏRTEGİN

MƏSUL KATİB ELÇİN İBRAHİMOV

BEYNƏLXALQ MƏSLƏHƏTÇİLƏR

DİLÇİLİK ÜZRƏ:

Akalın Şükrü Haluk (Türkiyə),
Alyılmaz Cengiz (Türkiyə),
Bozdemir Mişel (Fransa),
Buşoten Hendrik (Almaniya),
Çeçenov Əli (Rusiya),
Ərcilasun Əhməd Bican (Türkiyə),
Güllü Qərənfil (Moldova),
Haridi Muhamed (Misir),
Kaçalın Mustafa (Türkiyə),
Kajibekov Erden (Qazaxıstan),
Kellner-Heinkel Barbara (Almaniya),
Konkobayev Kadıralı (Qırğızıstan),
Kormuşın İqor (Rusiya),
Məlikov Tofik (Rusiya),
Musaoğlu Mehman (Türkiyə),
Oh Çonq Jin (Cənubi Koreya),
Raçaqın Elizabetha (Almaniya),
Sərtqaya Osman Fikri (Türkiyə),
Soyeqov Muradgəldi (Türkmənistan),
Timkova Tatyana (Ukraniya),
Tooru Hayaşi (Yaponiya),
Yusupova Alfiya (Tatarıstan)

FOLKLOR ÜZRƏ:

Çimpoş Lyubov (Moldova),
Çobanoğlu Özkul (Türkiyə),
Duyuz Əli (Türkiyə),
Ekici Metin (Türkiyə),
Jurayev Mamatkul (Özbəkistan),
Sibqatullina Alfina (Rusiya),
Türkmən Fikrət (Türkiyə)

TARİX ÜZRƏ:

Beyhan Mehmet Ali (Türkiyə),
Hakimov Rafail (Tatarıstan),
Karpov Sergey (Rusiya),
Kıdırəli Darxan (Qazaxıstan),
Munçayev Rauf (Rusiya),
Nesterov Aleksandr (Rusiya),
Turan Refik (Türkiyə)

ŞƏRQŞÜNASLIQ ÜZRƏ:

Apollon Silaqadze (Gürcüstan),
Cəmil Tasin (Rumıniya),
Qolden Piter (ABŞ),
Lee Hee Soo (Cənubi Koreya),
Paul Yurgen (Almaniya),
Vasilyev Dmitri (Rusiya),
Zimonyi İştvan (Macarıstan)

FƏLSƏFƏ ÜZRƏ:

Çumakov Aleksandr (Rusiya),
Kurmanqaliyeva Qaliya (Qazaxıstan),
Mahamatov Tahir (Rusiya),
Popkov Yuri (Rusiya)

İNCƏSƏNƏT VƏ

MEMARLIQ ÜZRƏ:

Akilova Kamola (Özbəkistan),
Xasiyanova Leyla (Rusiya),
Qalimjanova Asiya (Qazaxıstan)

ƏDƏBİYYAT ÜZRƏ:

Akpınar Yavuz (Türkiyə),
Aşırov Annaqurban (Türkmənistan),
Aşurova Gülbahar (Özbəkistan),
Bondarev Aleksandr (Rusiya),
Kalpaklı Mehmet (Türkiyə),
Qorxmaz Ramazan (Türkiyə),
Sokolovski Nikolay (Polşa)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

КАМАЛ АБДУЛЛАЕВ (главный редактор), МОХСУН НАГИСОЙЛУ (заместитель главного редактора), МУХТАР ИМАНОВ (заместитель главного редактора), АБУЛЬФАЗ ГУЛИЕВ, АЙДЫН АЛЕКПЕРОВ, БУЛУДХАН ХАЛИЛОВ, ВАСИМ МАМЕДАЛИЕВ, ВИЛАЙЕТ АЛИЕВ, ГОВХАР БАХШАЛИЕВА, ИЛЬХАМ МАМЕДЗАДЕ, ИСА ГАБИББЕЙЛИ, НАРГИЗ АХУНДОВА, НИЗАМИ ДЖАФАРОВ, НИЗАМИ ХУДИЕВ, РАМИЗ АСКЕР, РАФАЭЛЬ ГУСЕЙНОВ, ТЕЙМУР БУНИЯТОВ, ТЕЙМУР КЕРИМЛИ, ЭЛБЪРУС АЗИЗОВ, ЭРТЕГИН САЛАМЗАДЕ, ЯГУБ МАХМУДОВ

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ ЭЛЬЧИН ИБРАГИМОВ

ЗАРУБЕЖНЫЕ КОНСУЛЬТАНТЫ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ:

Ахмет Биджан Эрджиласун (Турция),
Али Чеченов (Россия),
Альфия Юсупова (Татарстан),
Барбара Кельнер-Хенкель (Германия),
Гюльлю Геренфил (Молдова),
Дженгиз Алийлмаз (Турция),
Игорь Кормушин (Россия),
Кадирали Конкобаев (Кыргызстан),
Мехман Мусаоглу (Турция),
Мишель Боздемир (Франция),
Мурадгелди Соегов (Туркменистан),
Мустафа Качалин (Турция),
Мухаммед Хариди (Египет),
Осман Фикри Серткая (Турция),
Татьяна Тимкова (Украина),
Тофик Меликов (Россия),
Хаяши Тоору (Япония),
Хендрик Бушотен (Германия),
Чонг Джин Ох (Южная Корея),
Шюкрю Халук Акальин (Турция),
Эрден Каджибеков (Казахстан),
Элизабетта Рагагнин (Германия)

ФОЛЬКЛОР:

Али Дуймаз (Турция),
Альфина Сибгатуллина (Россия),
Любовь Чимпоеш (Молдова),
Маматкул Жураев (Узбекистан),
Метин Экиджи (Турция),
Озкул Чобаноглу (Турция),
Фикрет Тюркмен (Турция)

ИСТОРИЯ:

Александр Нестеров (Россия),
Дархан Кыдырали (Казахстан),
Мехмет Али Бейхан (Турция),
Рауф Мунчаев (Россия),
Рафаиль Хакимов (Татарстан),
Рефик Туран (Турция),
Сергей Карпов (Россия)

ВОСТОКОВЕДЕНИЕ:

Аполлон Силагадзе (Грузия),
Дмитрий Васильев (Россия),
Иштван Зимоньи (Венгрия),
Питер Голден (США),
Тасин Джемиль (Румыния),
Хее Соо Лее (Южная Корея),
Юрген Поль (Германия)

ФИЛОСОФИЯ:

Александр Чумаков (Россия),
Галия Курмангалиева (Казахстан),
Тахир Махаматов (Россия),
Юрий Попков (Россия)

ИСКУССТВО И АРХИТЕКТУРА:

Асия Галимжанова (Казахстан),
Камола Акилова (Узбекистан),
Лейла Хасиянова (Россия)

ЛИТЕРАТУРА:

Аннакурбан Ашыров (Туркменистан),
Александр Бондарев (Россия),
Гюлбахор Ашурова (Узбекистан),
Мехмет Калпаклы (Турция),
Николай Соколовски (Польша),
Рамазан Коркмаз (Турция),
Явуз Акпынар (Турция)

EDITORIAL STAFF

KAMAL ABDULLAYEV (Editor-in-Chief), MOHSUN NAGHISOYLU (Deputy Editor-in-Chief), MUKHTAR IMANOV (Deputy Editor-in-Chief), ABULFAZ GULIYEV, ARTAGIN SALAMZADE, AYDIN ALEKBEROV, BULUDKHAN KHALILOV, ELBRUS AZIZOV, GOVHAR BAKHSHALIYEVA, ILHAM MAMMADZADE, ISA HABIBBEYLI, NARGIZ AKHUNDOVA, NIZAMI JAFAROV, NIZAMI KHUDIYEV, RAFAEL HUSSEYNOV, RAMIZ ASKER, TEYMUR BUNYADOV, TEYMUR KERIMLI, VASIM MAMMADALIYEV, VILAYAT ALIYEV, YAGUB MAHMUDOV

EXECUTIVE SECRETARY ELCHIN IBRAHIMOV

INTERNATIONAL ADVISERS

ON LINGUISTICS:

Ahmet Bijan Erjilasun (Turkey),
Alfiya Yusupova (Tatarstan),
Ali Chechenov (Russia),
Barbara Kellner-Heinkele
(Germany),
Chong Jin Oh (South Korea),
Elisabetta Ragagnin (Germany),
Erden Kajibekov (Kazakhstan),
Gullu Karanfil (Moldova),
Hayashi Tooru (Japan),
Hendrik Boeschoten (Germany),
Igor Kormushin (Russia),
Jengiz Alyilmaz (Turkey),
Kadirali Konkobaev (Kyrgyzstan),
Mehman Musaoghlu (Turkey),
Mishel Bozdemir (France),
Muhamed Haridy (Egypt),
Muradgeldi Soyegov
(Turkmenistan),
Mustafa Kachalin (Turkey),
Osman Fikri Sertkaya (Turkey),
Shukru Haluk Akalyn (Turkey),
Tetiana Timkova (Ukraine),
Tofik Melikov (Russia)

ON FOLKLORE:

Ali Duymaz (Turkey),
Alfina Sibqatullina (Russia),
Fikret Turkmen (Turkey),
Lyubov Chimpoesh (Moldova),
Mamatkul Zhurayev (Uzbekistan),
Metin Ekiji (Turkey),
Ozkul Chobanoghlu (Turkey)

ON HISTORY:

Aleksandr Nesterov (Russia),
Darkhan Kidirali (Kazakhstan),
Mehmet Ali Beyhan (Turkey),
Rafail Hakimov (Tatarstan),
Rauf Munchayev (Russia),
Refik Turan (Turkey),
Sergey Karpov (Russia)

ON ORIENTAL STUDIES:

Apollon Silagadze (Georgia),
Dmitry Vasilyev (Russia),
Hee Soo Lee (South Korea),
Ishtvan Zimonyi (Hungary),
Juergen Paul (Germany),
Peter Golden (USA),
Tasin Jemil (Romania)

ON PHILOSOPHY:

Aleksandr Chumakov (Russia),
Galiya Kurmangaliyeva
(Kazakhstan),
Takhir Mahamatov (Russia),
Yuriy Popkov (Russia)

ON ART AND

ARCHITECTURE:

Asiya Galimzhanova (Kazakhstan),
Kamola Akilova (Uzbekistan),
Leyla Khasiyanova (Russia)

ON LITERATURE:

Aleksandr Bondarev (Russia),
Annagurban Ashirov (Turkmenistan),
Gulbahar Ashurova (Uzbekistan),
Mehmet Kalpakly (Turkey),
Nikolay Sokolovski (Poland),
Ramazan Korkmaz (Turkey),
Yavuz Akpınar (Turkey)

İ Ç İ N D Ə K İ L Ə R

KLASSİK İRS – PORTRETLƏR

- Aleksandr Şerbak* (Rusiya). V.V.Radlov və runik yazılı abidələrin öyrənilməsi..... 11

DİLÇİLİK

- Xhemile Abdiu* (Albaniya). Alban dili lüğətlərində sinonim kimi işlənən türkcə alınmaların müsbət və mənfi konnotasiyaları haqqında..... 20
- Elmira Məmmədova-Kekeç* (Azərbaycan). Türk xalqları ədəbiyyatında əruz vəznli vücutnamələrin struktur semantikasi..... 32

ƏDƏBİYYAT VƏ FOLKLOR

- Mustafa Üstünova* (Türkiyə), *Kərimə Üstünova* (Türkiyə). Təkrarlarla gücünə güc qatan şair: Cahit Küləbi..... 42
- Rifət Oymak* (Fələstin). Türk dilinin Qarapapaq (tərəkəmə) şivəsində “Aşiq Qərib” hekayəsinin bir variantı..... 52

YAZILI ABİDƏLƏR

- Abdülhakim Mehmet* (Çin). Uyğur dastançılıq ənənəsi və dastanları 63

TARİX VƏ ETNOQRAFIYA

- Mahir Aslan* (Rusiya). Osmanlı imperiyası: milli sistem..... 73

MÜZAKİRƏ VƏ DİSKUSSİYA

- Mətin Əkici* (Türkiyə). “Kitabi-Dədə Qorqud”un Türkiyə nüsxəsi və yeni bir Dədə Qorqud boyu – Salur Qazanın yeddi başlı əjdəhanı öldürməsi..... 83
- Əhməd Bican Ərcilasun* (Türkiyə). “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni nüsxəsi haqqında: mövzu, digər nüsxələrlə müqayisə, yer, dövr, transliterasiya..... 92
- Əli Duymaz* (Türkiyə). On üçüncü boy..... 99

TÜRKOLÖJİ MƏRKƏZLƏR

- Nobuo Misava* (Yaponiya). Yaponiyada türkoloji araşdırmalar..... 103

RESENZİYALAR

- Əhməd Bican Ərcilasun* (Türkiyə). Kamal Abdulla. “Kitabi-Dədə Qorqud” poetikasına giriş..... 112
- Rasim Nəbioğlu* (*Qurbanov*) (Azərbaycan). Məhərrəm Qasımlı. Folklor və ədəbiyyat araşdırmaları..... 120
- Selin Bayraq* (Türkiyə). Ferruh Ağca. Uyğur Harfli Oğuz Kağan Destanı..... 123

ELMİ HƏYAT

Xronika.....	126
--------------	-----

PERSONALİA

Jean Deny – 140.....	132
Yusif Seyidov – 90.....	134
Fərhad Zeynalov – 90.....	136
Qara Məşədiyev – 80.....	139
Nizami Xudiyev – 70.....	141

СОДЕРЖАНИЕ

КЛАССИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ – ПОРТРЕТЫ

- Александр Щербак* (Россия). В. В. Радлов и изучение памятников рунической письменности..... 11

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

- Ксемиле Абдиу* (Албания). О положительных и отрицательных коннотациях синонимических слов, заимствованных из турецкого языка, в словарях албанского языка..... 20
- Эльмира Мамедова-Кекеч* (Азербайджан). Структурная семантика вуджуднаме написанных в размере аруз, в литературе тюркских народов..... 32

ЛИТЕРАТУРА И ФОЛЬКЛОР

- Мустафа Устюнова* (Турция), *Кериме Устюнова* (Турция). Поэт, усиливающийся повторами: Джахит Кулеби..... 42
- Рифат Оймак* (Палестина). Вариант истории Ашуга Гариба на карапапакском (терекеме) наречии турецкого языка..... 52

ПИСЬМЕННЫЕ ПАМЯТНИКИ

- Абдулхаким Мехмет* (Китай). Уйгурские эпические традиции и эпосы..... 63

ИСТОРИЯ И ЭТНОГРАФИЯ

- Махир Аслан* (Россия). Османская империя: национальная система..... 73

ОБСУЖДЕНИЯ И ДИСКУССИИ

- Метин Экиджи* (Турция). Туркестанский список Деде Коркута и новое сказание Деде Коркута: убийство семиглавого дракона Салур Казаном..... 83
- Ахмет Биджан Эрджиласун* (Турция). О новой копии Деде Коркута тема – связи – место – время – прочтение..... 92
- Али Дуймаз* (Турция). Тринадцатое сказание..... 99

ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЕ ЦЕНТРЫ

- Нобуо Мисава* (Япония). Тюркологические исследования в Японии..... 103

РЕЦЕНЗИИ

- Ахмет Биджан Эрджиласун* (Турция). Kamal Abdulla. “Kitabi-Dədə Qorqud” poetikasına giriş..... 112
- Расим Набиоглы* (Курбанов) (Азербайджан). Məhəngəm Qasımlı. Folklor və ədəbiyyat araşdırmaları..... 120
- Селин Байрак* (Турция). Ferruh Ağca. Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı..... 123

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Хроника.....	126
--------------	-----

ПЕРСОНАЛИИ

Жан Дени – 140.....	132
Юсиф Сеидов – 90.....	134
Фархад Зейналов – 90.....	136
Гара Машадиев – 80.....	139
Низами Худиев – 70.....	141

CONTENTS

CLASSICAL HERITAGE – PORTRAITS

- Aleksandr Sherbak* (Russia). V.V. Radlov and the Study of Runic Written Monuments..... 11

LINGUISTICS

- Xhemile Abdiu* (Albania). On Positive and Negative Connotations of Synonyms, borrowed from the Turkish Language in the Albanian Dictionaries..... 20
- Elmira Mammadova – Kekech* (Azerbaijan). The Structural Semantics of Aruz Meter Vujudnames in Literature of Turkic Peoples..... 32

LITERATURE AND FOLKLORE

- Mustafa Ustunova* (Turkey), *Kerime Ustunova* (Turkey). Jahit Kulebi – the Poet Becoming More Powerful with Repetitions..... 42
- Rifat Oymak* (Palestine). The Variant of Ashug Garib Story in Karapapak (Terekeme) Version of the Turkish Language..... 52

WRITTEN MONUMENTS

- Abdulahkim Mehmet* (China). Uigurian Epic Traditions and Eposes..... 63

HISTORY AND ETHNOGRAPHY

- Mahir Aslan* (Russia). The Ottoman Empire: the National System..... 73

DEBATES AND DISCUSSIONS

- Metin Ekiji* (Turkey). The Turkestan Copy of “The Book of Dada Gorgud” and A New Dada Gorgud Saga-the Killing of Heptaheaded Dragon by Salur Gazan..... 83
- Ahmed Bijan Erjilasun* (Turkey). On the New Copy of Dada Gorgud Theme - Links - Place - Time - Transcription..... 92
- Ali Duymaz* (Turkey). Thirteenth Story..... 99

CENTRES OF TURKOLOGY

- Nobou Misawa* (Japan). Turkological Researches in Japan..... 103

REVIEWS

- Ahmed Bijan Erjilasun* (Turkey). Kamal Abdulla. “Kitabi-Dədə Qorqud” poetikasına giriş..... 112
- Rasim Nebioghlu* (Gurbanov) (Azerbaijan). Məhərrəm Qasımlı. Folklor və ədəbiyyat araşdırmaları..... 120
- Selin Bayrag* (Turkey). Ferruh Ağca. Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı..... 123

CONTENTS

SCIENTIFIC LIFE

Chronicle.....	126
----------------	-----

PERSONAL NEWS

Jean Deny – 140.....	132
Yusif Seyidov – 90.....	134
Farhad Zeynalov – 90.....	136
Gara Mashadiyev – 80.....	139
Nizami Khudiyev – 70.....	141

KLASSİK İRS – PORTRETLƏR
КЛАССИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ – ПОРТРЕТЫ
CLASSICAL HERITAGE – PORTRAITS

Александр Михайлович Щербак – тюрколог, доктор филологических наук, профессор, участник Великой Отечественной войны (1944–45). Окончил Ставропольский государственный педагогический институт (1948), аспирантуру Института языкознания АН СССР (Ленинград, 1951). С 1951 сотрудник Института языкознания АН СССР, с 1993 г. – возглавлял отдел алтайских языков в Институте лингвистических исследований РАН (С.-Петербург). В 1991–95 гг. – зав. кафедрой алтайских языков в Институте народов Севера при Росс. государственном педагогическом университете им. А.И.Герцена. Докторскую диссертацию защитил в 1968 г. на тему «Сравнительная фонетика тюркских языков».

Автор ряда монографий по проблемам языка древнетюркских и средневековых памятников: «Огуз-наме. Мухаббат-наме. Памятники древнеуйгурской и узбекской письменности» (1959), «Грамматический очерк языка тюркских текстов X–XIII вв. из Восточного Туркестана» (1961), «Грамматика староузбекского языка» (1962). Один из авторов и редакторов «Древнетюркского словаря» (1969). Опубликовал серию статей о рунической письменности в юго-восточной Европе и книгу «Тюркская руника: происхождение древней письменности тюрков, границы её распространения и особенности использования» (2001).

Щербак – последовательный «антиалтаист», не принимал теории генетического родства тюркских, монгольских и тунгусо-маньчжурских языков. Проблемам исторического контактирования языков алтайской семьи, связей тюркских и монгольских языков, в результате чего сложилась уникальная тюркско-монгольская языковая общность (языковой союз), посвящены его монографии «Ранние тюркско-монгольские языковые связи (VIII–XIV вв.)» (1997) и «Тюркско-монгольские языковые контакты в истории монгольских языков» (2005).

АЛЕКСАНДР ЩЕРБАК (Россия)

В. В. РАДЛОВ И ИЗУЧЕНИЕ ПАМЯТНИКОВ
РУНИЧЕСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ

Как в прошлом, так и в настоящее время по вопросу об оценке деятельности В. В. Радлова на поприще тюркологии и в особенности в области изучения памятников рунической письменности высказываются разноречивые мнения. Ошибки, неудачные чтения и переводы исследователя тюркской руники вызвали довольно резкие нападки его коллег на западе, а полемика, сопровождавшая появление почти каждой работы, нередко превращалась в

тенденциозное и очень придирчивое разбирательство. Едва ли необходимо специально доказывать необоснованность столь необычного отношения к В. В. Радлову со стороны зарубежных коллег, тем более что отповедь, данная одному из его критиков, В. Бангу, К. Г. Залеманом, сохраняет свою силу и в настоящее время. «Неужели критик, — с возмущением восклицает К. Г. Залеман, — думает, что отдает долг благодарности неутомимому изыскателю, когда, идя по следам проложившего дорогу, с насмешливым злорадством бросает ему вслед камни, о которые когда-то спотыкались нащупывавшие почву ноги?»¹ Для русских и советских тюркологов большое положительное значение работ В. В. Радлова никогда не являлось предметом споров, и чрезвычайно высокая, но вполне заслуженная оценка его научного подвига в России, которая стала для него второй родиной, была дана еще в 1912 г. А.Н.Самойловичем. «Сохраняя полное беспристрастие,— писал он, — можно смело сказать, что в тюркологии с момента ее зарождения и до наших дней не было деятеля более крупного, чем Василий Васильевич Радлов»².

I. Работы В. В. Радлова, посвященные рунике, печатались в течение последних десяти лет прошлого столетия и в начале нынешнего века, точнее, с 1891³ по 1911 г. Это был петербургский период его жизни, пора научной зрелости, когда на смену поискам и собиранию материалов по живым тюркским языкам Сибири и Поволжья, по этнографии и фольклору пришло стремление проникнуть глубже в древность, осмыслить исторические процессы, заняться обобщением накопленных фактов. Именно в этой связи у В. В. Радлова появляется интерес к руническим надписям Монголии, а позднее к памятникам уйгурской, манихейской, сирийской и арабской письменности.

Занятия руническими надписями сблизили В. В. Радлова с такими известными исследователями Сибири и собирателями сибирских древностей, как Д. А. Клеменц, Н. М. Ядринцев, А. В. Адрианов, Н. М. Мартьянов. Последние, сами и с помощью других лиц, добывали ценнейшие сведения о вновь открытых памятниках, снимали с них эстампажи, делали рисунки, чертежи и все это посылали В. В. Радлову⁴. Таким образом в конце прошлого века образовалось небольшое по своему количественному составу, но очень деятельное, активное содружество людей, объединенных одной целью: разгадать тайны Южной Сибири. Это обстоятельство имело важное значение для развития отечественной рунологии и в конечном итоге предопределило ее успехи.

Приступая к исследованию памятников рунической письменности, В. В. Радлов ставит перед собой задачу собрать все известные надписи, разыс-

¹ С.Salemann. Zur Kritik des Coldex Cumanicus/ - ИАН, сер. VI, Спб., 10910, IV, стр.950

² А.Н.Самойлович. В.В.Радлов как тюрколог, - «Труды Троицкосанско-Кяхтинского отделения Приамурского отдела Русского географического об-ва», Спб., 1912, XV, 1, стр.23.

³ Обращение В.В.Радлова к памятникам рунической письменности можно датировать и более ранним временем. См.: W/ Radloff, Aus Sibirien, II, Leipzig, 1884, стр.131.

⁴ См.: Архив АН СССР в г. Ленинграде, ф.177, оп.2, №128, 166 (письма Д.А. Клеменца и Н.М.Мартьянова). Многие эстампажи, например, были изготовлены для В.В.Радлова Ошурковым

кать новые и сделать их доступными для широкого круга специалистов. С этой целью в 1891 г. он организует академическую экспедицию в Монголию и вскоре после возвращения публикует предварительный отчет о ее результатах⁵. В этом же году был переиздан ряд текстов⁶, а в 1892 г. начинает выходить «Атлас древностей Монголии»⁷, включивший в себя описание и репродукции большого количества орхонских и енисейских надписей и писаниц (надписи в честь Кюль-тегина, Бильге-кагана и Тоньюкука, Онгинская надпись, Асхете I, II; Элегес, Уюк-Тарлаг, Уюк-Туран, Кули-Хем ~ Куйлуг-Хем, Кара-Суг, Барык I–IV, Хая-Бажы ~ Хая-Ужу, Чаа-Холь I–IV, VI–VIII, Уйбат I–V, Туба III, Алтын-кель I, II, Оя, Ачура, Означенная). Основным источником для составления атласа послужили материалы, собранные Орхонской экспедицией.

Важным стимулом к интенсивному изучению памятников рунической письменности явилась дешифровка в 1893 г. датским ученым В. Томсеном орхоно-енисейских рун. С этого времени все усилия В. В. Радлова концентрируются в одном направлении и характер его исследовательских поисков всецело определяется стремлением как можно скорее ввести в тюркологию новые материалы. Вот некоторые подробности, относящиеся к этому периоду. В декабре 1893 г. В. В. Радлов получил от В. Томсена письмо⁸, в котором сообщалось о раскрытии тайны рунических надписей, а за несколько дней до появления знаменитого «Notice preliminaire» В. Томсена – список знаков рунического алфавита; и уже на первом январском заседании Академии наук в 1894 г., сообщая о расшифровке В. Томсеном орхоно-енисейских рун, он предложил свое чтение и перевод памятника в честь Кюль-тегина. Ввиду важности выполненной работы Академия наук разрешила размножить ее и разослать в качестве предварительного опыта различным ученым и научным обществам. Первый экземпляр был послан В. Томсену⁹. Вслед за этим появляются три выпуска «Древнетюркских надписей Монголии»¹⁰, содержащие описание и объяснение знаков рунического алфавита, текст, транскрипцию и

⁵ В.В.Радлов. Предварительный отчет о снаряженной... Академией наук экспедиции для археологического исследования бассейна реки /Орхона, Спб., 1892 (СТОЭ, 1), стр.1-12.

⁶ В.В.Радлов. Сибирские древности, 1, вып.2, - «Материалы по археологии России», Спб., 1891, №5. Приложения, стр. 31; 1, вып.3, - «Материалы по археологии России», 1894, №15, Приложения, стр.96 и сл.

⁷ В.В.Радлов, Атлас древностей Монголии, - «Труды Орхонской экспедиции», вып.1, Спб., 1869. В процессе собирания материалов для атласа В.В.Радлов уделял много внимания и техническим вопросам, в частности способу изготовления эстампажей (см.: В.В.Радлов, О новом способе приготовления эстампажей с надписей на камнях, - ЗВОРАО, 1893, vi, СТР.169-181.)

⁸ Письмо В.Томсена датировано 29 ноября 1893 г. Оно хранится в Архиве АН СССР в г. Ленинграде (ф.177, оп.2, № 252). Кстати, в этом письме В.Томсен дает очень высокую оценку В.В.Радлову как тюркологу: «Что касается толкования и перевода надписей, - пишет он, - я сожалею только о том, что не являюсь Радловым»

⁹ W.Radloff, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, 1. Das Denkmal zu Ehren des Prinzen Kül Tegin. St-Pbg. 1894.

¹⁰ W. Radloff. Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, 1.Lig.: Die Denkmäler von Koscho-Zaidam. St.-Ptb., 1894 (март); 2. Lig.: Die Denkmäler von Koscho-Zaidam. St.-Ptb., (май); 3. Lig.: Verbesserungen, Zusätze und Bemerkungen zu den Denkmälern von Koscho-Zaidam. Die übrigen Denkmäler des Orchon-Beckens und die Denkmäler im Flussgebiete des Jenissei. St.-Ptb., 1895.

перевод надписей в честь Кюль-тегина (стр.4-40) и Бильге-кагана (стр. 40-83), словарь к ним, дополнения к словарю и индекс (стр.85-148), улучшения и дополнения к изданным текстам (стр.175-243), тексты и переводы других орхонских и енисейских надписей (стр. 243-346), словарь к енисейским надписям (стр. 347-379), список сочетаний рун (стр. 380-387), материалы по морфологии древнетюркских диалектов (стр.388-422), хронологический справочник и указатель собственных имен, встречающихся в текстах (стр. 423-438), новые переводы памятников из Кошо-Цайдама (стр.439-459), дополнения к словарю древнетюркских надписей (стр. 460).

В 1897 г. выходит в свет «Новое издание»¹¹, а в 1899 г. – «Второе издание»¹² «Древнетюркских надписей Монголии». «Новое издание», являясь в своей основной части очерком фонетики, морфологии и синтаксиса древнетюркского языка, содержит также новую публикацию надписей в честь Кюль-тегина и Бильге-кагана, исправления и дополнения к другим надписям, глоссарий. «Второе издание» целиком посвящено надписи в честь Тоньюкука¹³.

В 1899 г. была издана статья с текстом и переводом рунической надписи, найденной в Семиречье¹⁴, в 1908 г. – статья о древних, домусульманских, письменностях тюрков, включая руническую¹⁵.

Несколько позднее в связи с необходимостью учета результатов новейших в то время исследований для понимания орхонских надписей В.В.Радлов издает ряд небольших статей¹⁶, посвящая первую из них обсуждению опубликованных А. Лекоком восьми рукописных фрагментов из Турфана (фрагмент Т. II, Т. 20 – перечень знаков рунического алфавита, объясняемых при помощи букв манихейского письма; фрагмент Т. М. 340 – текст, написанный рунами и уйгурскими буквами), а вторую¹⁷ – разбору фрагмента рунической надписи на бумаге (всего шесть строк), переданного ему С.Ф.Ольденбургом. В четвертой и пятой статьях изложены различные соображения по вопросу о древнетюркских диалектах¹⁸.

¹¹ W.Radloff, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, Neue folge, St.-Pbg., 1897. См. также: В.В.Радлов и П.М.Мелиоранский. древне-тюркские памятники в Кошо-Цайдаме, Спб. 1897 (СТОЭ, IV) (описание и транскрипция текста надписей сделаны В.В.Радловым, перевод – П.М.Мелиоранским с немецкого перевода в «Neue Folge», 130-157).

¹² W.Radloff, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, Zwelle Folge, St.-Pbg.1899

¹³ Предварительное сообщение о надписи в честь Тоньюкука было опубликовано В.В.Радловым в 1898 г. см.: W.Radloff, Eine neu aufgefundene alttürkischen Inschrift. Vorläufiger Bericht – ИАН, сер. V, Спб., 1898, VIII, стр. 71-76.

¹⁴ В.В.Радлов, Разбор древнетюркской надписи на камне, найденном на урочище Аиртам-ой в Кенкольской волости Аулиеатинского уезда, - ЗВОРАО, 1899, XI, стр.85-86.

¹⁵ W.Radloff, Die vorislamitischen Schriftarten der Turken und ihr Verhältniss zu der Sprache derselben, – ИАН, сер. VI, Спб., 1908, II, стр. 835-839.

¹⁶ W.Radloff, Altürkische Studien, I, - ИАН, сер.VI, Спб., 1909, стр.1213-1220.

¹⁷ W.Radloff, Altürkische Studien, III, I, Ein Fragment in türkischer Runenschrift – ИАН, сер. VI, Спб., 1910, IV,стр, 1025-1029

¹⁸ W.Radloff, Altürkischen Studien, IV. Einleitende Gedanken zur Untersuchung der alttürkischen Dialekte, - ИАН, сер.VI Спб., 1911 V, стр. 304-326; Altürkischen Studien V, Die alttürkischen Dialekte, - ИАН, сер, VI, Спб., 1911, V, стр. 427-452.

II. Тематика и содержание названных выше работ разнообразны. Они включают в себя помимо текстов с переводами и глоссариями лексические и грамматические комментарии, подробные очерки графики и фонетики, описание морфологии, синтаксиса, высказывания по вопросам происхождения рунического алфавита и т. д.

II, 1. В комментариях к изданиям надписей¹⁹ предлагаются возможные варианты чтения и перевода отдельных слов и фраз, приводятся доказательства в пользу предпочитаемого толкования текста и тщательно разбираются критические замечания В. Томсена. Следует напомнить в связи с этим, что одновременно с первыми изданиями рунических текстов начинается полемика между В. В. Радловым и В. Томсеном, которая в общем имела положительное значение, хотя и приобретала в ряде случаев несколько необычную остроту. В спорах с В. Томсеном В. В. Радлов иногда ошибался. Так, он отрицал привативное значение форм *älcipa-*, *älcipam-*, *kaḥancipa-*, *kaḥancipam-*, *уруḥсipam* в тексте памятника в честь Кюль-тегина²⁰, без достаточных оснований подвергал сомнению правильность интерпретации В. Томсеном руны Γ (i, i̇ и «нечто среднее между \ddot{a} и \dot{i} ») и рассматривал ее как обозначение i, i̇, с одной стороны, и \ddot{a} – с другой²¹. Однако В. В. Радлов не упорствовал в своих ошибках и заблуждениях и довольно быстро исправлял неправильности чтения и перевода, ср., например, интерпретацию руны Γ^{22} , толкование отдельных слов, составных числительных (*äki otuzunç* не «тридцать второй», а «двадцать второй»)²³.

Комментарии содержат много интересных и ценных замечаний. В. В. Радлов первым обратил внимание на употребление руны $\text{Ч} \text{н}^2$ в аффиксе винительного падежа, присоединяемом к форме принадлежности 3-го лица, независимо от характера вокализма основы и высказал предположение, «что I аффикса принадлежности еще не подчинялся гласным основы и что древние тюрки произносили *kaḥani*, *kizi*, *sacın*, *subi* и винительный падеж от этих слов звучал *kaḥanin*, *kizin*, *sacın*, *subin*»²⁴. В порядке возражения В. Томсену В. В. Радлов справедливо указывает на возможность толкования *буҗсиз* (~ *буҗсуз*) в некоторых местах как синонима каргакш 'безграничный', 'неограниченный'²⁵.

II, 2. В. В. Радлов не занимался специально рунической палеографией, тем не менее он нередко прибегает к сопоставлению начертаний рунических знаков в различных памятниках. Определенную роль в обращении В. В. Радлова к палеографии сыграло знакомство с Онгинской надписью, о своеобраз-

¹⁹ W.Radloff, Die altturkischen Inschriften der Mongolei, 3 Lig, стр.175-187, 202-243; его же, Die altturkischen Inschriften der Mongolei, Zweite Folge, стр.28-85.

²⁰ Там же, стр.204-209, 225, 226.

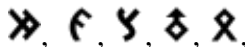
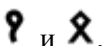
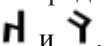
²¹ Там же, стр. 180-183. См. Также: W.Radloff, Die altturkischen Inschriften der Mongolei, Nene Folge, стр.5 и сл.

²² W.Radloff, Alturkischen Studien, V, стр. 428,429.

²³ W.Radloff, Die altturkischen Inschriften der Mongolei, Zweite Folge, стр.XXI.

²⁴ W.Radloff, Die altturkischen Inschriften der Mongolei, 3 Lig, стр.185.

²⁵ Там же, стр.236-238.

ном начертании рун в которой он писал дважды²⁶. Сравнивая знаки Онгинской надписи с рунами на памятниках Кошо-Цайдама (ср.) и отмечая, что составитель ее еще не имел четкого представления об употреблении парных знаков (для твердоярдных и мягкорядных согласных) и часто использовал как равноценные руны , , В. В. Радлов высказывает предположение, что знаки Онгинской надписи более древние и образуют переходную ступень от енисейских к орхонским.

Особое значение данные палеографии имели для выяснения общих вопросов развития рунической письменности. В. В. Радлов подчеркивал значительное расхождение между енисейским и орхонским алфавитами и, исходя из этого, а также принимая во внимание отсутствие на территории между рекой Хануй и хребтом Танну-Ола каких-либо следов рунических надписей, делал вывод о параллельном и независимом друг от друга развитии названных алфавитов²⁷.

II, 3. Касаясь вопроса о происхождении рунического письма, В. В. Радлов подчеркивает свое согласие с точкой зрения В. Томсена, рассматривавшего это письмо как разновидность семитического алфавита, усвоенного через посредство иранцев²⁸.

II, 4. Значительное место в работах В. В. Радлова занимают разделы, посвященные языку рунических надписей, в которых уточняются значения отдельных слов и фразеологических сочетаний, анализируются грамматические особенности и в которых, что наиболее существенно, дано первое довольно подробное описание фонетики, морфологии и синтаксиса древнетюркского языка.

Фонетический раздел²⁹ состоит из очерков, содержащих характеристику гласных и согласных в начале, середине и конце слова, а также разбор фонетических явлений, и прежде всего гармонии гласных. В. В. Радлов, в отличие от некоторых современных исследователей, не поддался иллюзии в отношении бедности древнетюркского вокализма под влиянием данных графики и с самого начала был глубоко убежден в полифонности соответствующих знаков. Спор с В. Томсеном, рассматривавшим руны как обозначения межзубных согласных³⁰, не был решен ни в пользу В. В. Радлова, ни в пользу В. Томсена, тем не менее он вызвал поиски аргументов, новых фактов, сделал необходимым более тщательный анализ рунической графики. Еще в конце прошлого столетия В. В. Радлов сделал правильный, по существу, вывод относительно основной тенденции в эволюции тюркского консонантизма, заявив, что тюркские согласные постоянно развивались от глухих к звонким

²⁶ Там же, стр.245, его же, *Alturkischen Studien*, VI, стр.315.

²⁷ W.Radloff, *Die altturkischen Inschriften der Mongolei*, 3 Lig, стр. 301.

²⁸ W.Radloff, *Die vorislamitischen Schriftarten der Turken und ihr Verhältniss zu der Sprache derselben*, стр.836.

²⁹ W.Radloff, *Die altturkischen Inschriften der Mongolei*, Nene Folge, стр.27, 28.

³⁰ Там же, стр.27, 28.

или от сильных к слабым, но ни в коем случае не в противоположном направлении и что начальные звонкие шумные в языках южной группы вторичны³¹.

В результате тщательного исследования В. В. Радловым были выделены необычные или довольно редкие для современных тюркских языков морфологические элементы, такие, как аффикс орудного падежа *-in* ~ *-in*, аффикс винительного падежа *-iñ* ~ *-iz*, аффикс парности *-li* ~ *-li*, ср. *кунли тунли* 'день и ночь', *бәгли бодунли* 'беки и народ'; аффикс *-ki* ~ *-ki* в составе порядковых числительных, например: *илки* 'первый', *јәгірмики* 'двадцатый', *отузки* 'тридцатый'; аффиксы, образующие наречия, *-pa* ~ *-pa*, *-ja* ~ *-jä* и *-mi* ~ *-mi*, ср. *ичра* 'внутри', *асра* 'внизу', *јираја* 'налево (~ на север)', *бәријә* 'направо (~ на юг)', *әдгүти* 'хорошо', *тукәти* 'совсем, полностью', *камһәди* 'крепко'; аффикс отыменных глаголов *-ik* ~ *-ik*; *ичик* 'подчиняться', *ташик* 'выходить наружу, распространяться'; аффиксы причастных и деепричастных форм *-hli* ~ *-gli*, *-tachi* ~ *-tächi*, *-hma* ~ *-mä*, *-nan* ~ *-nän*, *-u* ~ *-ü* и многие другие. В. В. Радлов обратил внимание на своеобразие составных числительных, обозначающих десятки и единицы, ср. *отуз артуки бир* 'тридцать один', *кирк артули јәни* 'сорок семь'³². Бесспорной заслугой В. В. Радлова следует считать выделение «качественного» и направительного падежей, соответственно имеющих аффиксы *-ca* ~ *-chä* и *-haru* ~ *-gäru*, например: *субча* 'словно вода', *таһча* 'как горы (размером с горы)', *таһбачһару* 'в сторону табгачей', *оһузһару* 'на огузов'.

II, 5. Важной областью лингвистического исследования рунических надписей для В. В. Радлова являлись древнетюркские диалекты. Проблеме диалектных различий посвящены небольшие разделы в издании «Die altturkischen Inschriften der Mongolei» и два специальных очерка в цикле «Alturkischen Studien»³³. В. В. Радлов неоднократно отмечал важность и значительность размеров смешения древнетюркских диалектов, рассматривая данный процесс как основную причину, обусловившую смешанный характер современных тюркских языков³⁴. Итогом кропотливых изысканий явилось создание классификации древних диалектов, в основу которой были положены как фонетические, так и морфологические признаки. Были выделены три диалекта: 1) северный (die Sprache des Turk-Sir-Volkes), 2) южный (die uigurische Sprache) и 3) смешанный, который в свою очередь подразделялся на западный и восточный.

К северному диалекту В. В. Радлов отнес все рунические памятники, общими признаками которых, по его мнению, являются: наличие в анлауте только глухих шумных согласных, кроме *б*; сохранение *б* в словах, оканчивающихся на *ц* или *н*; употребление аффикса притяжательного падежа *-iñ* ~

³¹ Там же, стр.39, 40.

³² W.Radloff, Die altturkischen Inschriften der Mongolei, 3 Lig, стр.388-422; его же, Die altturkischen Inschriften der Mongolei, Nene Folge, стр.45-129.

³³ W.Radloff, Alturkischen Studien, IV, стр.304-326; V, стр.427-452.

³⁴ W.Radloff, Alturkischen Studien, IV, стр.306.

ij, аффикса местно-исходного падежа *-да ~ -dä*, аффикса направительного падежа *-ħary ~ -zäry*, аффикса дательного падежа *-ка ~ -ka* (для формы принадлежности 1-го лица единственного числа возможно *-a ~ -ä*, аффикса *-diħ ~ -dig* во 2-м лице единственного числа и аффикса *-diħiz ~ -digiz* во 2-м лице множественного числа глагольных форм прошедшего времени.

Южный диалект в классификации В. В. Радлова представлен памятниками уйгурской письменности, и в числе основных признаков его названы следующие: возможность перехода **б** в **м** в словах, оканчивающихся на **н** или **ц-**, наличие особой формы исходного падежа; употребление аффикса притяжательного падежа *-niħ ~ -niħ*, аффикса 2-го лица единственного числа глагольной формы прошедшего времени *-diħ ~ -diħ* и т. д.

Смешанный диалект, как полагал В. В. Радлов, отразился в манихейских текстах, написанных буквами уйгурского и манихейского алфавитов, в каирской рукописи «Кутадгу билиг» и в некоторых других. Он обнаруживает особенности, свойственные и северному, и южному диалектам.

Хотя впоследствии были предложены другие классификации древнетюркских диалектов, разработанные с учетом новых материалов и новых исследований, классификация В. В. Радлова не утратила своего научного значения и может быть использована в качестве одного из исходных пунктов дальнейших поисков.

6. Большую осторожность проявлял В. В. Радлов при датировке рунических памятников. Вопрос о датировке — необычайно трудный, так как ни на одном из памятников дата составления текста не указана. Опираясь на анализ содержания и учитывая результаты исследования палеографических особенностей, а также свидетельства исторических источников, В. В. Радлов считал наиболее правильным и в достаточной мере обоснованным относить составление первых рунических надписей к концу VII или началу VIII в.³⁵ Эта датировка, пожалуй, и в настоящее время является общепринятой.

III. Данные, полученные в результате исследования руники, были использованы В. В. Радловым в статье о тюркских гласных³⁶, лексика рунических надписей вошла в «Опыт словаря тюркских наречий», печатание которого началось в 1888 г. и завершилось в 1911 г. Все то, что было достигнуто в указанной области, стало достоянием и других тюркологов, способствовало дальнейшему развитию тюркологии и во многом предопределило ее современное состояние, структуру и характер.

IV. Подводя итог краткому обзору научной деятельности В.В.Радлова, связанной с изучением памятников рунической письменности, необходимо воздать должное ему не только как ученому, создавшему фундаментальные труды и обогатившему тюркологию рядом открытий, но и как первоискателю, одному из пионеров современной отечественной тюркологии. Под влиянием В. В. Радлова и его работ формировалась ленинградская школа тюрко-

³⁵ W.Radloff, Die altturkischen Inschriften der Mongolei, 3 Lig, стр.301-303.

³⁶ W.Radloff, Zur geschichte des turkischen Vokalsystems, – ИАН, сер. V, Спб., 1901, XIV, №4, стр.425-462.

логов, научные идеи В.В.Радлова нашли отражение в трудах крупнейшего советского тюрколога С. Е. Малова и в трудах его многочисленных учеников.

В. В. Радлов – выдающийся ученый, неутомимый исследователь и большой труженик науки. С именем В. В. Радлова связана целая эпоха в нашей науке, но для того чтобы справедливо оценить его заслуги, не следует никогда забывать, что это была эпоха зарождения тюркологии, эпоха «интенсивного собирания и издания материалов по живым турецким наречиям и письменным языкам и первоначальной, только предварительной обработки наличных материалов»³⁷.

Благодаря почину В. В. Радлова и его усилиям в среде советских тюркологов никогда не ослабевал интерес к тюркским древностям, руника прочно заняла подобающее ей место в исследованиях лингвистов, историков, литературоведов. Долг советских тюркологов – поддержать и развить дух больших творческих исканий В. В. Радлова, продолжить начатую им работу, выявить новые памятники, углубить изучение изданных текстов, наконец, создать корпус рунических надписей, представляющих огромную научную и вместе с тем культурно-историческую ценность.

³⁷ А.Н.Самойлович. В.В.Радлов как тюрколог, стр. 32.

DİLÇİLİK
ЯЗЫКОЗНАНИЕ
LINGUISTICS

XHEMILE ABDIU (Arnavutluk)*

ARNAVUTÇA SÖZLÜKLERİNDE EŞANLAMLI SÖZCÜK OLARAK
KULLANILAN TÜRKÇEDEN GELEN SÖZCÜKLERİN OLUMLU VE
OLUMSUZ ÇAĞRIŞIMLARI ÜZERİNE

Özet

Bilindiği gibi her dilde eşanlamlı sözcükler bulunmakta, fakat bunlar birbirinin eşi olmayıp sadece yakın anlama gelen sözcük niteliği taşımaktadır. Aynı zamanda bir dil yazı dili olarak ne ölçüde işlenir, ne kadar ürün verirse, yeni soyut ve somut kavramların sayısı da artacağı için, o dilde eşanlamlıların sayısı da artar. Türkçenin eşanlamlılar açısından çok zengin bir dil olduğu bilinmektedir. Eşanlamlı sözcüklerin aralarında ince ayrımları ve her birinin ayrı kullanım alanları vardır.

Bilindiği gibi değişik etkenler diller arasında sözcükler açısından alışverişlere vesile olmuştur. Türkçe, Balkan dillerini etkilemiştir. En başta sözcükler olmak üzere, tarihsel ilişkilerinden dolayı birtakım fonetik ve morfolojik öğeler Türkçeden Arnavutçaya geçmiştir. Bu Türkçe unsurlar Osmanlı İmparatorluğu döneminde Arnavutçaya girmiştir. Türkçe aracılığıyla Arapça ve Farsça sözcükler de Arnavutçaya girmiştir.

Türkler Balkanlara yeni bir kültür getirdiler. Bu yeni kültür ve yaşama tarzı ile birlikte yeni kavramlar da ortaya çıktı. Bu yüzden yeni kavramlar, birtakım dil göstergeleri ile birlikte Arnavutça ve diğer Balkan dillerine girdi. Zamanla, bu alıntı sözcükler, yeni iç semantik gelişmeleri ve çağrışımları geliştirdi. Bu alıntı sözcükler Arnavutçanın söz dağarcığını zenginleştirdi ve aynı zamanda çok zengin bir eşanlamlı sözcük dizgesini oluşturdu. Birçok Türkçe alıntı sözcük Arnavutça deyim ve atasözlerinde yer almaktadır. Türkçe alıntı sözcükler ile ilgili birçok çalışmalar yapılmıştır.

Bu çalışmamızın amacı Arnavutça sözlüklerde, özellikle “Arnavutça Eşanlamlılar Sözlüğü”nde, eşanlamlı sözcük olarak kullanılan Türkçeden gelen sözcüklerin olumlu ve olumsuz çağrışımlarının analizi olacaktır. Bilindiği gibi bu alıntı sözcüklerde yeni iç semantik gelişmeler tespit edilmektedir. Bu alıntı sözcükler Arnavutçada olumlu, olumsuz ve nötr çağrışımlarda kullanılmaktadır. Bu sözcüklerin olumlu ve olumsuz çağrışımları üzerine duracağız. Arnavutça Eşanlamlılar Sözlüğüne dayanarak bu sözcüklerin olumlu ve olumsuz çağrışımları arasında oranını tespit etmeye çalışacağız. Türkçe ve Arnavutça Sözlüklerden bir tarama yapacağız. Bu eşanlamlı sözcüklerin çağrışımları incelerken Türkçe ve Arnavutça Sözlüklerden ve literatürden örnekler getirmeye çalışacağız.

Anahtar kelime: *anlam, çağrışım, olumlu, olumsuz, nötr.*

* Arnavutluk, Tiran Üniversitesi Yabancı Diller Fakültesi Türkoloji Bölümü, Doç.Dr.. E-posta: abxh_1@yahoo.it

Bilindiği gibi her dilde eşanlamlı sözcükler bulunmakta, fakat bunlar birbirinin eşi olmayıp sadece yakın anlama gelen sözcük niteliği taşımaktadır. Aynı zamanda bir dil yazı dili olarak ne ölçüde işlenir, ne kadar ürün verirse, yeni soyut ve somut kavramların sayısı da artacağı için, o dilde eşanlamlıların sayısı da artar. Türkçenin eşanlamlılar açısından çok zengin bir dil olduğu bilinmektedir. Eşanlamlı sözcüklerin aralarında ince ayrımları ve her birinin ayrı kullanım alanları vardır.

Bilindiği gibi değişik etkenler diller arasında sözvarlığı açısından alışverişlere vesile olmuştur. Türkçe, Balkan dillerini etkilemiştir. En başta sözcükler olmak üzere, tarihsel ilişkilerinden dolayı birtakım fonetik ve morfolojik öğeler Türkçeden Arnavutçaya geçmiştir. Bu Türkçe unsurlar Osmanlı İmparatorluğu döneminde Arnavutçaya girmiştir. Türkçe aracılığıyla Arapça ve Farsça sözcükler de Arnavutçaya girmiştir.

Türkler Balkanlara yeni bir kültür getirdiler. Bu yeni kültür ve yaşama tarzı ile birlikte yeni kavramlar da ortaya çıktı. Bu yüzden yeni kavramlar, birtakım dil göstergeleri ile birlikte Arnavutça ve diğer Balkan dillerine girdi. Zamanla, bu alıntı sözcükler, yeni iç semantik gelişmeleri ve çağrışımları geliştirdi. Bu alıntı sözcükler Arnavutçanın söz dağarcığını zenginleştirdi ve aynı zamanda çok zengin bir eşanlamlı sözcük dizgesini oluşturdu. Birçok Türkçe alıntı sözcük Arnavutça deyim ve atasözlerinde yer almaktadır. Türkçe alıntı sözcükler ile ilgili birçok çalışmalar yapılmıştır.

Türkçe sözcükleri Arnavutça Sözlüğünde çok önemli bir tabaka oluşturmaktadır. Bilindiği gibi, Türkçe sözcükleri bütün Balkan dilleri etkiledi. Osmanlı İmparatorluğu egemenliği sırasında Arnavutça, Bulgarca, Sırpça, Hırvatça, Romence, Yunancada gibi birçok Balkan dilinde Türkçe sözcükler bulunmaktadır. Türkçe sözcükler ile ilgili dilbilimsel çalışmalarda kullanılan "Superstratum" teriminin etkisi, Doğu'nun maddi ve manevi kültürün unsurları, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi ve ordusunun kavramları, Doğu'nun bilim ve sanat terimleri ile başladı ve bu halkların günlük yaşamına kadar yayıldı. Birçok Balkan dilinin bir parçası haline dönüştürülen bu sözcük tabakasını gerçeğe bağlamak için Skok (Restes, 1934). 'oryantal kentleşme' ya da 'Doğu tabanlı Balkan kentleşme' terimi seçilmiştir.

Dilbilimciler tarafından diğer Balkan dillerinde olduğu gibi Türkçenin Arnavutçaya etkisi bazı yönleriyle görülmektedir Desnickaja'nın da belirttiği gibi "Arnavut dilinde Türkçe etkisi sorununun çeşitli yönleri vardır. Balkan dillerinin tarihsel leksikolojisi açısından, özellikle tarihsel-kültürel yönü ve yapısal-gramer yönünden büyük ilgi göstermekte, bunun dışında, üslup (stilistik) yönü de ilgiye değer. Türkçe sözcüklerin çağdaş dilin konuşma üsluplarının sisteminde rolünün saptanması. Bu konunun çalışılması Arnavut edebiyatı ve dilinin durumu ve onun geliştirmek için yollarını anlamak açısından önemlidir." (Desnickaja, 1963).

Zamanla Türkçe sözcükler iç semantik gelişmelere uğramıştır, fakat Türkçede aynı sözcükler için aynı semantik gelişmeler olduğunu söyleyemeyiz. Arnavutçada Türkçe kökenli sözcüklerin semantik gelişmeleri genellikle bu sözcüklerin ilk anlamı koruduğunu göstermiş ve sözcüklerin diğer anlamları sonradan gelişmiştir. Bu sözcüklerde gözlenen genel özellik onların konuşma söylemine ait

olmasıdır. Semantik gelişmeler bu sözcüklerin yeni anlam yaratılmasında gözlemlenmektedir (Samara, 1995:1-4). Bu sözcükler Arnavutçanın söz dağarcığını ve eş anlamlı sistemini zenginleştirmiştir, ayrıca deyimler sisteminde de yer almıştır.

Söz dağarcığı ve deyim, konuşma ve stilistik bakımından çok hassastır. Bu alt dizgelerin unsurları, konuşma ve stilistik özellikleri çok çabuk bir şekilde kazanılır ve bu özellikleri daha çabuk ve açıkça göstermektedir. Bu, dil söz dağarcığı ve özel sözcüklerde görülmektedir. Örn. *batakçi, budallallëk, dyfek, halldup, maskarallëk, matrapaz, mejhane, pazarllëk, qelepër, sebeb, surrat, torollak, xhambaz, yxhym, zallahî, zullum*¹ gibi Türkçe alıntıları nötr değillerdir, onlarda kötüleştirici, alaylı, hor görme gibi anlamsal nüanslar görülür. Bazı Türkçe alıntılar tarihsel sözcükler olarak kaldıkları için Türkçede taşıdıkları temel anlamları ile kullanılır. Örn. *aga, asqer, bej, çiftlik, kadi, pasha, raja, vergji, vilajet, xhelep, zabit* v.s. Bunlar daha çok Osmanlı dönemini açıklayan tarih kitaplarında görülmektedir (Thomai, 2006:290).

Türkçe alıntılar Arnavutçada daha güçlü stilistik renklendirme kazanmıştır. Özel birimler için değil ama sözcük grupları için bundan bahsetmek mümkündür. Bu özelliği kazanmış olan Türkçe alıntılar, stilistik zıt anlam olarak nötr sözcüklere karşı opozisyon gibi bulunmaktadır. Bu durum hala bugünlerde bu sözcüklerin kullanımını açıklamaktadır. Mizahlı yazılarda stilistik renklendirmeyi taşıyan Türkçe alıntılar geri kalmış, tutucu bir kişinin konuşmasında kullanılmaktalar (Thomai, 2006:291). Eski sözcüklerin kullanımı, lehçe ve bölgesel sözcüklerin kullanımı, gündelik hayatta kullanılan sözcükler ya da bir konuşma tarzının bazı sözcüklerin stilistik fonksiyonunda kullanımı, konuşma ya da dilin üslubunun özelliği. Eş anlamlı sözcüklerin arasında bir türlü zıt anlamlılık, bir stilistik opozisyonu oluşturmaktadır. Örn. *bisede* < > ***muhabet***, *fjale* < > ***llafe***, *fytyre* < > ***surrat***, *pushke* < > ***dyfek***, *treg* < > ***pazar***, *tregti* < > ***pazarllëk***.

Desnickaja, “*rast, çift*” gibi nötr olmayı başarabilen bazı özel sözcüklerden bahsetmektedir. Bu sözcükler artık konuşma tarzına ait olarak algılanmamaktadır. Fakat Profesör Samara *tavan* ve *dyscheme* (zemin) konotativ anlamı taşımayan ve *çmim tavan* (maksimum fiyatı) ve *çmim dyscheme* (minimum fiyatı) tamlama içerisinde başka anlamları geliştiren bazı Türkçe sözcükleri vurgulamaktadır (Samara, 1995:1-4). *Dhoma e Tregtisë (Ticaret Odası)* tamlaması, Arnavutça idari dilde kullanılan *odë-dhomë* tipin eş anlamlı çiftinin var olduğundan bahsedebiliriz, fakat Kosova’da aynı idari dilde (administrativ dilinde) onun kadar uygun eş anlamlısı *Oda e Tregtisë (Ticaret Odası)* tamlaması kullanılmaktadır.

Başka bir örnek *saat* ve onun eş anlamlı sözcüğü *orë*. Bir Arnavut dilciye göre *saat* sözcüğü konuşma dilinde çok iyi yerleştirilmiştir. Arnavutça Sözlükte *saat* sözcüğünün konuşma dilinde kullanıldığı yazılmaktaydı ve bu sözcük konuşma dilinin stilemleri arasında yer almaktaydı. Örn. *në orën dy* (nötr anlamı) ve *saat* sözcüğü kullanarak *sahati më dy* ya da *më dy sahati* (*saat ikide*) kullanımları vardır. İki sözcük sadece konuşma dilinin kalıplarında aynı şekilde kullanılır.

¹ Bu sözcüklerde fonetik değişiklikler görülmektedir. Arnavutçada bulunduğu gibi yazılmıştır.

maktadır. Örn. *eci dy orë, eci dy sahat (iki saat yuruyorum), u vonua një orë / u vonua një sahat (bir saat gecikti), me dy orë nate / me dy sahat nate (iki saat), s'i ka ardhur ora / s'i ka ardhur sahati (zamanı gelmemiştir)*. Fakat terminoloji *saat* sözcüğü dışlamaktadır. Örn. *ora e mesimit (ders saati), ora lokale (bölgesel saati), orë akademike (akademik saati), ora astrologjike (astrolojik saati)*. Zaman dilimi anlamında *saat* sözcüğünün morfolojik şeklini gösterebilmek için çoğul eki kullanılmaktadır. Eğer çoğul kullanımı gerekiyorsa *saat* sözcüğü eşanlamlı olarak kullanılmayacaktır. Örn. *orët e vona, disa orë të këndshme, i ka orët e numëruar, iu gjend në orët e vështira*. Bu sözcük grupları, edebi dilde kullanılan sözcük gruplarıdır, konuşma dilinde kullanılmamaktadır. Bu iki eşanlamlı sözcüklerin anlam farklılıkları belirtmesinin birinci nedeni, Türkçe alıntısı olması, ikinci neden ise tarihsel ve kültürel nedenidir (Lloshi, 2005:30-31).

Arnavutça Eşanlamlılar Sözlüğünden alınan bazı örnekler üzerine durmak istiyoruz. Bunu yapabilmek için iki sözlük kullanmaya çalıştık. Jani Thomai, Miço Samara, Hajri Shehu, Thanas Feka, *Fjalor Sinonimik i Gjuhës Shqipe* (2005) ve Ali Dhrimo, Edmond Tupja, Eshref Ymeri, *Fjalor Sinonimik i Gjuhës Shqipe, Botim i Rivështruar* (2007).

Sözcüğün ilk ve temel anlamına çekirdek anlam denir ve bu ilk anlam ya da temel anlamdır. Bir çekirdek anlamın çevresinde yeni anlam halkalarının oluşması, dildeki bir gereksinim sonucudur. Doğal olarak karşılaştığı yeni kavramları adlandırmak ister. Bilindiği gibi bu adlandırmanın üç yolu vardır: 1. Sözcük dışalım (yabancı sözcük kullanması) 2. Biçimsel yoldan sözcük türetme, 3. Dilde var olan bir sözcüğe yeni anlam yüklemesi (anlamsal türetme). Son seçenek dilde doğal çokanlamlılık, dolayısıyla yan anlam olgusunu gündeme getirir (Bilgin, 2003:31).

Türkçeden Arnavutçaya giren sözcüklerin bir kısmı zamanla mecaz anlam bakımından ve özel stilistik (biçembilgisel) değişikliklere uğramıştır ve bu sözcükler değişmeceli yan anlamları geliştirmişlerdir. Bu sözcüklerde birinci anlam korunmasına rağmen tekrar yeni biçembilgisel renklendirmeler kazanmış ve geliştirmiştir. Bu yeni renklendirme ve nüansları bahsettiğimiz sözcüklerin canlanmalarını ve kullanılmalarını sağlamıştır. Böylece **sözcük-kavram-anlam** üçlüsünde anlama yönelik yeni nüans ve çağrışımlar görünmektedir. Dikkat edilecek olursa bu sözcükler tek başına kullanıldıklarında akla ilk gelen anlamıyla verilir. Bu gerçek anlamıdır. Dilsel deneyimimiz, bu sözcüklerin, bağlam içinde, ilk anlamlarının yanında yeni anlamlar, nüans ve çağrışımlarla kullanılabileceğini görünmektedir. Böylece bu sözcüklerin anlam kapmasının çoğalmasını, o sözcüklerin yan anlamlar kazanması demektir. Yan anlamlar karşıladıkları kavramı adlandırırken üstlendikleri anlamsal görevin sürekli ya da geçici olması açısından iki öbekte incelenir. 1. Değişmecesiz yan anlam, 2. Değişmeceli yan anlam (mecaz anlam). Biz bu ikinci anlam üzerinde durmaya çalışacağız.

Bu durum daha çok çeviri yaparken görünmektedir. Özellikle edebi metinleri çevirdiğimizde bu bahsettiğimiz sözcüklerin önemli bir yer aldıklarını biliyoruz.

Arnavutçada bu grubun büyük bir kısmının isimler olduğunu bilinmektedir. Fakat bu alıntıların bir bölümü iki dilde de isim ve sıfat olarak gösterilir. Bu gru-

bun bir kısmının üzerinde durmak istiyoruz. Bu sözcükler Türkçede ve Arnavutçada isim ve sıfat olarak kullanılmaktadır. Bu durumda aynı sözcükler belli bir özelliği taşıyan kişiyi adlandırmaktadır ve aynı zamanda bu niteliği de vermektedir. Türkçe sözlükte yapılan açıklamalara dayanarak bu alıntılarının bir bölümü sıfat görevinde olduğu görülmektedir, fakat Arnavutçada sadece sıfat olarak görünmez, aynı zamanda isim olarak kullanımları da vardır. Bu çeviri sırasında ortaya çıkmaktadır. Anlamsal gelişmeleri sayesinde Türkçede kişi niteliğinin adlandırması Arnavutçada kişi adlandırmasına geçmiştir. Bu sıfatlar Arnavutçada kullanılmaktadır. Örnek: *kaba – budalla, marifetçi – hileqar, merakli – sevdalli, shakaxhi – qyfyrexhi, derdimen – halldup, maskara – edepsöz*. Bahsettiğimiz Arnavutça sözlüklerden seçtiğimiz örnekler görüleceği gibi daha çok konuşma dilinde kullanılanlardır. Fakat edebi metinleri çevirdiğimizde bu sıfatlar mecaz anlamı daha güçlü ve güzel bir şekilde vermektedirler.

Bir Arnavut dilcinin çalışmalarına göre Arnavutça Eşanlamlılar Sözlüğünde (Jani Thomai, Miço Samara, Hajri Shehu, Thanas Feka, *Fjalor Sinonimik i Gjuhës Shqipe* (2005)) aşağı yukarı sekiz yüze yakın sözcük bulunmaktadır. Bu sözcükler birinci anlamda kullanılmaktalar. Eşanlıklı sözcük olarak bir Arnavutça sözcüğü karşılmaktadır. Bu sözcüklerin bir bölümünde Türkçe bir eşanlıklı sözcük vardır. Örn. *ahengxhi- sazexhi, batakçi – xhambaz (njeri – insan), bixhozçi – kumarxhi (burrë – adam), budalla – teveqel (njeri - insan), çapkën – shejtan (djalë – delikanlı), dallaveraxhi-xhambaz (njeri - insan), delenxhi-maskara (burrë - adam), llafazane (grua - kadın), muhabetçi (njeri - insan), batakçi (burrë – adam) v.s.*

Bunun dışında Türkçe unsurların ilavesiyle oluşan Arnavutça türemiş sözcükler de vardır. Bunların eşanlıklı sözcük bir Türkçe alıntısıdır. Bu ilgi çekici bir kullanımdır. Türkçe alıntı türemiş sözcüklerin eşanlamlıları Arnavutça Türkçe unsurlarla türemiş ya da bileşik bir sözcüktür. Arnavutça türemiş ya da bileşik sözcüklerin eşanlamlıları ise bir Türkçe unsur ile türemiş ya da bileşik bir sözcüktür.

Bu bildiriye hazırlamak üzere Jani Thomai, Miço Samara, Hajri Shehu, Thanas Feka, I. *Fjalor Sinonimik i Gjuhes Shqipe* (2005) ve Ali Dhrimo, Edmond Tupja, Eshref Ymeri, II. *Fjalor Sinonimik i Gjuhes Shqipe, Botim i Riveshtruar* (2007) sözlükten birkaç örnek seçtik. Secilen sözcükler Arnavutçada sıfat olarak kullanılan sözcüklerdir. Bu sözcüklerin Arnavutça sözlüklerde bulunduğu gibi bütün anlamları ve kullanımlarıyla yazılmıştır.

İlk Türkçe Sözlük ve Arnavutça Eşanlamlılar Sözlüğünde birkaç örnek vererek, çalışmamızın yöntemini açıklamayı istiyoruz. Bu yöntemi açıklamak için dört sözcük seçtik.

soylu - 1. Doğuştan veya hükümdar buyruğuyla, bazı ayrıcalıklara sahip olan ve özel unvanlar taşıyan (kimse), asil: "*Soylu kişidir, iyi bir öğrenim görmüştür, zekidir, yeteneklidir.*" - N. Cumalı. 2. İyi tanınmış, köklü bir aileden gelen (kimse), necip, kişizade, asil: "*İzmir'in varlıklı ve soylu ailelerinden birinin tek erkek çocuğu.*" - T. Buğra iyi tanınmış, köklü bir aileden gelen (kimse), necip, kişizade, asil, 3. saygı uyandıran, yücelik taşıyan: "*Japonların soylu ve çetin savaşçılık guru-*

runa, bu eğiliş ağır geldi." - F. R. Atay, 4. Soyu iyi nitelikli olan, iyi cins soydan gelen (at vb.). (s. 1798)

sojli - I. *bis.* *vjet.* 1. fisnik, 2. fisnik (s. 826), II. i fisëm, **sojnik**, i **sojshëm**, fisnik (s. 503)

Türkçe Sözlükte bu sözcüğü için dört anlam verilmektedir. Jani Thomai, Miço Samara, Hajri Shehu, Thanas Feka, I. **Fjalor Sinonimik i Gjuhes Shqipe** (2005) Sözlükte sadece iki anlam korumuştur. Ali Dhrimo, Edmond Tupja, Eshref Ymeri, II. **Fjalor Sinonimik i Gjuhes Shqipe, Botim i Riveshtruar** (2007) Sözlükte sadece asil olan anlamı vardır.

merakli - *sf.* 1. Her şeyi anlamak ve bilmek isteyen, mütecessis: "*Büyük kapının önünde binlerce meraklı birikmişti.*" - H. Taner. 2. Bir şeye çok düşkün olan, sürekli onunla uğraşan: "*Sedef ve gümüş kakmalı bıçaklara, revolverlere meraklıydı.*" - Y. K. Beyatlı; 3. Titiz: "*Rakım Bey yaşlı, ak saçlı, temizlik meraklısı, temizlik mütehasısı bir adamdı.*" - A. Ş. Hisar; 4. Kendisini ilgilendirmeyen bir konuda bilgi sahibi olmaya çalışan kimse; 5. hlk. Kaygılı. (s. 1371)

merakli - I. *bis.* i kujdesshëm, 2. i dhënë (s. 511), II. *bis.* i dhënë, i përkushtuar, i dashuruar, *bis.*

qejfli, *bis.* *iron.* **sevdalli**, *bis.* sedërmadh, sedërqar, sedërtar, i merakosur, i shqetësuar, shpirttrazuar, dyshimtar, dyshues, i pasigurt (s. 285).

Türkçe Sözlükte bu sözcüğü için beş anlam verilmektedir. Jani Thomai, Miço Samara, Hajri Shehu, Thanas Feka, I. **Fjalor Sinonimik i Gjuhes Shqipe** (2005) Sözlükte sadece iki anlam korumuştur ve bunlar konuşma diline ait kullanımı. Ali Dhrimo, Edmond Tupja, Eshref Ymeri, II. **Fjalor Sinonimik i Gjuhes Shqipe, Botim i Riveshtruar** (2007) Sözlükte hemen hemen Türkçede olan bütün anlamları verilmiştir. Hepsi konuşma dilinde kullanıldığı için sözlükte *bis.* kısaltması yazılmıştır. Aynı zamanda verilen eşanlamlıların arasında Türkçe alıntı eşanlamları da verilmiştir.

nazlı 1. Kolayca gönlü olmayan, kendini ağır satan, işveli, edalı: "*Nazlı mı nazlı, süzüm süzüm süzülen bir kız çocuğuydu.*" - T. Buğra. 2. Üstüne titrenilen, değer verilen, sevgili: "*Ben çocukluğumdan beri gayet nazlı büyüdüm.*" - P. Safa. 3. Özen isteyen, nazik, 4. Sağlığını, dayanıklılığını çabuk bitiren. (s. 1461)

nazeli - I. *bis.* nazeqar - sillet me naze, **nazemadh**, **nazetar**, **nazeli** *bis.* ojnatar, ojnak, piliherdhë, buzëhollë, cenak (s. 540); **nazetar** - **nazeqar** II. **nazeli**, *shih* nazeqar, nazeqar = **nazeli**, shtinjak, buzëpërdredhur, ngrënëkeq, cenak, hajekeq, paoreks, buzëdredhur, buzëhollë (s. 310)

Türkçe Sözlükte bu sözcüğü için dört anlam verilmektedir. Jani Thomai, Miço Samara, Hajri Shehu, Thanas Feka, I. **Fjalor Sinonimik i Gjuhes Shqipe** (2005) Sözlükte sadece iki anlam korumuştur ve bunlar konuşma diline ait kullanımı. Ali Dhrimo, Edmond Tupja, Eshref Ymeri, II. **Fjalor Sinonimik i Gjuhes Shqipe, Botim i Riveshtruar** (2007) Sözlükte Arnavutça verilen eşanlamları Türkçede olan bütün anlamları içermektedir. Aynı zamanda verilen eşanlamların arasında Türkçe alıntı unsurlarla oluşturulan Arnavutça eşanlamları da verilmiştir.

sert - 1. Çizilmesi, kırılması, kesilmesi veya çiğnenmesi güç olan, pek, katı, yumuşak karşıtı; 2. Esnekliği az olan, kolayca eğilip bükülmeyen: "*Tabakanın sert yaylı kapağını tak diye kapatıyor.*" - T. Buğra; katı, ters; Güçlü kuvvetli; Hırçın, öfkeli, hiddetli: "*Zaten Atatürk'ün ne vakit öfkesine kapılarak herhangi bir kimseye karşı herhangi bir sert harekette bulunduğunu kim hatırlar?*" - Y. K. Karaosmanoğlu; 3. Kolay dayanılmayan, zor katlanılan, etkili, yumuşak karşıtı; 4. Güçlü kuvvetli: "Kapıyı kapadı, döndü, sert adımlarla ilerledi." - M. Ş. Esendal; 5. Sarsıcı niteliği olan, çarpıcı, keskin, hafif karşıtı; 6. Bağışlaması, hoşgörüsü olmayan: "*Birçoğları beni dik ve sert olduğum için belki sevmiyorlardı.*" - M. Ş. Esendal; 7. Gönül kırıcı, katı, ters: "... *sarardı, dudakları titredi, ama adam sert bir davranışla kadehi kadının eline tutuşturdu.*" - H. E. Adıvar; 8. *mec.* Hırçın, öfkeli, hiddetli, gönül kırıcı, 9. *mec.* Titizlikle uygulanan, sıkı. (s. 1737)

i (e) sertë - I. i fortë në shije, në të pirë, në të nuhatur, *fig.* I paafreshëm, idhnaq, i vrazhdë, zemëraq, i ashpër, *bis.* çifteli; i egër (kalë), i rreptë (vend, bukuri), i palakueshëm, i padrejtueshëm (tel), i papetëzueshëm, II. **i (e) sertë** *mb.* 1. i ashpër, *mb. fig.* 2. i egër, *mb.* 3. i fortë, *mb.* 4. zemëraq.

Türkçe Sözlükte bu sözcüğü için dokuz anlam verilmektedir. Jani Thomai, Miço Samara, Hajri Shehu, Thanas Feka, I. **Fjalor Sinonimik i Gjuhes Shqipe** (2005) Sözlükte sadece sıfat olarak anlamı ve iki mecazi anlamları korumuştur ve bunlar konuşma diline ait kullanımı. Bu sözcükte yapı değişikliği görülmektedir. Ali Dhrimo, Edmond Tupja, Eshref Ymeri, II. **Fjalor Sinonimik i Gjuhes Shqipe, Botim i Riveshtruar** (2007) Sözlükte sıfat olarak dört anlam verilmektedir.

Jani Thomai, Miço Samara, Hajri Shehu, Thanas Feka, I. **Fjalor Sinonimik i Gjuhes Shqipe** (2005) ve Ali Dhrimo, Edmond Tupja, Eshref Ymeri, II. **Fjalor Sinonimik i Gjuhes Shqipe, Botim i Riveshtruar** (2007) sözlükten birkaç örnek.

allçak – I. yoktur, II. *mb. bis. thjeshtligjërim*, **budall**, i metë.

qejfli - I. (Thomai, 2005) **qejf** *bis.* 1. dëfrim, zbavitje, argëtim, gaz, 2. kënaqësi, ëndje, 3. dëshirë, 4 dëshirë, II.² **qejfli** *bis.* i dhënë pas diçkaje, vdes për diçka, **merakli**, llacaman të ngrënash, *shih* gruar, cubar, *vjet.* **ashik**; *bis.* **bandill**, **ahengxhi**.

dushman - I. *bis.* 1. armik, 2. pushtues, *vjet.* Armik. II. *vjet.* *shih* armik (s. 91)

teknefes - I. *mb. bis.* astma, *mb. bis.* asmatik II. *vjet.* shpirrë, astmë, *shih* shpirraq, asmatik.

babaxhan - I. *bis.* i mirë dhe i dashur me të tjerët, i urtë, nuk i bën keq askujt, nuk përzihet në punët e të tjerëve, shpirtmirë, i padjallëzuar, II. shpirtmirë, zemërmirë, patëkeq, babëlok, babëlosh, tatëlosh, i leshtë, i sinqertë, i thjeshtë, i çiltër, *shih* i fuqishëm, i shëndetshëm, trim, i zoti.

tamahqar - I. *bis.* lakmitar, **tamahqarllëk**, *bis.* lakmi (s. 907), II. *bis.* lakmitar, lakmues, i pangopur, i pangishëm, makut, i babëzishëm, **tamahqarllëk** *bis.* babëzi, lakmi, pangopësi, makutëri (s. 578)

² Sözlükte kısaltmaları: *bis.* – konuşma dili, *fig.* – mecaz anlamı, *shih* – bakabilirsiniz, *keq.* – pejorativ anlamı, *thjeshtligj.* – sadece konuşma, *sharje* – sövmek, *vjet.* – arkaik sözcük, *mb.* - sıfat.

hajvan - I. *bis.* 1. kafshë, *fig. keq.* 2. barrë, 3. *thjeshtligj.sharje* gomar, *fig. thjeshtligj.* (s. 350), II. *bis.* kafshë, ngarkesë, *fig. bis.* i metë, i trashë. (s.153)

melhem - I. *fig. bis.* bar (s. 508), II. bar plagësh, *fig. ilaç,* ngushëllim, **balsam** (s. 283).

xhambaz - I. *keq.* 1. **dallaveraxhi**, 2. **batakçi**, *bis. keq. xhambazllëk* - *bis. keq.* 1. **dallavere**, 2. mashtrim (1029), **dallaverexhi shih batakçi**, **dallavere shih batakçillëk**, mashtrim (s. 661).

bejtexhi - I. 1. ai që bën bejte, bejtar, 2. vjet. poet, (s. 82) II. bejtexhi - bejtar (s. 28)

zavall - I. *bis.* 1. **hall**, 2. gjorë, e/mb (s. 1037), II. *bis.* **bela**, **hall**, shih i mjerë, i gjorë. i shkretë, fatkeq, fatzi (s. 667)

hallexhi - I. *e/mb* hallemadh (s. 352), II. hallemadh, andrallemadh, brengëmadh, brengëshumë, halleshumë, hallezi, **kusureshumë**, mundimadh, mun-dimplotë, nevojtari, lotmadh, shumëvuajturi, *bis. kusuremadh*, **hallkeq**, **hallexhi** (s. 153-154)

muhabetçi / muhabetçeshë - I. *bis.* kuvendar, **muhabetqar** (s. 533), II. muhabetqar, *bis. muhabetshëm* (s. 303).

kumarxhi - I. *bis.* **bixhoçi** (s. 434), II. **bixhoçi** (s. 221)

xhevahir - I. 1. diamant, 2. brilant, 3. *fig.* shumë e çmuar, shumë e bukur, margaritar, 4. *fig.* njeri me zemër të mirë, flori (s. 1030), II. diamant, brilant, margaritar, gur i çmuar, *fig.* thesar, flori, *fig.* i shkëlqyer, i mrekullueshëm, i vlefshëm, i çmueshëm (s. 662)

teveqel - I. *bis. keq.* 1. **budalla**, 2. trashaman (s. 914), II. trashaman, i trashë nga mendja (s. 583)

xhymert - I. *bis.* bujar (s. 1031), II. *vjet.* dorëdhënë, bujar, mikpritës.

nur - I. *bis.* i hijshëm (s. 576), **nursëz** *bis.* nurzi / nurzezë (s. 576), II. *bis.* fytyrë, dukë, hijeshi, bukuri, hir, pamje, hije, shkëlqim, dritë, *bis.* i hijshëm, i pashëm, i bukur (s. 336)

llokum - I. *mb. fig.* i butë (s. 482), II. suxhuk, dudë, lëndë plasëse, i butë, i majmë (mish qengji) (s. 263)

qerrata - I. *e/mb. bis.* njeri i zgjuar, i shkathët, por që dredhon, dredharak, i djallëzuar, dinak, tinëzar, *ligj.fol. shejtan*, *fig.përk. vïran*, *fig.* 2. që sjell ngatërresa, **vïran** (s. 750), II. *bis.* i shkathët, i djallëzuar, **velet**, *bis. vïran*; dredha-rak, dinak, tinëzar, *fig. përk.* i zgjuar, i gjallë, i prapë, i keq, i dëmshëm (s. 447)

jaran - I. *vjet.* dashnor (s. 55), II. 1. **testembel**, kockë, mëzith, *shih* kyç i këmbës, 2. *vjet.* i dashur, **qejfli** (s. 14)

xhanan - I. *bis.* 1. zemërmirë, 2. i dashur, 3. dashuri (s. 1029), II. *bis.* i dashur, shpirtmirë, zemërmirë.

surrat - I. *bis.* 1. sharrje fytyrë, 2. dordolec, 3. *fig. vjet.* karnaval (s. 837), II. *keq. shih* turi fytyrë *fig.* zemërlig, njeri i keq, dordolec, surretër, surreta *vjet.* karnaval (s. 513)

merak – I. *bis.* dëshirë, *bis.* **gajle**, zekth, *bis.* *vjet.* **sevda**, tangë, ngjak, peng, kureshtje; lakmi, gjakim, *bis.* **qeder**, **qederosje**, **dert**, *krah.* zhol, shqetësim, *bis.* **kasavet**, **hall**; dashuri; kujdes; përkushtim, dyshim, frikë (për dikë) peng, gozhdë (s. 285), II. 1. *bis.* shqetësim, përgjegjësi, kujdes, brengë, **kasavet** *bis.* **gajle** *bis.* **qeder**, *bis.* **dert**, *bis.* **sevda**, *bis.* **sëkëlldi**, *bis.* 2. dashuri, 3. kureshtje, 4. frikë, dyshim, 5. *fig.* peng. (s. 511), II. *bis.* i kujdesshëm, 2. i dhënë pas diçkaje / dikujt (s. 511). **merakleshe** – *bis.* **qejfleshe**, **qejflie**.

sheqer – I. i ëmbël (s. 846), II. *fig.* i ëmbël, mjaltë (s. 521)

damlla – I. *bis.* 1. *mjek.* sëmundje, pikë, send *euf.* 2. fatkeqësi (s.179), 2. *bis.* hemorragji cerebrale *fig.* gjëmë, *fig.* *bis.* i keq, i lig (s. 71)

edepsiz – I. *thjeshtligj.* *sharje* i pacipë (s. 237)

katran – I. 1. **zift**, pise, peshkve (s. 401), II. asfalt *krah.* **zift**, *sharje* *bis.* shkrumë, sterrë, *bis.* i fëlliqur, i keq, *bis.* zemërlig, fatkeq, mjerë (s.190)

filiz – I. 1. degë e re, e hollë e drejtë, bisk, biskonjë, bilashnjok, bilonjë, lastar, pip, pinjoll, vishkull, pinok, rrënjollë, njomëz, **fidan**, mitë, korthitë, fillak, fiskajë, fiskël, fregull, triskull, llaskonjë, llaskore, smat, smag, noshtër, 2. *fig.* pinjoll, 3. *fig.* i njomë. 4. *mb. fig.* i drejtë, **fidan**, lastar, bisk, biskonjë, pip, pipth, vishkullar, vishkull, fillak, pinjoll, fiskajë (s. 266), II. lastar, **fidan**, thithak, thithes, imshak, stërpik, vishkull, *fig.* pinjoll, *fig.* i mitur, *fig.* shtathedhur. (s. 110-111)

llafazan – I. *bis.* fjalaman (s. 479), II. Yoktur.

vesves – I. lig. *folur* *bis.* që dyshon për çdo gjë, **vesveseli** (s. 993), II. dyshues, huqemadh, tekanjoz, *bis.* **vesveseli**, **huqli** (s. 638)

batakçi – I. *bis.* *keq.* T'ia hedh tjetrit, mashtrues, sharlatan, *vjet.* **kallpazan**, **xhambaz**, **batak** (s. 80), II. *bis.* mashtrues, **maskara**, **kallp**, **kallpazan**, **xhambaz**, **matrapaz**, kodosh, ndyrësirë, sharlatan, *fig.* **batak**, pleh, qelbësirë, *bis.* pizeveng, i poshtër, i fëlliqur, dorëfëlliqur (s. 27)

safi – I. *bis.* 1. i papërzier, 2. i pastër (s. 811), II. *bis.* i thjeshtë, i papërzier, i patrazuar (s. 490)

qyfyrexhi – I. *bis.* **shakatar** (s. 762), II. **qyfyremadh** (s. 454)

çirak – I. *bis.* shërbëtor (s. 374), II. *vjet.* shërbëtor (s. 167)

hyzmeqar – I. djalë që punon shegert, II. *fig.* *bis.* *keq.* shërbëtor, *mb. fig.* i keq (s. 164)

saraf – I. *vjet.* 1. që merrej me ndërrimin e monedhave, sekser, 2. *keq.* koprac (s. 813), II. tryezar, koprac, kurnac, dorërrudhur, dorështrënguar, shpirtvogël *krah.* sekser (s. 493)

hileqar – I. që bën hile, **hilemadh**, **hiletar**, bishtnues, dinak, anaç, *keq.* dredhues, **marifetçi** (s. 366), II. **hileqar** – dinak (s. 162)

dallkauk – I. *bis.* *keq.* dyfytyrësh (s. 178), II. *bis.* *keq.* lajkatar, *shih* i poshtër, hipokrit (s. 71)

kopuk – I. *thjeshtligj. sharje* horr (s. 420), II. *bis.* *keq.* horr, rrugaç, *bis.* xhagajdur (s. 208)

azat – I. *bis.* 1. i lirë, i shpenguar, i pafre, 2, i azdisur *bis.* (s. 61), II. *bis.* i çlirët (s. 17)

hasetçi – I. hasetçi *bis.* ziliqar (s. 358), II. ziliqar (s.157)

inatçi – I. *bis.* që mban inat, **inatçor**, zemërak, gjakhidhur, gjakkeq, rrembosur, mllefqar, 2. kokëfortë, **inatçor** – **inatçi** (s. 377), **inatçi**, **inatçor**, hidhënak, hidhtak, i hidhur, i gjakhidhur, gjakkeq, idhnak, idhnar, i **sertë**, zemërak, rrembosur, gjaknxehtë *fig.* **piper**, spec, turispec, *bis.* naks, hakmarrës, *bis.* mllefqar, kokëfortë, i rrëmbyer, sedërmadh (s. 170)

jaran – I. *vjet. keq.* dashnor (s. 382), II. *vjet.* i dashur, shok, mik, jarane – shoqe, mike, jarani – dashuri, shoqëri, shaka (s. 173)

azgan – I. *bis.* 1. shtathedhur, 2. *fig.* i gjallë, i shkathët, trim, guximtar, i guximshëm, sypatrembur, II. shtatlartë, *shih* trim, i shkathët.

Başka örnekleri *duhanxhi*, *topall*, *ashik*, *sherrxhi*, *shejtan*, *pehlivan*, *fallxhi*, *fidan*, *bosh*, *surrat*, *çehre*, *biçimsëz*, *katil*, *kapadai*, *sakat*, *poterexhi*, *edepsiz*, *delenxhi*, *hajdut*, *deli*, *noksan*, *dembel*, *pis*, *zeher*, *marifetçi* v.s. Hepsi bu sözcükler Arnavutçada sıfat olarak (bazı isim olarak) kullanılmakta ve aynı zamanda Arnavutça sözcüklerin eşanlamlı sözcük olarak Arnavutça Eşanlamlılar Sözlüklerde yer almaktalar.

Sonuç olarak bugün Türkçe sözcüklerin özelliği onların konuşma dilinde kullanılıyor olmasıdır ve bu sözcükler anadili Arnavutça olan herkes tarafından bilinmektedir. Onlar günlük iletişimin parçalarıdır. Sözcüklerin diğer kullanım alanlarına nazaran en çok günlük konuşma dilinde kullanıldıkları görülmektedir.

Bu sözcüklerin Arnavutça Eşanlamlılar Sözlüklerde yer almaları ve Arnavutça sözcüklerin eşanlamlı sözcük olarak kullanımları, hala bugünlerde bu sözcüklerin kullanımını açıklamaktadır ve Arnavutçanın çağrışımlar paradigmasını zen-ginlestirmektedir.

KAYNAKÇA

1. Akademia e Shkecave. (1984). Fjalori i gjuhës së sotme shqipe. Tiranë.
2. Akademia e Shkencave. (2002). Fjalori i shqipes së sotme. Tiranë.
3. Bilgin, M. (2006). Anlamdan Anlatıma Türkçemiz, Ankara.
4. Boretzky, N. (1975). Der Turkische Einfluss auf das Albanische, Teil 1.
5. Çabej, E. (1975). “Për një shtresim kronologjik të huazimeve turke të shqipes”, SF 4.
6. Demiraj, Sh. (2004). Gjuhësi Ballkanike, Tiranë.
7. Dhrimo, A. Tupja, E. Ymeri, E. (2007). “Fjalori sinonimik i gjuhës shqipe” Tiranë.
8. Dizdari, T. (2007). “Fjalori i orientalizmeve në gjuhën shqipe”, Tiranë.
9. Doğan, A. (2006). “Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi”, Ankara.
10. Doğan, A. (2006). “Türkçenin sözcüğü”, Ankara.
11. Latifi, L. (2012), “Turqizmat dhe semantika e tyre në fjalorët e shqipes”, Tiranë.
12. Lloshi, Xh. (2005). “Stilistika e gjuhes shqipe dhe pragmatike”, Tiranë.
13. Meyer, G. (2007). “Fjalori etimologjik i gjuhës shqipe” Çabej Tiranë.
14. Samara, M. (1995). “Zhvillimet leksiko-semantike të turqizmeve në gjuhën shqipe” SF, 1-4

15. TDK yayınları, (1998). Türkçe Sözlük I, II, İstanbul.
16. TDK yayınları, (2005). "Türkçe Sözlük", Ankara
17. Thomai, J. (2006). Leksikologjia e gjuhes shqipe, Gjuhesi, Tiranë.
18. Thomai, J. Samara M. Shehu, H. Feka Th. (2005). "Fjalori sinonimik i gjuhës shqipe" Tiranë, ADSH

Ксемиле Абдиу (Албания)

О положительных и отрицательных коннотациях синонимических слов, заимствованных из турецкого языка, в словарях албанского языка

Резюме

Как известно, в каждом языке имеются синонимичные слова, но они не идентичны, а являются словами, близкими друг к другу по смыслу. В то же время, в зависимости от степени использования и продуктивности языка как письменного, количество новых абстрактных и конкретных понятий будет увеличиваться, тем самым увеличивая количество синонимов в этом языке. Известно, что турецкий язык богат синонимами. Синонимические слова имеют тонкие различия, и у каждого из них есть отдельная сфера использования.

Как известно, различные факторы способствовали обмену слов между языками. Турецкий язык оказал влияние на балканские языки. Исторически многие фонетические и морфологические элементы перешли из турецкого языка в албанский. Эти турецкие элементы вошли в албанский язык во времена Османской империи. Арабские и персидские слова также были заимствованы албанским языком посредством турецкого.

Турки принесли на Балканы новую культуру. С новыми культурой и образом жизни появились и новые понятия, которые наряду со множеством языковых показателей вошли в албанский и другие балканские языки. Со временем эти заимствованные слова получили новое внутреннее семантическое развитие. Данные заимствования обогатили лексику албанского языка и в то же время создали очень богатую систему синонимичных слов. Многие турецкие заимствования включены в албанские фразеологические выражения, пословицы и поговорки. Большое количество исследований было проведено в связи с турецкими заимствованными словами.

Целью данного исследования является анализ положительных и отрицательных коннотаций синонимических слов, заимствованных из турецкого языка и отражённых в словарях албанского языка, в особенности в «Словаре синонимов албанского языка». Как известно, в данных заимствованиях наблюдается новое внутреннее семантическое развитие. Эти заимствованные слова используются в албанском языке в положительном, отрицательном и нейтральном значениях. На основе «Словаря синонимов албанского языка» мы попытаемся установить соотношение между положительными и отрицательными значениями этих слов. Исследуя коннотации синонимичных слов, мы постараемся привести примеры из словарей и литературы турецкого и албанского языков.

Ключевые слова: *смысл, коннотация, положительный, отрицательный, нейтральный.*

Xhemile Abdiu (Albania)

On Positive and Negative Connotations of Synonyms, borrowed from the Turkish Language in the Albanian Dictionaries

Abstract

As it is known, there are synonyms in every language, but they are not identical. They are words closer in their meanings. At the same time, depending on the degree of use and productivity of the language, as in written one the number of new abstract and concrete concepts will increase as well as the number of synonyms in this language. The Turkish language is known to be rich in synonyms. Synonyms have very slight differences and each of them has its own area of usage.

As we know different factors led to exchange words between languages. The Turkish language influenced the Balkan languages. Historically many phonetic and morphological elements transformed from Turkish into Albanian. These Turkic elements entered the Albanian language during the rule of the Ottoman Empire. Words from the Arabic and Persian language were also borrowed in the Albanian language by means of the Turkish language.

The Turks brought a new culture to the Balkans. With these new culture and life style there appeared new concepts as well which entered the Albanian and other Balkan languages along with the most linguistic indicators. Within some period, these borrowings gained new internal semantic meanings. These borrowings enriched the basic vocabulary of the Albanian language and the same time, created a very rich system of synonymic words. Many Turkish borrowings are included into Albanian phraseological expressions, proverbs and sayings. Very many researches were done in connection with Turkish borrowings.

The aim of this paper is to analyze positive and negative connotations of synonyms borrowed from Turkish and used in the Dictionary of the Albanian Language, especially in "Albanian Dictionary of Synonyms ". As it is known, in the given borrowings a new internally semantic meaning can be observed. These borrowings are used in Albanian in positive, negative and neutral meanings. On the basic of Albanian Dictionary of Synonyms" we shall try to identify interrelations between positive and negative meanings of these words.

Studying connotations of synonyms we shall try to give examples from Turkish and Albanian Dictionaries and Literature.

Key words: *meaning, connotation, positive, negative, neutral.*

ELMİRA MƏMMƏDOVA-KEKEÇ (Azərbaycan)*

TÜRK XALQLARI ƏDƏBİYYATINDA ƏRUZ VƏZNLİ VÜCUDNAMƏLƏRİN STRUKTUR SEMANTİKASI

Xülasə

Vücutnamə insan ömrü ilə bağlı digər mətnlər kimi bir çox türk xalqlarının ədəbiyyatında müraciət edilən janrlardandır. Son illərə qədər vücutnamələr sadəcə aşiq yaradıcılığının tədqiqat obyektini kimi öyrənilir və ancaq heca vəznində qələmə alınmış şeirlər olaraq başa düşülürdü. Lakin ümumtürk ədəbiyyatı kontekstində bu janrın bədii ifadə imkanlarının həm də əruz vəznində və sərbəst şeirdə olduğunu görürük. Vücutnamənin ilkin klassik örnəkləri əruz vəznində qələmə alınmışdır. Buna nümunə olaraq, türk xalqları ədəbiyyatında türkcə ilk məsnəvilərdən birinin müəllifi kimi Yusif Xas Hacibi və onun “Qutadqu-bilig” əsərindəki vücutnaməni göstərə bilərik. Həmin əsər Firdovsinin “Şahnamə”si, Nizaminin “İsgəndərnamə”si kimi əruz vəzninin mütəqarib bəhrində qələmə alınmışdır. Yunus Əmrənin dövrüyyə-vücutnamə nümunəsi olan “Könül” rədifli qəzəli və Aşiq Paşanın əruz vəzninin rəməl bəhrində yazdığı “Qəribnamə” adlı məsnəvisindəki vücutnamə örnəyi də əruz vəznindədir. Bundan başqa, Nizami Gəncəvi, Əhmədi, Lamii, Manisalı Cami kimi müəlliflərin öz məsnəvilərində yer verdikləri vücutnamələr, daha doğrusu, baş qəhrəmanın epik bioqrafiyasının verildiyi şeir parçaları əruz vəznindədir. Bədri Dilşadın “Qoca və gənc” adlı vücutnaməsi də XV əsrdə əruz vəznində qələmə alınmış vücutnamələrdəndir. Müəllifi məlum olmayan “Öyüdnamə” başlıqlı bir nəsihətnamə-vücutnamə də əruz vəzninin həzəc bəhrindədir. Bu vücutnamələrdə ərəb və fars dillərinin təsiri daha çox hiss olunur. Əruz vəznli vücutnamələr heca vəznilərdən fərqli olaraq, müstəqil deyil, digər poetik mətnin içərisində yer alması ilə səciyyələnir. Məqalədə ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə bu vücutnamələrdən bəhs edilir və təhlilə cəlb edilir.

Açar sözlər: *əruz, vücutnamə, məsnəvi, Yusif Xas Hacib, Nizami Gəncəvi, Aşiq Paşa.*

Vücutnamə janrı türk xalqları ədəbiyyatında insanın yaradılması, anadan olması, ömrü və axirəti ilə bağlı məzmun özəlliklərini ehtiva edir. Bu janrın ilkin örnəklərinə şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri arasında rast gəlirik. Vücutnamələrin ümumtürk yazılı ədəbiyyatında inkişaf prosesi isə Orxon abidələri olan “Bilgə Xaqan” və “Kültigin” mətnlərindən başlanır. “Göytürk nəsi” adlandırılan bu nümunələrdə heca vəzninə yaxın bir ölçü ilə insan ömrünün müəyyən məqamları əks olunur. “Kültigin” abidəsinin şərq tərəfinin 31-ci sətirində deyilir: “*Kangım kağan uçdukda inim Kül Tigin yi[ti yaşda kaltı] Umay teg ögüm katun kutinga inim*

* Azərbaycan, Bakı Avrasiya Universiteti, Ümumi filologiya kafedrasının müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. E-mail: mamedovaelmira4@gmail.com

Kül Tigin er at buldi. Altı yigirmi yaşına eçim kağan ilin törüsün ança kazgandı” (Ergin, 1989: 72).

Tərcüməsi: “*Babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı..... Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı. On altı yaşında, amcam kağanın ilini, töresini şöyle kazandı*” (Ergin, 1989: 25-26).

Göründüyü kimi, mənsur şeir kimi qələmə alınan mətn türk xaqanının ömrünün müəyyən illərini və ya tərcümeyi-halını əks etdirən ilk nümunələrdəndir.

Türk xalqlarının yazılı ədəbiyyatının daha sonrakı mərhələsi islami türk ədəbiyyatının formalaşması və bu kontekstdə ilk nümunələrin qələmə alınmasıdır. Həmin nümunələr arasında ilk olaraq “Qutadqu bilik” və “Divani-hikmət” əsərlərinin adlarını çəkmək mümkündür. Qeyd edək ki, “Qutadqu bilik”dəki vücutnamə əruz, “Divani-hikmət”dəki vücutnamə isə heca vəznindədir. Türkiyəli alim Amil Çələbioğlu vücutnamələrin vəzn xüsusiyyətlərinin müxtəlifliyi probleminə toxunur və bununla bağlı aşağıdakıları qeyd edir: “Klasik Türk edebiyatı, konu, muhteva ve şekil hususiyetleri bakımından sanıldığından çok daha zengin ve orijinaldir. Böyle olmakla beraber bu yönde meseleler, her zaman için ümumi ve mukayeseli olarak ele alınmadığından edebiyatımızın hakiki şahsiyeti, henüz tamamiyle ortaya konulmuştur denilemez. Yüzyıllar öncesinden günümüze kadar edebi bir tür halinde devam edegelen yaşnameleri, bu mevzuda bir misal zikredebiliriz. Bu nevin tesbit edebildiğimiz örnekleri, daha çok müstakil parçalar şeklinde ve hece vezniyle yazılmıştır. Aruzla yazılanlar ise Kutadgu Bilig, Muradname gibi mesnevilerin bir cüzüdür” (Çelebioğlu, 1998: 381). Tədqiqatçının vurğuladığı kimi, hər hansı bir janrın arxitektonikasının məzmun və forma xüsusiyyətlərini tam olaraq öyrənmək üçün onun inkişaf yolunu bütövlükdə, həm də ümumtürk ədəbiyyatı kontekstində izləmək vacibdir. Belə olan halda hər hansı bir janrın inkişaf prosesində baş verən struktur-semiotik dəyişmələri aydın şəkildə görmək mümkündür. Əks halda vücutnamə aşiq şeirinin ifadə forması kimi (sadəəcə qoşma və gəraylı olaraq) başa düşülür və janrın arxitektonikasının tarixi qatları dəyərləndirmədən kənar qalır. Bu tarixi qatlardan biri də türk xalqları ədəbiyyatında əruzun yayılması ilə bağlıdır. “Türk xalqları əruz vəznini farslardan təqribən iki əsr sonra – XI əsrdə qəbul edib öz poeziyalarında işlətməyə başladılar. Və elm aləmində əruz vəznində yazılan ilk türkdilli əsər Yusif Balasaqunlunun “Qutadqu bilik” poeması hesab olunur. Bununla da türk xalqlarının poeziyasına daxil olan əruz vəzni, bundan sonra klassik üslubda yaranan türkdilli şeirin əsas vəzninə çevrildi” (Quliyev, 2013: 56).

Beləliklə, ümumtürk ədəbiyyatı kontekstində vücutnamə hər iki vəzndə öz ifadəsini tapan bir janrdır. Türk xalqları ədəbiyyatında ilk türkcə məsnəvi örnəyi olan “Qutadqu bilik” əsərindən başlayaraq, müəyyən məsnəvilər daxilində qəhrəmanın ömrünün ifadəsində vücutnaməyə müraciət edilir. Bu isə qədim türk dastan ənənəsindən qaynaqlanır.

1. “Qutadqu bilik”də vücutnamə: vəzn və məzmun özəllikləri

1069-1070-ci illərdə qələmə alınmış bu əsər islam və ərəb mədəniyyətinin təsiri altında yazılmış ilk türk məsnəvisi kimi diqqəti cəlb edir. Qaraxanlı dövrünün şairi Yusif Xas Hacib tərəfindən “Şahnamə”nin vəznü ilə, yəni mütəqarib bəhrinin *fəulün, fəulün, fəulün, fəül* ölçüsündə yazılmışdır. Məsnəvi milli vəznü qələmə alınmasa da, dil və struktur baxımından türk ruhunun aynasına çevrilən bir bədi örnekdir. “*Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib’in 11. yüzüldə Türkçe olarak kaleme aldığı bir eser olup, ilk Türk İslam Edebiyatı ürünlerindedir. Bu yaklaşım, Kutadgu Bilig’in bir takım kaynak ve referanslarına kendiliğinden işaret edebilir. Kısaca, Kutadgu Bilig’in her şeyden önce bir Türk Düşüncesi boyutu, bir de İslam Düşüncesi boyutunun söz konusu olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz*” (Taş, 2010: 1883).

“Qutadqu bilig”ə qədər türk xalqlarının folklor örnekləri arasında geniş yer alan vücudnamənin artıq bu məsnəvi vasitəsilə yazılı ədəbiyyata gətirilməsi həmin əsərin milli və qeyri-milli poetik elementlərin vəhdətinə çevrilməsinin bir sübutudur. Məsnəvinin 11-ci fəslü “Kitaba ad verməyim və qocalığım” adlanır. Məhz bu fəsilə insan ömrünün ötən illərinə toxunan şair həyat haqqında fəlsəfi dəyərləndirmə edir:

+ - - / + - - / + - - / + -

kimiñ kırk/ta keçse/ tiriglik/ yılı	Arxada qalıbsa, kimin qırx yaşı,
esenleş/ti erke/ yégitlik/ tili	Gəncliyi onunla gedir yanaşı
tegürdi /maña el/gin elig /yaşım	Salam, gəlib çatdın, ey əlli yaşım
kuğu kıldı kuzğun tüsi teg başım	Ağ quzğun gibidir ağaran başım
okır emdi altmış mañar kel téyü	Nə söylər əlli yaş? Ölüm bir oğru*
busuğ bolmasa bardım emdi naru	Hər halda gedirəm əcələ doğru
Kimiñ yaşı altmış tüketse sakış	Kim əlvida desə, altmış yaşına
tatıg bardı andın yayı boldı kış	Yaz gedir... yanaşır ömür qışına
otuz yığmışın yandru aldı elig	Otuz nə verdisə, əlli yaş aldı
negü kılğay altmış tegürse elig	Altmış gəlsə çatsa, daha nə qaldı?

* Xəlil Rza törcümədə əlli yaşdan bəhs etsə də, bu misra orijinal mətnədə əslində: “İndi altmış yaş məni çağırır, Əcəlin tələsinə düşməsəm, oraya gedəcəm” şəklindədir.

negü kıldım erki elig men sana	Sənə neyləmişəm, ey əlli yaşım,
nelük türdüñ emdi bu öç kek maña	Qisas istəyənim, bəlkə, baş daşım.
tatıǵ erdi barça yégitlik işim	Şirin gəncliyimdi çıxan qarşıma
aǵu kıldı emdi maña yér aşım	Kimlər zəhər qatdı mənim aşıma?
bodum erdi ok teg köñül erdi ya	İndi yaydı qəddim, o zamanlar ox
köñül kılǵu ok teg bodum boldı ya	Onda da, indi də arzularım çox (Balasaqunlu, 2003: 43)

Tədqiqatçı İsmail Taşa görə, əsər bir siyasətnamə, nəsihətnamə və ya əxlaqnamə olaraq qələmə alınmışdır. (2010: 1885) Həqiqətən də, məsnəvidə didaktik aspekt üstünlük təşkil etdiyi kimi, vücudnamə hissəsi də insanı öz ömrünü mənalı keçirməyə və hər ötən yaşın qədrini bilməyə çağırış baxımından bir nəsihətamiz mənzumədir.

“Qutadqu bilik” türk xalqları şeiri tarixində ilk vücudnamə mətnini ehtiva edən bir məxəz dəyəridədir. Xaqaniyyə türkcəsi ilə yazılmış əsərdəki vücudnamə mətnində ərəb-fars sözlərinin işlənmə səviyyəsi yüksək deyil. Daha sonra digər türk dillərində baş verən səs əvəzlənmələri də abidənin dilində qorunur. Məsələn, türk dillərinin əksərində [y] səsinə çevrilmiş qədim türk dilindəki [d] səsinə məsnəvidə də rast gəlirik. Nümunə olaraq, ayaq – adak, boy – bod sözlərini göstərə bilərik:

*bodum erdi ok teg köñül erdi ya
köñül kılǵu ok teg bodum boldı ya.*

Xəlil Rza tərəfindən bu misralar müasir Azərbaycan dilinə aşağıdakı şəkildə çevrilmişdir:

*İndi yaydı qəddim, o zamanlar - ox,
Onda da, indi də arzularım çox.* (Balasaqunlu, 2003: 43)

Göründüyü kimi, bod-boy sözü Xəlil Rza tərəfindən “qədd” şəklində tərcümə edilmişdir, Rəşid Rəhməti Arat isə həmin sözü “vücut” şəklində vermişdir. (Çelebioğlu, 1998: 384). Beləliklə, əsərin tərcümələrində orijinal mətnə nisbətən ərəb sözlərinin işləkliyinin artması müşahidə olunur. Qeyd edək ki, məsnəvinin dilində ərəb və fars sözlərinin nisbəti yüksək olmadığı üçün bu əsərdə mükəmməl əruz sistemindən bəhs etmək mümkün deyil. Yuxarıda verdiyimiz nümunədə açıq və qapalı hecaların bir-birini izləməsindəki uyğunsuzluqlar da bunu sübut edir.

2. Nizaminin xələflərinin məsnəvilərində vücudnamələr:

2.1. “Xosrov və Şirin” əsəri və onun təsiri ilə qələmə alınmış məsnəvilərdə vücudnamələr

Yusif Balasaqunludan sonra məsnəvi daxilində vücudnamə yaradan digər bir sənətkar görkəmli şair Nizamidir. O, fars dilində və həzəc bəhrində qələmə aldığı “Xosrov və Şirin” əsərində baş qəhrəmanın ömür yolunun təsvirində vücudnaməyə müraciət etmişdir. Nizami Xosrovun qəhrəman kimi yetişməsindən bəhs edərkən müxtəlif məsnəvilərdəki vücudnamələrdə olduğu kimi, burada da, əsasən, 40 yaşına qədər insan övladının özünə ad qazanması və ömrünü gözəl bir şəkildə yaşaması ilə bağlı öyüdlər verir.

Nizami Gəncəvinin davamçılarının da məsnəvi yaradıcılığında eyni şəkildə vücudnamə mətnlərinin yer aldığını görürük. Bu baxımdan “Xosrov və Şirin” mövzusunda yazılan nəzirə, eləcə də tərcümə əsərləri xüsusilə seçilir. “*Sasani hükümdarlarından Hüsrev-i Perviz'in tarihi kaynaklarda yer alan hikâyesinin bir edebi metin halinde ortaya konmasıyla ilk kez Nizami tarafından kaleme alınan Hüsrev ü Şirin, büyük ölçüde, Nizami'nin kuvvetli kalemî sayesinde çok sevilmiş ve ondan sonra birçok şair için bir malzeme teşkil etmiştir. Bu konu Nizami'den sonra, genellikle İran ve Türk şairleri tarafından toplam 56 kez ele alınmıştır. Eser Türk dilinde (Anadolu dışında) ilk kez Kutb adlı bir Kıpçak şairi tarafından Nizami'den tercüme yoluyla ortaya konmuştur.... Ahmed Rıdvan'ın Hüsrev ü Şirin'i, bugünkü bilgilere göre Anadolu sahasında, bu konuda yazılmış üçüncü eserdir*” (Ahmed Rıdvan, 2016: 8). Adətən, insan ömrünün illərinin təhkiyə və təsvirinə qəhrəmanların həyatının nəql olunmasında müraciət edilir. Ahmed Rıdvan Xosrovun müəllim yanına getməsindən bəhs edərkən qeyd edir:

*Çü biş yaşına yetdi şâh Pervîz
İletdiler mu'allim hâneye tîz* (Ahmed Rıdvan, 2016: 235)

Nizamının xələflərindən Lamiinin “Fərhadnamə” məsnəvisində də baş qəhrəmanın on və on beş yaşlarının təsviri verilir:

*İl içre oldu bu resme işi fâş
Ki tâ 'ömründen irdi aña on yaş
Çü on dördine irdi yaşı anuñ
Kamu derd oldu içi taşı anuñ* (Lâmiî, 38)

Beləliklə, arxaik dastanlardan türk məsnəvi ədəbiyyatına, həmçinin Nizamini fars dilində qələmə aldığı “Xosrov və Şirin” məsnəvisinə keçən qəhrəmanın epik bioqrafiyası ilə poetik mətnlərə dahi şairin xələflərinin əsərlərində də rast gəlinir.

2.2. Əhmədinin “İskəndərnamə” məsnəvisində vücudnamə qəhrəmanının epik bioqrafiyası

XV əsr türk divan ədəbiyyatının nümayəndələrindən olan Əhmədi də “Xəmsə”yə cavab yazan müəlliflərdəndir (ö. 815/1412-13) (Ayçiçeği, 2013: 131). Qeyd etməliyik ki, şair “İskəndərnamə” əsərini sələfi Nizamidən fərqli olaraq,

mütəqarib deyil, əruz vəzninin rəməl bəhrinin *fâ 'ilâtün / fâ 'ilâtün / fâ 'ilün* ölçüsündə yazmışdır. Məsnəvinin “Müqəddimeyi-dasitan və sifati-bahar” adlı hissəsində baş qəhrəmanın – İskəndərin ömür yolundan bəhs edən müəllif xalq dastanlarında olduğu kimi, qəhrəmanın nəzir-niyazla doğulduğunu, məşhur alimlərdən, Ərəstu, Sokrat kimi filosoflardan təlim aldığı, özünün də on yaşında bir filosofa çevrildiyini qeyd edir:

-+ - - / - + - - / - + -

Oluş Eflâtün-ıla Bukrât şâd
Virdiler ol gün aña İskender ad
... **Altı** yıl âyîn-ile ol şâh-zâd
Terbiyet buldı vü lâyıq bûd u zâd
Yidisinde âgâz itdi ol nâm-ver
Tâ ki ögrene Ârestûdan hüner...
Oldı **on** yaşında ol bir feylesûf
Kim felek esrârına buldı vukûf
...Çünkü on yaşadı ol gîtî-fürûz
Tazı atlar istedi vü bâz u yûz
...Çünkü **onbiş** yaşına irişdi şâh
Feylekûsa irdi fermân-ı Îlâh (Ahmedî, 36)

Məsnəvinin dili əruzun tələblərinə uyğun olaraq ərəb və fars alınmaları ilə zəngindir: *terbiyet, layıq, ağaz, hüner, feylesuf, felek, esrar, vukuf, giti-füruz, baz, ferman* və s.

Məsnəvilərdə vücutnamələrə müraciət edilməsinin əsasının dastan ənənəsindən qaynaqlandığını qeyd etmişdik. “İskəndərnamə” əsərinin də strukturunda dastan ənənəsinin geniş təsirini görürük. “*Ahmedî'nin eserinde “dâstânlar”ın tertip hususiyetleri bakımından önem arz ettiği görülmektedir. Her “dâstân”; mukaddime-i dâstân, matla-ı dâstân, hâtime-i dâstân olmak üzere üç ana bölüme ayrılmaktadır. Her dâstânın başında müellif; bülbüle, papağana ya da içki sunan güzele seslenir. Genellikle dâstânların mukaddimesinde, Ahmedî'nin ruh haline göre ilkbahar, sonbahar veya yaz tasvirleri yer almaktadır*”. (Ayçiçeği, 2013: 138) Ümumiyyətlə, bütün məsnəvilərdəki vücutnamələrin poetik strukturu ilə dastanlardakı vücutnamələr arasında struktur-semantik paralellik var. “Manas”, “Bekçi”, “Kubikul”, “Kococaş” kimi müxtəlif dastanların giriş bölümündə qəhrəmanın sürətlə böyüməsi motivinə və epik bioqrafiyasına rast gəlirik. Dastanlar üçün səciyəvi olan bu struktur eynilə adlarını qeyd etdiyimiz məsnəvilərin də arxitektomatik elementi kimi diqqəti cəlb edir.

3. Aşiq Paşanın “Qəribnamə” və Manisalı Caminin “Məhəbbətnamə” məsnəvilərində vücutnamə

Klassik türk şeirinin görkəmli nümayəndələrindən olan Aşiq Paşa 1329-cu ildə “Qəribnamə” əsərini əruz vəzninin rəməl bəhrinin *fa 'ilatün / fa 'ilatün / fa 'ilün* qəlibində yazmışdır. Aşiq Paşanın məsnəvisində şifahi ədəbiyyatdan qaynaqlanan

digər poetik elementin – bənzətmə ünsürlərinin yer aldığı görürük. Aşiq Paşa insan ömrünün 80 ilini dörd fəsilə müqayisədə təsvir edir:

Uşbu **səksən yıl** dahı dörd fəsil olur
 Degmə fəslinə **yigirmi** yıl gelür
 Her birinüñ şerhini eydem ‘ayân
 Diñle imdi niçedür bellü beyân
 Fəsil-ı evvel kim **yigirmi** yıl-durur
 Şol yazuñ üç ayına kâbil-durur
 Ol üç ayda ne ki ‘âlemde olur
 Cisme bu **yigirmi** yılda ol gelür (Aşiq Paşa, 2000:119)

Aşiq Paşanın dilində alınma sözlərin nisbəti Yusif Xas Hacib ilə müqayisədə daha çox olduğu üçün əruzda nizamsızlıq (zihaf və imalələr) o qədər də müşahidə edilmir.

XVI əsrdə yaşamış Manisalı Caminin “Məhəbbətnamə” məsnəvisinin digər adı “Vamiq və Əzra”dır. Bu məsnəvidə də bir yeniliyi müşahidə edirik: hər iki baş qəhrəmanın doğulmasından ilk gənclik yaşlarına qədər ömürləri təsvir edilir. Məsnəvi müzərə bəhrinin *məf’ülü/fâ’ilâtün/məf’ülü/fâ’ilâtün* qəlibində yazılmışdır.

- - +/ - + - - / - - + / - + - -

Çün oldı /nâz-ıla/ perverde / ol gül
 İrüp **bi/r** yaşı/na ötdi /çü bülbül
 İrişdi çünki **üç** yaşına Vâmık
 Görenler cân u dilden oldı ‘âşık
 ...İrişdi **beş** yaşına şâh-ı ferruh
 Degürmez oldı hiç kimseye päsuh
 Tamâm **on** yaşa irdi Şâh Vâmık
 Kim oldı pür-usûl ü pür-yaraşık
 Çün irdi **on iki** yaşına sultân
 Cihânda oldı Rüstəm gibi destân

(Manisalı, 64-65)

4. Bədri Dilşadın vücudnaməsinin poetik xüsusiyyətləri

Bədri Dilşad 1427-ci ildə “Qabusnamə”ni türk dilinə tərcümə etmiş və “Muradnamə” adlandırmışdır. Sultan II Murada ithaf edilən bu məsnəvidəki vücudnamə 30-80 yaş arası insan ömrünü əhatə edir. Şeir əslində qocalıqdan şikayət kimi də səslənir. Bayram Kayanın qeyd etdiyi kimi, “...*öncelikle gençlere seslenen şair, yaşlanınca bilgisiz kalınmaması için gençlikte bilim, marifet ve güzel ahlâk öğrenilmesi tavsiyesinde bulunur, ardından ölüm hakkındaki uyarı ve nahiyyələrine geçer. Kişi ölümdən asla gafil olmamalıdır; zira ölüm uzak iken birden yakın oluverir*”. Məsnəvi “Şahnamə” vəznində, yəni mütəqarib bəh-rində qələmə alınmışdır: *fəulün / fəulün / fəulün / fəül*

Kocalıq şu rencdir kim, ana ilâc,
 Ölümdür bilirsən, çü gözünü aç.

Ne renc olsa, günden güne yoğ olur,
Evet kocalık güne gün çoğ olur.

Ki hikmet kitâbında ben görmişem,
Beyân edeyim kim neden görmüşem.

Demiş kim **otuz** yılda iken kişi,
Hemişe ziyâde bulur her işi.

Otuzundan erişince **kırka** şumâr,
Terakki edemez ü tutar karâr. (Kaya, 2004: 137-138)

Nəticə

Tədqiqata cəlb etdiyimiz əsərlər XI-XVI əsrlərə aiddir və türk xalqlarının arxaik dastan mətnlərindən aşiq yaradıcılığına qədərki mərhələdə vücutnamələrdə vəziyyəti əks etdirir. Həmin vücutnamələr müstəqil bir əsər kimi təşəkkül etməsə də, məsnəvilər daxilində müəyyən inkişaf prosesindən keçmişdir. XVI əsrdən sonra aşiq yaradıcılığında geniş şəkildə müraciət edilən vücutnamələr heca vəznindədir. Əruz vəznli vücutnamələrin struktur-semiotik xüsusiyyətləri “Qutadqu bilik” məsnəvisinə əsaslanır. Heca vəznli vücutnamələr isə “Divani-hikmət”dəki vücutnamənin arxitekonikası üzərində qurulur. Beləliklə, əruz vəznli vücutnamələrdə qəhrəmanın ömrünün əksərən ilk onilliyi və ya iyirmi illiyi barədə məlumat verilir. Aşiq Paşa isə insan ömrünü 80 il içərisində xülasə edir. Bu strukturda qurulan vücutnamələrdə ömrün ilin fəsilləri ilə müqayisəli təqdiminə rast gəlirik.

Əruz vəznli vücutnamələr semantik baxımdan iki istiqamətdədir: 1) qəhrəmanın ömrünün müəyyən yaşlarının ifadəsi; 2) insan ömrünün ümumi şəkildə xülasə edilməsi. İkinci semantik qrupa aid vücutnamələrdə didaktik məzmun daha qüvvətlidir. Birinci istiqamət Nizami Gəncəvinin, ikinci istiqamət isə Yusif Balasaqunlunun adı ilə bağlıdır. “Qutadqu bilik”də əruz hələ türk şeirinə tam uyğunlaşdırılmadığı və alınma sözlərin miqdarı çox olmadığı üçün vəznin tələblərinə hər zaman əməl edilmir. Daha sonrakı müəlliflərin əsərlərində ərəb və fars sözlərinin işləkliyi artdığı üçün əruz qəliblərinə daha çox uyğunluq müşahidə edilir. Bu cəhət əruz vəznli vücutnamələrdə vəzn baxımından bir sıra təzahürlərin dövrün dil-üslub xüsusiyyətləri ilə bağlı olduğunu, həmin vücutnamələrin aid olduqları məsnəvilərin leksik və texniki xüsusiyyətlərini daşdığı göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ahmed Rıdvan'ın Hüsrev ü Şîrin Mesnevîsi. Hazırlayan: O. Kemal Tavukçu. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü 3127 Kültür Eserleri 410, [http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10666, metinpdf.pdf?0-05.08.2016](http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10666_metinpdf.pdf?0-05.08.2016).
2. Ahmedî. Iskender-nâme. Hazırlayan: Dr. Yaşar Akdoğan. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

3. Âşık Paşa (2000). Garib-nâme. Hazırlayan: Prof. Dr. Kemal Yavuz. İstanbul. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10669,garib-namepdf.pdf?0-04.01.2017>)
4. Ayçiçeği Bünyamin. Ahmedî (815/1412-13) ile Behîştî (917/1511-12?)'nin İskender-nâme'lerinin Şekil ve Muhteva Bakımından Karşılaştırılması (2013). Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 10, İstanbul.
5. Balasaqunlu, Yusif (2003). Qutadqu bilik (poema). Tərcümə edən: X.R.Ulutürk, Bakı: Gənclik.
6. Çelebioğlu, Amil (1998). Türk Edebiyatında Yaşnameler. Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul: MEB Yayınları.
7. Eraslan, Kemal (2000). Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler. Ankara: Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser.
8. Ergin, Muharrem (1989). Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
9. Fikrətqızı, Elmira (2015). Türk xalqları ədəbiyyatında vücudnamələr. Bakı: Elm.
10. Kaya, Bayram Ali (2009). Murâd-nâme ve Muhammediye Mesnevîlerinde Ölüm Temi. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/7 Fall.
11. Kaya, Doğan (2004). Yaşnameler. Ankara: Akçağ Yayınları.
12. Quliyev, Tərlan (2013). Əruzun təcrübi məsələləri. Bakı: Elm və təhsil.
13. Lâmiî – Ferhadnâme.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78433/lamii---ferhadname.html>
14. Manisalı, Câmî'î. Muhabbet-nâme (Vâmık u 'Azrâ). T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü 3206, Kültür Eserleri 457, (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10699,metinpdf.pdf?>)
15. Taş, İsmail (2010). Kutadgu Bilig'in Teorik Yapısı. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/3 Summer.

Эльмира Мамедова-Кекеч (Азербайджан)

Структурная семантика вуджуднаме написанных в размере аруз, в литературе тюркских народов

Резюме

Вуджуднаме, как и другие тексты, связанные с человеческой жизнью, является жанром, к которому нередко обращаются в литературе большинства тюркских народов. До недавнего времени вуджуднаме рассматривались лишь как объект исследования ашугского творчества и воспринимались только как стихи, написанные в слоговом размере. Однако в контексте общетюркской литературы очевидно, что возможности художественного выражения этого жанра присутствуют как в размере аруз, так и в свободном стихе. Первые классические образцы вуджуднаме были написаны в размере аруз. В качестве примера можно отметить вуджуднаме, использованный в произведении «Кутатгу билик» Юсифа Хас Хаджиби, который одновременно является автором одного из первых тюркских месневи. Это произведение было написано в бахре мутагагриб размера аруз, как и «Шахнаме» Фирдовси и «Искендернаме» Низами. Газель Юнуса Эмре «Кенуль» и образец вуджуднаме в месневи ашуга Паши «Гарибнаме» также написаны в размере аруз. В этом размере написаны и ву-

дждуднаме в месневи таких авторов, как Низами Гянджеви, Ахмеди, Ламии, Манисалы Джамии, вернее, стихотворные отрывки, в которых описывается эпическая биография главного героя. Вудждуднаме «Годжа ве гендж» («Старик и юноша») Бадри Дильшада было написано также в размере аруз в XV веке. Наставление-вудждуднаме под названием «Ойуднаме» неизвестного автора написано в бахре хазадж размера аруз. В этих вудждуднаме доминирует влияние арабского и персидского языков. Вудждуднаме, созданные в размере аруз, в отличие от таковых в слоговом размере, несамостоятельны, они характеризуются тем, что занимают место внутри других поэтических текстов. В статье данные вудждуднаме впервые привлекаются к системному анализу.

Ключевые слова: *аруз, вудждуднаме, месневи, тюркские народы, Юсуф Хас Хаджиб, Низами Гянджеви, Ашуг Паша, Бадри Дильшад.*

Elmira Mammadova – Kekech (Azerbaijan)

The Structural Semantics of Aruz Meter Vujudnames in Literature of Turkic Peoples

Abstract

Like many other texts concerning humankind's life, vujudname is one of the genres which is regularly used in Literature of most of Turkic peoples. Vujudnames have always been studied as simply the object of ashug creativity and understood only as the poems written in syllabic (heca) meters up to now. But in the context of Turkic-wide literature it can clearly be seen that the literary-expressive possibilities of this genre exist both in aruz and vers libre. The initial classical samples of vujudname were written in aruz meter. As an example, the author of one of the first Turkish mesnevis in Literature of Turkic peoples-Yusif Khas Hajib and vujudname is his book "Qutadqu-Bilig" can be shown. Like "Shahname" by Firdovsi, "Iskendername" by Nizami, this book was written in the dimension of mutagarib of aruz meter. The gazel by Yunis Amra with the radif "Konul" as an example of vujudname and the couplet "Garibname" by Ashug Pasha are also in aruz meter. Besides, all vujudnames in the works by Nizami Ganjavi, Ahmadi, Lamii, Jami from Manisa are written in aruz. The vujudname "Old and Young" by Badri Dilshad written on the XV c. is also in aruz. The vujudname entitled "Reminders" by an unknown author is in hazaj of aruz meter. The influence of the Arabic and Persian languages is clearly observed in these vujudnames.

Unlike vujudnames in heja meter, the vujudnames in aruz meter are characterized with their usage not in an independent, but in a different poetic text.

The paper deals with these vujudnames for the first time and analyzes them in details.

Key words: *aruz, vujudname, mesnevi, Yusif Khas Hajib, Nizami Ganjavi, Ashug Pasha.*

ƏDƏBİYYAT VƏ FOLKLOR
ЛИТЕРАТУРА И ФОЛЬКЛОП
LITERATURE AND FOLKLORE

MUSTAFA ÜSTÜNOVA (Türkiye)*

KERİME ÜSTÜNOVA (Türkiye)**

GÜCÜNE TEKRARLARLA GÜÇ KATAN ŞAİR: CAHİT KÜLEBİ

Özet

Cahit Külebi, Türk şiirine damgasını vuran, yenilikçi, büyük şairlerden biridir. Çağdaş Türk şairleri arasında sayılır, halk şiirine en yakın çağdaş ozan olarak bilinir. Anlatım gücünü artırmak, vurgulamak, pekiştirmek amacıyla dil birimlerinin tekrarı, dilin kendine özgü sıklıkla başvurulan yöntemlerinden biridir. Ayrıca vurgu, ahenk, ritim sağlamak için de onlardan destek alınır. Dilin alıcılara sunduğu bu gücü, şiirlerinde üst düzeye çıkaran Cahit Külebi'nin en önemli üslup özellikleri arasında tekrarları kullanma biçimi sayılabilir. Biçimle özün sihirli birleşiminden oluşan yapı bütünlüğünü, şiirlerinin birinci ögesi olarak öne çıkaran Cahit Külebi, sanat eserinde olması beklenen büyüğü yakalamak için tekrarlardan bolca yararlanır. Dilsel müziği yaratmak için, şiirine ritmik özellik katmak için, anlamı güçlendirmek için tekrarın her türünü kullanır. Tam, ters, kıvrımlı, aşamalı, ön, art tekrarlar; ses, sözcük, sözcük öbeği, cümle, dize bazında görülür. Sentaktik paralelizmin en başarılı örneklerini vererek paralel yapılarla şiirine güç katar. Tazını sürekli değiştirerek tekrarları kullanma biçimiyle yapı bütünlüğünde değişiklikler yapar. Böylece şiirini tekrarlarla örmesine karşın kendini tekrarlamayan şair özelliği kazanır.

Açar sözcükler: yapı, biçim, tekrar, üslup, anlam.

Türk şiirine damgasını vuran, yenilikçi, büyük şair, çağdaş ozan Cahit Külebi, tam, ters, kıvrımlı, aşamalı, ön, art vb. tekrarın her türünü, ses, sözcük, sözcük öbeği, cümle, dize bazında kullanır. Anlatım gücünü artırmak, vurgulamak, pekiştirmek, ahenk oluşturmak, ritmi yakalamak, dilsel müzik oluşturmak için tekrara başvurur. Cahit Külebi, yeri gelir aynı dizeyi, aynı cümleyi bir kez, iki kez, üç kez söyler; yeri gelir cümle kurmadan sadece sözcükleri tekrarlayarak şiir yazar. Sesi, eki tekrarlar; aynı sözcüğü farklı eklerle söyler durur. Normal koşullarda kusur olarak görülüp tekrara düşme olarak değerlendirilmesi gerekirken, bir başka deyişle en

* Türkiye, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi, Yrd. Doç. Dr.. E-posta: ustunovam@uludag.edu.tr.

** Türkiye, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi, Prof. Dr.. E-posta: ustunovak@uludag.edu.tr.

az çaba yasasına karşın (Aydın 2011: 1-6), dilin tekrarı sevmemesine karşın, estetik değerlerin tekrarlarla barışık olmamasına karşın Cahit Külebi’de bu, nasıl oluyor da bir üslup özelliğine dönüşüyor; şairi başarılı, şiiri güçlü kılıyor?

Tekrarlarla da kurulsu yatay ve düşey ilişkiler arasındaki paralelliklerin, karşıtlıkların, anlatım düzlemindeki göstergelerin ve içerik düzleminin birbiriyle etkileşiminin, edebî eserin oluşumunda belirleyici olduğu unutulmamalıdır. Doğan Aksan, tekrarların metni hatırlatma, kalıcılık olanağı sağlama, oluşturduğu melodi aracılığıyla insana zevk verme özelliklerine sahip olduğunu belirtir (Aksan, 1995: 218). “*Sanat eseri için kaçınılmaz olan formun bir parçası, önemli bir parçası da tekrardır.*” diyen Orhan Okay, diğer sanat dalları gibi edebiyatta da bir motifin, bir sesin, bir ifade tarzının belirli aralıklarla tekrarının, insan üzerinde büyüleyici bir tesir bıraktığını ileri sürer (Okay, 1990: 36).

Tekrarlar her türü şiirlerinde sıklıkla görülen Cahit Külebi, tarzını sürekli değiştirerek hem şiiri tekdüzelikten kurtarmayı başarmakta hem de kendi üslubunu tekrara düşmekten kurtarmaktadır. Cemil Yener, şairlerde görülen bu değişikliği doğal bulur ve bunu “*Sürekli ve değişmez üslup daha ziyade genç yaşta ölen ve sanat hayatı kısa süren sanatçılarda görülürken, çok yaşayan ve hayatı uzun süren sanatçılarda üslup, değişen hayat felsefesiyle birlikte değişir.*” (Yener, 1959: 368) diyerek yaşam felsefesine bağlar. İsmail Çetişli ise bu durumun sanatsal çabadan kaynaklandığını “*Şair, şiirden şiire farklılıklar taşıyan ve büyük ölçüde muhteva, dil ve üslubun belirlediği bir dış yapı peşindedir.*” (Çetişli, 1998: 214-217) sözleriyle açıklar. Kimi edebiyat kuramcıları, bir sanat eserinde üslubun, içerik ve biçimin birliğini kaplayan bütünlemesine bir ayırt edici nitelik gözüyle bakarlar (bk. Pospelov, 2005: 450). Ünsal Özünlü de Külebi’nin çağdaş ozan olmasında tekrarların etkisi olduğunu düşünür: “*Cahit Külebi, çağdaş Türk şairleri arasında yineleme çeşitlerini en çok kullanan şair olarak göze çarpmaktadır. Bu özellik onun şiirlerinin anılmasını kolaylaştırmakta, onu halk şiirine en yakın çağdaş bir ozan yapmaktadır.*” (Özünlü, 1982: 35-48). Cemal Süreya, Orhan Veli’yle Cahit Külebi’yi karşılaştırdığı bir yazısında “*Cahit Külebi, fazla dokunmadan önem-sizleştirmiştir onu. Mısra, elastiki ve hareketlidir Cahit Külebi’de, şiirin özel bir parçası değil, herhangi bir parçasıdır. Şiirsel yük doğrudan doğruya dörtlükler ya da şiirin bütüne yayılmaktadır.*” der (Süreya, 1967: 1-5). Aslında bu uygulama, sadece dize değil dörtlük, kıta vb. nazım birimini ikincil sayıp anlamı bütüne yayma olarak görülmeli çünkü hareketli olan, yalnız dize değildir. Şairin nazım birimi anlayışını değiştirerek anlamı bütüne yayma çabasında tekrarlardan yararlandığı açıktır.

İstanbul şiirinde her kıtanın ilk iki dizesi tekrarlanır ve böylece dört dize olması gereken kıtada dize sayısı altıya çıkarılır. Tekrarlanan dizeleri, yalnız nazım birimini önemsizleştirmek işleviyle değerlendirmek, tekrarın gücüne haksızlık olur. Dilin seçme ve birleştirme eksenlerindeki işlemlerinin gerçekleşme düzlemindeki görünümüdür bunlar.

Kamyonlar kavun taşır ve ben

Boyuna onu düşünürdüm

Kamyonlar kavun taşır ve ben

Boyuna onu düşünürdüm,
 Niksar'da evimizdeyken
 Küçük bir serçe kadar hürdüm.
Sonra âlem değişiverdi
Ayrı su, ayrı hava, ayrı toprak.
Sonra âlem değişiverdi
Ayrı su, ayrı hava, ayrı toprak.
 Mevsimler ne çabuk geçiverdi
 Unutmak, unutmak, unutmak.
Anladım bu şehir başkadır
Herkes beni aldattı gitti,
Anladım bu şehir başkadır
Herkes beni aldattı gitti,
 Yine kamyonlar kavun taşır
 Fakat içimde şarkı bitti. (Külebi, 2010: 50)

Şair, bu yolla anlamı öne çıkarmakta, şiirden okuyucunun ulaşmasını hedeflediği iletileri işaret etmektedir. Ayrıca bu dizeler içinde başka tekrarlar da vardır. *Ayrı, ulaşmak* dil birimleri üçer kez tekrarlandığı gibi *kamyonlar kavun taşır* söylemi şiirin sonuna yerleşir ve şair, şiiri açtığı gibi bitirir. Diğer yandan “*Kamyonlar kavun taşır ve ben boyuna onu düşünürdüm.*” açık cümlesiyle “*Yine kamyonlar kavun taşır fakat içimde şarkı bitti.*” bitiş cümlesi arasındaki duyguya dayalı karşıtlık ilişkisinin ana duygu olarak öne çıkışının tekrar aracılığıyla gerçekleştiği göz ardı edilemez. Ne biçimin ne içeriğin tek başına belirli bir nitelik gösteremeyeceğini, onların bütünün birer ögesi olduğunu düşünen Cahit Külebi için biçimle özün sihirli birleşiminden oluşan “yapı bütünlüğü”, şiirlerinin birinci ögesi olarak öne çıkar (Külebi, 1985: 39). Külebi, “*Benim şiirlerimin hepsinde bir yapı bütünlüğü vardır. Ve ben o yapı bütünlüğünde değişiklikler yaptım. Yapı bütünlüğünün türlü evreleri oldu.*” (Uyguner, 1991: 41) sözleriyle sürekli tarzını değiştirdiğine dikkat çeker. Bu konuda tekrarlardan büyük destek aldığı açıkça görülür.

Tekrarın biçimini değiştirdiğini pek çok şiirinde gördüğümüz Cahit Külebi, *İstanbul* şiirinde her kıtanın başındaki iki dizeyi tekrarlar *Adamın Biri* şiirinde tekrarlanan dize sayısını üçe çıkarır. Aşağıdaki dizelerde birbirini tekrar eden iki dörtlülükte farklı olan, iki sözcük kullanır yalnız: *sokaklarda, uykularda.*

Sirtında meyve küfesi,
Başında hasır şapka,
Dolaşır durursun akşama kadar
 Sokaklarda.

Sirtında meyve küfesi,
Başında hasır şapka,
Dolaşır durursun akşama kadar
 Uykularda.

(Külebi, 2010: 59)

Metnin bütünlüğü içinde eriyen, bütüne uyum sağlayan, âdeta ete kemiğe bürünen tekrarlar, şiirin gücüne güç katmış; şiiri, Külebi'nin söylemiyle “*insanın kendi ana dilinin çalgısında söylediği bir türkü*”ye dönüştürmüştür (Külebi, 1985: 13).

Ters tekrarın tam tekrarlarla harmanlandığı *Sivas Yollarında* şiirindeyse Külebi, açışı “*Sivas yollarında geceleri (A) / Katar katar kağnılar gider (B)*” dizeleriyle yapar; kapanışta ters tekrar yöntemini kullanır ve kıtayı “*Ağır ağır kağnılar gider (B) / Sivas yollarında geceleri (A)*” dizeleriyle bitirir: A / B // B / A. Böylece bilinçli olarak yapılan tekrarlarla hem kıta açıldığı gibi kapanmış hem tekrarın tekdüzeliği ortadan kaldırılmış hem de anlama hizmet edilmiş olacaktır.

Sivas yollarında geceleri

Katar katar kağnılar gider

Tekerleri meşeden.

Ağız dil vermeyen köylüler

Odun mu, tuz mu, hasta mı götürürler?

Ağır ağır kağnılar gider

Sivas yollarında geceleri.

Ne, yıldızlar kaynaşır gökyüzünde,

Ne, sevdıyla dolar taşar gönüller,

Bir rüzgâr eser ki bıçak gibi

El ayak şişer.

Sivas yollarında geceleri

Ağır ağır kağnılar gider.

Kamyonlar gelir geçer, kamyonlar gider

Toz duman içinde,

Şavkı vurur yollara,

Arabalar dağılır şoförler söver,

Sivas yollarında geceleri

Katar katar kağnılar gider.

(Külebi, 2010: 54)

Şiirdeki tekrarlı dizeler yan yana yazıldığında ortaya çıkan yapıda, *Sivas yollarında geceleri* dizesinin sırayla bir başta, bir sonda, tekrar başta verilerek dizelerin yerleriyle oynandığı; hatta dördüncüde okuyucunun alıştığı bu sıra bozularak sonda verilmesi beklenirken yeniden başta verildiği görülür. Sanki hem zıt paralel tekrar hem kıvrımlı tekrar hem tam tekrar hem ters tekrar özelliği göstererek ne-redeyse bütün tekrar türlerinin aynı yerde kullanılabileceğini göstermek istemiştir şair.

Sivas yollarında geceleri *Katar katar kağnılar gider*

Ağır ağır kağnılar gider *Sivas yollarında geceleri*

Sivas yollarında geceleri *Ağır ağır kağnılar gider*

Sivas yollarında geceleri *Katar katar kağnılar gider*

Şairin neredeyse her tür tekrara oluşturduğu cümle kurgusu, seçilen sözcüklerle buluşunca ortaya çıkan uyum, “*Ben kendi payıma ne konuyu, ne içeriği, ne biçimi tek başına düşünmem. Üçünü birden düşünürüm.*” (Külebi, 1985: 39) deyişini

doğrularcasına yapı bütünlüğünün göstergesine dönüşür; tekrarlarla oluşturulan dalgalanma, vurgu, ahenk ritim unsurları olarak eserin müzikalitesini yükseltir. İbrahim Karahancı', "*Karşı çıkma, beklenen ohumluluğu olumsuzlaştırma, çaresizlik anlamlarının belirginleştiği yapıların yoğunluğu, okuyucuda duygusal dalgalanmalara yol açmaktadır. Tepki, beklenti, hayal kırıklığı içerikli duygu yüklü çağrışımlar, metnin anlatım bütünü oluşturur anlamsal çerçeveye hizmet et-mek-te-dirler.*" (Karahancı 2017: 758) sözleriyle şiirde öne çıkan, alıcıyı derinden etkileyen duygu yüklü tablo anlatımındaki başarıyı açıklar. İsmail Çetişli, "*Edebi eser, dış ve iç yapının ahenkli bütünlüğünde hayat bulur, ayağa kalkar, yürür ve usta sanatkârın kaleminde dans etmeye başlar.*" (Çetişli, 2010: 215) sözleriyle yapının ne anlama geldiğini açıklar. Cahit Külebi'de yapı, şiirden şiire farklılaşır. Yapıyı tekrarlarla örmeye çalışırken, ahengi tekrarlarla dokurken kendini tekrarlamaktan kaçması, her şiirde yeni bir tarz oluşturması, onun şiirlerinin özelliğine döndürür. İsmail Çetişli, Külebi'nin bu yaklaşımını şu sözlerle yorumlar: "*Bunda şiiri, 'bir konuşma' olarak algılamasının; yani sun'iliğe kaçmadan, dilin tabii yapısını zorlamadan duygu, düşünce ve intibalarını ifade edebilme anlayışının temel faktör olduğu kanaatindeyiz.*" (Çetişli, 2010: 224).

Sentaktik paralelizmin başarıyla işlendiği, aşamalı tekrar örneğinin yaşatıldığı aşağıdaki altı dizelik şiir, birbirine paralel üç cümleden oluşur.

Ben yalnızlığı

Gökte uçar gördüm.

Ben yalnızlığı

Garip, naçar gördüm.

Ben yalnızlığı

Gelir geçer gördüm...

(Külebi, 2010: 79)

Cümle kurgusu bakımından tam tekrar örneği sergileyen, "*Ben yalnızlığı gördüm.*" formatındaki cümlede, değişen, sırasıyla *gökte uçar, garip naçar, gelir geçer* zarf tümleçleridir. Şair, onları da ses benzerliğinde buluşturup (ilk sözcükleri g ile başlatıp ikinci sözcükleri a, r sesleriyle bitirmiş) şiirdeki tekrar kervanına dâhil eder. *Ben* zamirinin yüzey yapıda üç kez tekrarı, metnin odağına *ben*'in yerleşmesini sağlar. Hem dize tekrarı hem ön hem art hem aşamalı tekrar; cümle tekrarı, sözcük, ses tekrarı, toplam altı dizelik şiire sığdırılır. Böylece içerik güçlenir, yapı güçlenir, üslup güçlenir. İbrahim Karahancı, dil birimlerinin üslubu güçlendirmedeki başarısını "*Okuyucu üzerinde etki bırakarak vericinin kurmak istediği anlam dünyasına hizmet eden bu dil birimlerinin sıklık, dağılım ve birleşimleri, alımlama sürecinde zihinde bazı çağrışımların yoğunlaşmasına, aktarılmak istenen bilgi ve duyguların somutlaşmasına yol açarlar.*" (Karahancı 2016: 1733) sözleriyle açıklar. Biçimin estetik etkiyi belirleyen temel unsurlardan biri olarak ele alındığı bilinir. Estetik açıdan başarılı olan eserlerin açık olduğunu söyleyen Umberto Eco, eserin açıklığını, estetik işlevin temel ilkesi olarak belirler. Buna göre açıklık, söylemin düzenlenişini derinden etkilemekte ve eserdeki tüm birimler organik bir denge içinde birbirine bağlanarak estetik etki oluşturmaktadır (Eco, 2001: 58-61). Şiirde hem anlatımsal hem duygusal işlev açıklığı dikkat çekicidir. Estetik açıdan

belirli bir aşamaya ulaşan dilsel bildiriye sanat eserine dönüştürmede, okuyucuda uyanan bu müthiş etkinin üretiminde tekrarların, sentaktik paralelizmin büyük katkısı olduğu yadsınmaz. Nitekim İsmail Çetişli, “*Edebî eser, ancak muhteva-form-üslup üçlüsünün ferdî bir kimyasal sentezi ortamında filiz verip hayat bulabilir.*” (Çetişli, 2010: 236) sözleriyle bu birlikteliği anlatmış olsa gerek.

Her fırsatta şiiri müzikle özdeşleştiren Cahit Külebi, *Hikâye* şiirinde tekrarları âdeta dalgalandırır, dans ettirir. Öne çıkan tam tekrarlar; *benim doğduğum köyler, yok, biraz* olarak gözüke de şiirin tamamında bundan daha fazla tekrar konusu duyulur.

*Senin dudakların pembe
Ellerin beyaz,
Al tut ellerimi bebek
Tut biraz!
Benim doğduğum köylerde
Ceviz ağaçları yoktu,
Ben bu yüzden serinliğe hasretim
Okşa biraz!
Benim doğduğum köylerde
Buğday tarlaları yoktu,
Dağıt saçlarını bebek
Savur biraz!
Benim doğduğum köyleri
Akşamları eşkiyalar basardı.
Ben bu yüzden yalnızlığı hiç sevmem
Konuş biraz!
Benim doğduğum köylerde
Kuzey rüzgârları eserdi,
Ve bu yüzden dudaklarım çatlaktır
Öp biraz!
Sen Türkiye gibi aydınlık ve güzelsin!
Benim doğduğum köyler de güzeldi,
Sen de anlat doğduğun yerleri,
Anlat biraz!* (Külebi, 2010: 52)

Şair, altı dörtlükten oluşan şiirin beş dörtlüğünde yer verdiği *benim doğduğum köyler* sıfat tamlamasının yerlerini değiştirmek ve aldığı işletme eklerini farklılaştırmak yöntemiyle tekrara düşmenin olumsuzluğunu olumluya çevirir. *Benim doğduğum köyler* yapısının kullanımı; 0, 1, 2 biçiminde küçükten büyüğe doğru sıralanır aslında. İlk dörtlükte yer verilmemiş, ardından gelen dört dörtlükte birinci dizede, son dörtlükte ikinci dizede kullanılmıştır. Böylece dilin tekrardan kaçma çabası, ahenkli bir üslup özelliğine dönüşür. Söz konusu yapıya getirilen {-de}, {-de}, {-i}, {-de}, {-Ø} ad işletme ekleriyle yer zarf tümleci (*benim doğduğum köyler-de*), yer zarf tümleci (*benim doğduğum köyler-de*), birincil nesne (*benim doğduğum köyler-i*), yer zarf tümleci (*benim doğduğum köyler-de*), birincil özne

(*benim doğduğum köyler-Ø*) görevinde kullanılarak tekrarın monotonluk yaratması engellenir. Şair, {-de} biçim biriminin tekrarını {-i} / {-Ø} ekleriyle kırar; yer zarf tümlecinin tekrarıyla oluşacak tekdüzeliği birincil nesne ve birincil özneye savar.

Senin dudakların pembe
Ellerin beyaz,
Al tut ellerimi bebek
Tut biraz!

Benim doğduğum köyler-de
Ceviz ağaçları yoktu,
Ben bu yüzden serinliğe hasretim
Okşa biraz!

Benim doğduğum köyler-de
Buğday tarlaları yoktu,
Dağıt saçlarını bebek
Savur biraz!

Benim doğduğum köyler-i
Akşamları eşkıyalar basardı.
Ben bu yüzden yalnızlığı hiç sevmem
Konuş biraz!

Benim doğduğum köyler-de
Kuzey rüzgârları eserdi,
Ve bu yüzden dudaklarım çatlaktır
Öp biraz!

Sen Türkiye gibi aydınlık ve güzelsin!
Benim doğduğum köyler-Ø de güzeldi,
Sen de anlat doğduğun yerleri,
Anlat biraz!

Yok dil birimi, ikinci ve üçüncü dörtlüklerde aynı yerde iki kez kullanılsa da asıl gücünü “*benim doğduğum köylerde yoktu.*” yapısı içinde alır. İki cümle arasındaki düşey ilişki, aynı kavram alanına giren, dil bilgisel olarak aynı tür sözcük öbeği (belirtisiz sıfat tamlaması) niteliği gösteren *ceviz ağacı* ve *buğday tarlasıyla* güçlenir.

benim doğduğum köylerde ceviz ağacı yoktu
benim doğduğum köylerde buğday tarlası yoktu

Her dörtlüğün sonunda yüzey yapıda yer alan *biraz*, tam tekrar özelliğine yüklenen gücü, dilek-istekten öte yalvarmaya dönük rica bildiren aynı kipteki eylemlerle birleştiren taçlanır: *Tut biraz, okşa biraz, savur biraz, konuş biraz, öp biraz, anlat biraz.* Diğer yandan *ben, sen* zamirlerinin tekrarı, ahengin dışında *ben*'in metnin odak noktasına yerleşmesiyle anlamsal gücün biçimlendirmesini sağlar. Dolayısıyla yatay ve düşey eksenler arasındaki paralellikler, anlatım düzlemindeki göstergelerin (ses, sözcük, sözcük öbeği, yüzey yapıda yer alan, alamayan; doğrudan ya da dolaylı yoldan ulaşılan tekrarların) birbirleriyle ve içerik

düzlemiyle etkileşimi hesaba katılırsa *Hikâye* şiirinde tekrarın gücünün boyutu ortaya çıkar.

Sözcüklerin buldukları dizelerde tekrarıyla oluşan *Yirminci Yüzyılın İkinci Yarısı* şiirinde değişik bir tekrar tarzı denenmiştir. Şiirde yedi dize vardır. Dizelere yüklemisiz kesik cümle görünümündeki dil birimleriyle oluşturulmuş görünümü verilse de kullanılan yedi ad soylu sözcük, toplamda $7 \times 3 = 21$ sözcük, işletme eki almayan türemiş sözcüklerdir. Bir başka deyişle sözcükler, cümle kurmak üzere kodlanmamıştır ancak ikişer heceden oluşan yedi sözcüğün her biri üçer kez tekrarlanarak her dizede altı hecelik vuruşla duyulurluğu tavan yapmış ritmik özelliğe dönüşür.

Özlem özlem özlem.

Yokluk yokluk yokluk.

Açlık açlık açlık.

Yalan yalan yalan.

Korku korku korku.

Ölüm ölüm ölüm.

Duman duman duman.

Cemal Süreya'nın, "*Cahit Külebi de temel öge müziktir. En doğal duruma en inanılmaz müziği uygulayan bir tutumu vardır.*" (Süreya, 1976: 177) sözleriyle anlattığı dilsel müziğin sorumlularından birinin tekrarlar olduğu açıktır. Aksan da edebiyatta tekrarların, tıpkı müzikte olduğu gibi insanda uyanan ses imgesini pekiştirmekte, dinleyeni büyülemekte kullanıldığını bildirmektedir (Aksan, 1995: 218) İşte Cahit Külebi, bu büyüüyü yakalamak için tekrarlardan bolca yararlanır. Dilsel müziği yaratmak için, şiirine ritmik özellik katmak için, anlamı güçlendirmek için tekrarın her türünü kullanır. Denebilir ki tekrarlar; Cahit Külebi'de yapı ögesi olarak hem biçime hem içeriğe hem üsluba hizmet etmekte; şairin gücüne güç katmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Aksan, Doğan (1995). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, İstanbul: Be-ta Yayınları.
2. Aktaş, Şerif (1986). *Edebiyatta Üslûp Problemleri*, Ankara: Birlik Yayınları.
3. Aydın, Hasene (2011). "Dilde 'En Az Çaba İlkesi' Üzerine", *IJSES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*.
4. Çalışkan, Adem (2014). "Üslûp ve Üslûpbilim Üzerine -1: İlk Belirlemeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*.
5. Çetişli, İsmail (1998). *Cahit Külebi ve Şiiri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
6. Eco, Umberto (2000). "Alımlama Göstergebilimi Üzerine Notlar", *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 2, Temel Metinler*, (Hazırlayanlar: Mehmet Rifat-Sema Rifat), İstanbul: Om Yayınları.
7. Eco, Umberto (2001). *Açık Yapıt*, İstanbul: Can Yayınları.
8. Erden, Aysu (1997). "*Şiirde Biçeme Dilbilimsel Yaklaşım Üzerine: Bir Can Yücel Şiiri Yöntem ve Çözümleme*", *Edebiyat ve Eleştiri*.

9. Karahanci, İbrahim (2016). “Sözcük Birimlerin Üslup Oluşumuna Katkısı I”, Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi.
10. Karahanci, İbrahim (2017). “Sözcük Birimlerin Üslup Oluşumuna Katkısı II”, Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi.
11. Külebi, Cahit (1985). Şiir Her Zaman, İstanbul: Kelebek Yayınları.
12. Külebi, Cahit (2010). Bütün Şiirleri, Ankara: Bilgi Yayınları.
13. Okay, Orhan (1990). Sanat ve Edebiyat Yazıları, İstanbul: Dergâh Yayınları.
14. Özbek, Nurdan (1998). “Türkçe’de Söylem Belirleyicileri”, Dilbilim Araştırmaları, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
15. Özünlü, Ünsal (1979). “Değişbilim Alanları”, Genel Dilbilim Dergisi, Ekim.
16. Özünlü, Ünsal (1982). “Cahit Külebi’nin Şiirlerinde Sözbilimsel Öğeler ve Yinelemeler”, Fransız Dili ve Edebiyatı Dergisi.
17. Özünlü, Ünsal (1992). “Cahit Külebi’nin Şiirlerinde Koşut (Paralel) Yapılar”, Frankofoni.
18. Özünlü, Ünsal (2001). Edebiyatta Dil Kullanımları, İstanbul: Multilingual Yayınları.
19. Özünlü, Ünsal (2011). “Değiş Türlerine Yeniden Bir Bakış”, Sakarya Üniversitesi 11.Uluslararası Dil-Yazın-Değişbilim Sempozyumu Bildiri Kitabı, Sakarya Üniversitesi Yayınları (e-kitap), C. II.
20. Pospelov, Gennady (2005). “Edebiyat Eserlerinde Üslup”, Edebiyat Bilimi, Çev. Yılmaz Onay, İstanbul: Evrensel Basın, Yayın.
21. Süreya, Cemal (1967). “Cahit Külebi’nin Çıkışı Üstüne Notlar”, Papirüs, Nisan.
22. Süreya, Cemal (1976). Şapkam Dolu Çiçek, İstanbul: Ada yayınları.
23. Uyguner, Muzaffer (1991). Cahit Külebi, İstanbul: Altın Kitaplar.
24. Yener, Cemil (1959). “Üslup ve Sanatçı”, Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi, C. 8, Nisan.

*Мустафа Устюнова (Турция)
Кериме Устюнова (Турция)*

Поэт, усиливающийся повторами: Джахит Кулеби

Резюме

Джахит Кулеби – один из великих поэтов-новаторов, оставивших свой след в турецкой поэзии. Среди современных турецких поэтов он считается самым близким к народной поэзии. Повтор языковых единиц для усиления выразительности является одним из методов, часто применяемых к языку. Кроме того повторы способствуют достижению гармонии, ритма. Одной из самых важных стилистических особенностей поэзии Джахита Кулеби, отличающейся силой своего воздействия на читателей, считается своеобразие использования повторов. Джахит Кулеби, который в качестве первоэлемента своих стихов выдвигает целостность структуры, состоящей из единства формы и содержания, широко использует повторы, чтобы запечатлеть магию, ожидаемую от произведения искусства. Чтобы создать музыку языка, усилить смысл, добавить ритмическое своеобразие к своей поэзии, он использует все виды повторов. Полные, обратные, перекрёстные, прогрессивные, начальные, конечные повторы

наблюдаются на уровнях звука, слова, фразы, предложения, строки. Он представляет наиболее удачные примеры синтаксического параллелизма и усиливает свою поэзию параллельными структурами. Постоянно меняя стиль, используя различные повторы, поэт вносит изменения в структурную целостность стихотворного произведения. Таким образом, сплетя свою поэзию повторами, он стал не повторяющим себя поэтом.

Ключевые слова: *структура, форма, повтор, стиль, смысл.*

Mustafa Ustunova (Turkey)

Kerime Ustunova (Turkey)

Jahit Kulebi – the Poet Becoming More Powerful with Repetitions

Abstract

Jahit Kulebi is one of the greatest innovative poets who stamped on the Turkish poetry. He is considered to be one of the contemporary Turkish poets who is closest to the folk poetry. The repetition of language units for emphasizing the expressiveness is known to be one of the ways mostly applied in the language. Moreover, they serve to gain harmony and rhythm. One of the most important stylistic features of Jahit Kulebi poetry, which differs from the others for its power of influence on readers, is considered to be his original way of using repetitions. Jahit Kulebi who emphasizes the integrity of the structure as the first element of his poems, consisting of the unity of form and content, uses repetitions widely in order to set down the magic, expected from the artwork. He uses all the types of repetitions to create the music of the language, to emphasize the idea, and to add a rhythmic originality to his poetry. Most types of repetitions, such as, full, inverse, curved, progressive, front and back repetitions are observed in the level of a sound, a word, a phrase, a sentence and a line. He gives the most successful examples of stylistic parallelism and strengthens his own poetry with parallel structures.

The poet makes many changes in the structural integrity by constantly changing its style and using different repetitions. In this way, creating his poetry with the help of repetitions, he became a poet never repeating himself.

Key words: *a structure, a form, a repetition, a style, a meaning.*

RİFAT OYMAK (Filistin)*

TÜRKÇENİN KARAPAPAK (Terekeme) / AĞZI İLE AŞIK GARİP HİKAYESİ DEĞİŞKESİ (Varyantı)

Özet

Çalışmada, Aşık Garip Hikayesi'nin özgün bir değişkesi (varyantı) ele alınmıştır. Bu değişke, günümüze kadar yayımlanan çalışmalarda yer almayan, bilinmeyen karapapak / terekeme ağzıyla anlatılan bir değişkedir. Amaç, bu değişkeyi alanyazına kazandırmak ve diğer değişkelerle karşılaştırmasını yaparak, bulguları alanbilgisi ve alanbilginlerine ulaştırıp, alanın zenginleşmesine katkıda bulunmaktır.

Çalışma, kim olduğu saptanamayan, İran ya da Azerbaycan kaynaklı olduğu varsayılan karapapak Kerimoğlu adlı bir halk aşık'ının ratlantı sonucu ulaşılan, teyp kasedine kaydedilmiş anlatımı, çözümlenerek, dil ve anlatım özelliklerine müdahale edilmeden, düzyazıya geçirilmiş, incelenip yorumlanarak, ve önceki varyantlar üzerine yapılan çalışmaların bulguları ile karşılaştırarak kimi sonuçlara ulaşılmıştır.

İzlenen yöntem, genelde halk hikayesi, özelde Aşık Garip Hikayesi alanında alanyazın (literatür) taramasından elde edilen konu sınırlılığında bilgiler paylaşılmış. Bu değişke ile karşılaştırmalardan elde edilen bulgular sunulmuş ve değişkenin özgün metni eklenerek, sonuç bölümünde değişkenin özü ve bulgularına ilişkin genel yorumlama yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Aşık Garip Hikayesi, karapapak (terekeme), halk hikayesi, aşık, bulgu.*

1. Giriş

Halk hikayeleri, halkın yaşamı içinde önem ve değer verdiği, etkilendiği olguların konuşturularak, kurgulama, biçimlendirme, şiirli, öykülü olarak etkili biçimde, bu alanda yetenekli olan bireylerce, anlatma etkinliğine dayalı, sözlü kültürün en önemli bileşenidir.

Halk hikayeleri XV.yüzyılda oluşmaya ve yayılmaya başlamıştır (Türkmen, 1995; Hança, 2009; Bars, 2014).

Halk hikayelerinin sunumu, anlatımı iki kanalda kendini göstermektedir. Bunlardan yaygın olanı geniş halk topluluklarınca ilgiyle karşılananı halk aşıkları, halk ozanları olarak adlandırılan özel saz çalma, söz üretme, hikaye oluşturma ya da aktarma yeteneğini etkili biçimde kullanan kişilerce gerçekleştirilenidir. Diğeri ise, hak aşıkları olarak adlandırılan, genellikle dinsel odaklı konuları işleyen

* Filistin, El-Kudis Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkçe Bölümü, Doç.Dr.. E-posta: oymak.rifat@gmail.com

aşıklardır. Birinciler, bu etkinliklerini bir iş olarak yapmakta, ikinciler ise parasal bir beklenti içinde olmadan, bir sorumluluk, görev gereği gerçekleştirenlerdir.

Kahve ve kahvehaneleri çalışma konusu yapan, Duvarcı kültürümüzde İstanbul kahvehaneleri başlıklı çalışmasında, bu konuya ilişkin aşağıdaki belirlemesini aktarmaktadır:

“Halk hikayelerinin üreticisi ve aktarıcısı olan *halk* aşıkları, *hak* aşıkları adı verilen tekke ve tasavvuf kültürü mensuplarından farklı temalar kullanan, profesyonel olarak para kazanmak zorunda olan, bu nedenle halkın bir arada yoğun olarak buldukları kahvehanelerde müzik eşliğinde hece ölçüsü ve dörtlüklerle çalıp söyleyen, eski ‘ozan, baksı’ geleneğini sürdüren aşıklardır. Bu aşıklarda konu genellikle sınırsızdır, aşığın dikkatini çeken ya da halkın dikkatini çekeceği düşünülen herşey öyküleştirilip, şiirleştirilebilir. Birincilerde mekanlar, evler, kahvehaneler, toy yerleri iken, ikincilerde dinsel ya da yarı dinsel mekanlardır.

Kahvehaneler, bu nedenle bu geleneğin oluşmasında, yaygınlaşmasında önemli bir yere sahiptir. Bunun en belirgin kanıtları, aşıkların yaşamların çevresinde oluşmuş olan halk hikayeleridir. Aşık Garip Hikayesi, buna en iyi örneklerdendir. Aşık Garip’in Şahsenemle evlenebilmek için çalışmak amacıyla gittiği Halep’te bir kahvehanede çalışmaya başlamasının yanında, İstanbul’da ilk kahvehanelerin de Haleplilerce açılması dikkate değerdir” (Duvarcı, 2012: 80-81).

Bu çerçevede, halk hikayeleri için bütüncül tanımlamalar yapılmaya çalışılmıştır. Hança halk hikayelerinin tanımlanması konusunda, alan uzmanlarının yaklaşımlarını derleyerek, halk hikayeleri için aşağıdaki öz tanımını önermiştir (Hança, 2012: 698).

“Belli bir zamanda ve mekânda, genellikle profesyonel anlatıcılar tarafından bir müzik aleti eşliğinde icra edilen; kahramanlık, aşk veya her iki konuyu birlikte işleyen, tarihî, dinî, sosyal hayat ve geleneklerle ilgili unsurları da içeren, sonuçları bakımından bireyi ilgilendiren; sözlü kültür ortamında, nazım ve nesir karışık olarak yaratılan, uzun soluklu ve sanatsal bir biçimde formüle edilmiş; halkın temelde hoşça vakit geçirme ve eğlenmesi amacıyla anlatılmakla birlikte, bilgilenme ve ders çıkarma işlevlerini de üstlenen bir türdür.”

Bir aşk hikayesi olan Aşık Garip Hikayesi için özelleştirilebilecek iki tanım ise şöyledir: “Eflatun Cem Güney, halk hikâyesi, “Halkın gönül dünyasını dile getiren ölmez hikâyelerdir” şeklinde tanımlarken; Otto Spies, “Bir sevgiliyi elde etme yolundaki maceraları anlatan masal” olarak tanımlamaktadır (Hança, 2012: 696).

Aşık Garip Hikayesi, bu tanımlama içinde ve geniş bir coğrafi alanda, farklı dil ve dinlere mensup toplumlarda küçük değişikliklerle yaşatılan, aşağıda değinilecek kimi özellikleri ile öne çıkan gerçek olduğu varsayılan bir Aşık’ın adı üzerinden oluşturulan bir halk hikayesidir.

Türkiye (Anadolu) Azarbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Karakalpak, Ermenistan, Gürcistan, Kabardin, Kabartay, Kazan Tatar, varyantları adı geçen yerlerde yaşayan halkların ve bu coğrafi alan aydınlarının, şairlerinin, edebiyatçılarının, halkbilimci, dilbilimcilerinin ilgisini çeken birçok boyutuyla incelenen ve yaygın bir ün ve sevgiyle yaşatılan Aşık Garip Hikayesi, inceleme alanlarının dilsel,

kültürel, tarihsel farklılıklarına karşın, tüm değişkeler, büyük benzerlik göstermektedir. Halk hikayeciliğinin en gerçekçi ürünlerinden biri olması bakımından bu hikaye, aynı kaynaktan çıkarak çok az değişikliklerle yaygınlaşmış, varyantlaşmıştır.

Sanatın çeşitli alanlarına (piyes, bale, opera, dram vbg) konu olan Aşık Garip Hikayesi, Türkiye ve diğer ülkelerde de ilgi görmüş, incelenmiştir; Rus Şairi, M.Y.Lermantov, Macar İngace Kunoş, W.Radloff, Sahira Yakubova, Al.Mahmutbekov, Ekber Yerevanlı. Türkiye’de Besim Atalay, M.Zeki Korgunal, Ahmet Caferoğlu, İlhan Başgöz, Pertel Naili Boravat ve daha birçok yerli yabancı edebiyatçı, yazar, araştırmacı tarafından karşılaştırmalar, çeşitli boyutlarda incelemeler, değerlendirmeler, derlemeler yapılmış, yayımlanmıştır. Bunların yanında, basılı, el yazmalı ve sözlü gelenekte yaşatılanların araştırılıp bulunması, derlenmesiyle çok sayıda değişkesi saptanmıştır (Türkmen, 1974, 1995; Alptekin, 1997; Atnur, 2007; Kafkasyalı, 2007 Sarıtaş, 2008; Hanca, 2009; Memmedli, 2012).

Atnur M.Y Lermantov’un 1848’de Rusça, Aşık Garip adlı 23 sayfalık hikaye kitabını nesir olarak yayımladığını ve olasılıkla Kazan Tatarları, bu kitap aracılığıyla bu hikayeyi tanıştıklarını belirtmekte ve Tatarlarda Aşık kavramı olmadığı için, hikayenin adının Şahsenem ve Garip Hikayesi olarak geçtiğini de eklemektedir (Atnur, 2007: 150).

Aşık Garip hikayesinin öncüllerine, hatta çağdaşlarına göre en ayırdedici farklılığı, belirgin bir bireyin çevresinde, tutarlı ilişkilerle bağlanan bireyler ve olaylarla örülmüş olmasıdır. Bu nedenle olsa gerek, bir tür ilkel roman öncülü olarak değerlendirilir. Bu durumun tarihsel toplumsal gerekçesi, yerleşik yaşamda üretilmiş olmasına bağlanmaktadır. Sarıtaş Aşık Garip Hikayesi’nin Türkerin yerleşik yaşamının bir ürünü olduğunu ve bu yaşamı yansıttığını belirtmiş Dede Korkut hikayeleri ile karşılaştırarak şu savı ileri sürmüştür: “Savaşçı, yarı göçebe bir toplumun tasvir edildiği Dede Korkut Hikâyeleri ve *yerleşik toplumun* ve aşk konusunun işlendiği Aşık Garip Hikâyesi Türklerin sosyal ve kültürel hayatlarından derin izler taşımaktadırlar” (Sarıtaş, 2008: 95).

Alptekin bu tür hikayeleri yerleşik yaşamın doğurduğu ilk ürünler olmasına vurgu yapmış ve kaynağını da Türk, Arap-İslâm ve Hint-İran ; anlatım biçimini de *nazım nesir* karışımı bir tür olduğunu, anlatımların ise meddah ve büyük ölçüde âşık ve meddahlarca gerçekleştirildiğini belirtmiştir (Alptekin, 1997: 57).

Aşık Garip Hikayesi, sadece kendi sınırlılığında ya da örneğin Dede Korkut Masalları gibi ortak kültür ve alan ürünleriyle incelenmemiş, dünya ölçeğinde benzer ürünlerle de karşılaştırılarak, kimi sonuçlara ulaşılmıştır. Bunlardan biri Shakespeare’in Romeo ve Juliet yapıtı ile Aşık Garip Hikayesini karşılaştıran incelemedir. Bu incelemede, iki yapıtın en belirgin ortaklıkları ve özgünlükleri içerikleri olan aşk değil; aşk olgusunun işleniş ve söylenişlerinin olduğu vurgulanmıştır: “Aşık Garip Hikâyesini Türk halk hikâyeleri içinde farklı kılan özelliği, Türk halk edebiyatının destan, masal ve halk hikâyelerinde görülen uzak diyardan eş alma mücadelesinin olumlu sonuçlanmasıdır” Her iki eser de ortaya kondukları edebî muhit içerisinde benzerlerine göre farklı yönleriyle öne çıkmışlardır” (Dilek, 2010:58).

Hikayenin oluşum tarihini, XV XVI XVII yüzyıl olarak belirleyenler olmasına karşın, ortak genel kanı XVI.yüzyıldır. Hikayenin oluşum süreci ve kaynağı konusunda da fazla ise ağırlıklı iki varsayım vardır : Birincisi, bu hikaye, Aşık Garib adlı gerçekte var olan bir aşığın hayat hikayesine dayalı, ikincisi ise Aşık Garib'in şiirleri üzerine oluşturulduğudur. Oluşum yerine ilişkin de tesbitler iki alan üzerinedir: Azerbaycan ve Türkistan. Aşık Garip'in doğum yeri olarak Azerbaycan varyantlarında Azerbeycan; Türkistan'daki varyantlarda Tebriz, Tiflis, Mısır; Türkmenistan, Özbek ve Kazan Tatarları varyantlarında ise Diyarbakır/ Diyar Bekirabad olarak geçmektedir. (Türkmen, 1974; Atnur, 2007; Hanca, 2009, 2012). Kazan Tatarlarında ise Kazak Şehri, Diyar Bekirabad, Erzurum, Helef (Halep) Tin Nehri, Dinar Dağı (Atnur, 2007:154). Erzurum adının ise Azerbaycan varyantında 5, ve Türkiye varyantlarında 14 kez geçmektedir (Kafkasyalı, 2007; 101-15; Atnur, 2007:154).

Aşık Garip Hikayesi'nin Türkmenistan varyantlarını doktora tezinde inceleyen, diğer varyantlara ve varyantlar üzerine yapılan çalışmalara ilişkin ayrıntılı bilgiler veren Hanca hikayenin oluşum yeri konusunda şu bilgiyi aktarmaktadır: “Şahsenem Garip hikâyesinin teşekkül yeri konusunda Ata Rahmanov, söz konusu hikâyenin olaylarıyla ilgili olarak tarihte gerçekleşen hadiselerin ve onların yerleri, orada beyan edilen terimleri, şahıs ve yer adlarından hareketle, bu hikâyede anlatılan olaylarının Vas bölgesinde, Uzboy'un kenarında, Sarıkamış Gölü yakınlarında, Küçük ve Büyük Balkan dağlarının ovalarında ve Mangışlak kırlarında cereyan ettiğini ileri sürmüştür. Araştırmacıya göre, Türkmenistan'da teşekkül eden hikâye sonraki dönemlerde Azerbaycan ve Anadolu coğrafyasına yayılmıştır” (Hança, 2009:659).

Halk hikayeleri üzerine yapılan incelemeler, dil, dilsel kalıplar, üslup, kahramanlar, konu, örgü gibi temel bileşenler yanında, hikayede geçen kentler, köyler yani mekanları da ele almaktadır. Hikayenin, bilimsel, dilsel, tarihsel, kültürel çözümlenmesinde önemli ipuçları veren mekanlar Aşık Garip Hikayesi'nde de ele alınmıştır. Bu konuda hem genel hem de özeldir Aşık Garip Hikayesine ilişkin Memmedli ayrıntılı bilgi vermiştir: “Halk öykülerinde, başka deyişle, halk destanlarında mekan motifi önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan gerçek ve seçkin yerleşim yerleri arasında Türk varlığının harmanlandığı yurtlardan biri, hem coğrafi mekan, hem kültür, hem ticaret mıntıkası olarak bilinen Tiflis-Borçalı'nın da öne çıkması dikkatimizi çekmektedir (Memmedli, 2012:121). Bilindiği üzere, Tiflis Gürcüstan'ın kadim ve başkent şehridir; Borçalı veya Aşağı-Kartlı bölgesi Gürcüstan'ın güney-doğusunda, Azerbaycan'la sınır teşkil eden ovalı-dağlı bir arazidir. Ayrıca, günümüz Marneul (Sarvan), Bolnis (Bulus), Kardaban (Karayazı), Çalka (Parmaksız), Tetriçgaro (Akbulak), Karaçop, Mühren semtlerinin genel adıdır. 1930'lu yıllara kadar buradan on binlerle Karapapak Türkü Osmanlı'ya “kaçakaç”lara zorlanmıştı, sonralar, özellikle, 1990'lı yıllarda Azerbaycan'a göçmüştü. Günümüzde Borçalı ilinde yaklaşık 500 bin Azeri-Karapapak Türkü yaşamaktadır. Türk halk hikayesi geleneğinin en önemli ürünlerinden biri olan, Anadolu ve Azerbaycan sahalarında daha çok yaygınlaşmış, saf aşk abidesi tanıtımıyla bilinen “Aşık Garip”in pek fazla Tiflis-Borçalı yöreleriyle ilgisi kabarıktır.” Bu bilgi, bu çalışma

için ayrıca özel önemdedir. Çünkü, bu çalışmada tanıtılan varyant, Karapapak ağzıyla söylenmiştir. Ayrıca, bu çalışmadaki varyantta da adı geçen Gocur Dağı, Tiflis'te bir dağdır ve Türkmen'in çalışmasındaki bir varyantta adı geçmektedir (Türkmen, 1974:102).

Aşık Garip Hikayesi'nin varyantlarını karşılaştırarak ayrıntılı çözümleme yöntemiyle bir çok boyutunu sınıflandıran Türkmen, Aşık Garip Hikayelerinin ilk metinlerinin Radloff tarafından basıldığını belirtmektedir.

Diğer varyantlarda yaygın olarak sonlanan ve Aşık Garip Hikayesinin en özgün yanını oluşturan sevgililerin kavuşması, Kazan Tatarları varyantında, sevgililerin ölümleri ile gerçekleşmiştir. "Garip gözleri kör olduğu için kuyuya düşüp ölür, hileyle Kazak'a gelen Senem de Garip'in kuyuda öldüğünü görünce dua eder ve o da ölür. Şehrin ahalisi iki sevgiliyi birlikte gömerler" (Atnur, 2007:154).

2. Aşık Garip Hikayesi Karapapak/Tereme Değişkesi'nin Diğer Varyantlarla Uyuşmayan Yanları

Türkmen karşılaştırmalı olarak incelediği 16 varyant (7 madde) ile S. Yakubova'nın, Azarbaycan ve Doğu varyantlarından ulaştığı (6 madde) epizotları karşılaştırarak, şu saptamayı yapmıştır: "Aşık Garip Hikayesinin muhtelif varyantları mukayese edildiği saman, bunlar arasında motif ve epizot bakımından büyük benzerlik görülür (Türkmen, 1974:26). Ancak, yukarda da değinildiği gibi, Kazan Tatarları varyantında, tüm varyantlarla çelişen olgu, Şahsenem ve Aşık Garip'in kuyuda ölmeleri ve kavuşmalarının bu ölümleri ile gerçekleşmesi önemli bir farklılıktır.

Bu çalışmanın konusu olan Karapapapağ/Terekeme varyantında ise diğer varyantlarla büyük benzerlik gösterdiği gerçeği yanında kimi adlandırmalarda ve olgularda farklar vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Aşık Garip'in dostu olan önemli kişiliğin adı, **Deli Haydar'dır**
2. Aşık Garip'i 3 aylık yolu 3 günde getirerek, düğüne yetiştiren önemli kişilik olağanüstü ermiş kişi **bir Arap** olarak adlandırılmaktadır.
3. Aşık Garip'in ağlamaktan kör olan anası ve bacısının gözleri, Arap'ın verdiği ot ya da toprak değil, bir merhem ile açılmıştır.
4. **Sedefli Han** adlı adlı, saygın, sözü dinlenen bir kişilik, Tiflis'de toy düğün vbg. toplumsal olguları yöneten, düzenleyen **ihtiyar meclis yöneticisi** vardır.
5. Şahsenemk, Aşık Garip'in ölüp ölmediğini, Garip tarafından verilen bir **deste gülün saklandığı sandıkta solup solmadığına göre belirlemektedir.**
6. Şahsenem **bir yüzük ile bir mektubu** Halep'e giden **bir tacire** vererek Garip'i bulması ve bunları O'na vermesini bir türkülle ister.
7. Şahvelet Garip'in öldüğüne ilişkin haberleri **sahte mektuplar** yazarak sağlamaya çalışır
8. Garip'in toy hazırlıkları için alışverişe gittiği yer, Tiflis'te ünlü olduğu belirtilen **Şeytan Pazarı'dır.**

9. Garip'i Şahsenem'in gizlice verdiği altınlarla toy hazırlığı yapmasını bir oyunla önleyip Garip'i bu işten vazgeçiren arabozucu bir kadındır.

10. Anlatıcı okuduğu şiirleri, hangi aşık havası/makam ile söylediğini belirtmektedir.

3. Aşık Garip Hikayesi Kerimoğlu Değişkesinin (varyantının) Genel Özellikleri

Bu varyant, Azarbaycan'dan getirilen çeşitli aşık edebiyatı ürünlerinin kayıtlı olduğu kasetler içinde rastlantı sonucu bulunarak, yazıya geçirilmiştir. Anlatıcısı, **Kerimoğlu** adlı bir Aşık, halk ozanıdır. Aşık'ın adını, hikayenin döşeme bölümünün üçüncü ve son şiirini okuduğunda mahlasını belirtmesiyle, belirlenmiştir. Anlatıcı Kerimoğlu, bu hikayeyi, Üstad olarak adlandırdığı, döşeme'nin birinci şiirinde **Miskin Ehmed** olarak belirttiği kişiden öğrendiği, aktardığı anlaşılmaktadır.

Bu değişke, diğerlerine göre oldukça kısadır. Kısa öykü tanımına uygun oluşturulup anlatılan bu değişke, toplamda 3.1478 sözcük, 9 epizod, 6 şiirden, 3 aşık makamı ile şiirleri okuma ile oluşturulmuştur. Kısa öykünün tanımına uygun düzenlenen bu değişkede, yalın bir olay örgüsü, önemli olan aşık garip in aşkı başlangıç ve bitişinin yoğun bir anlatımla tamamlanması, az sayıda öykü kahramanına yer verilmesi ile hikaye tamamlanmıştır.

Anlatımda, bağlaşıklık, tutarlılık sorunları var, ancak, dilbilimde *işbirliği ilkesi* olarak adlandırılan, anlatım boşluklarını, duyan, okuyan tarafından doldurulması, bu sorunun giderilmesini sağlamaktadır (Aysever, 2001; Coşar, 2016).

Hikaye anlatıcısının, anlatımını olduğu gibi yazıya geçirilebilmesinde, anlatıcı ile yazıya geçiricinin aynı ağzı kullanması da diğer varyantlardan ayıran önemli bir özgünlüğüdür. Ahmet Bican Ercilasun **Kars ili ağzları** çalışmasında saptanan tüm sesbilgisel özellikler hikayede tümüyle görülmektedir. Bu özellikler, bu hikaye için Karapapak Değişkesi olarak adlandırılmasını sağlamaktadır.

Azarbaycan ve Türkiye'in doğusunda aşık anlatımlarında, asıl hikaye metnine geçmeden önce "döşeme" giriş bölümü vardır. Bu bölümün hikaye ile genellikle ilişkisi yoktur. Bir gelenektir ve dinleyenleri hazırlamak, güdülemek amacıyla söylenir. Toplumsal öğüt, felsefi, ahlaki içerikleri vardır. Hikaye öncesi başlayan ve anlatıcı aşık tarafından hikayenin başladığı bildirilen bölüme kadar olan şiirler, döşeme bölümünde okunur; Aşık'ın "söhbət başlamıştır" sözü ile hikayeye giriş yapılacağı, dinleyenlere bildirilir.

Hikayenin asıl bölümü dışında, döşeme bölümündeki şiirlerin de özgünlüğü ayrıca belirtilmelidir.

Aşık Garip Hikayesi Karapapak Değişkesi'nin Özgün Metni

AŞIK GERİF HİKAYASI

GİRİŞ (Döşeme Bölümü)

Seğsen min comuşum

Seğsen min mozum

Seğsen min goyunum

Seğsen min guzum
 Seğmenmin oğlum
 Seğsenmin gızım
 Seğsen min ince belli yarım olaydı

Seğsen min atım attar üsde
 Seğsen min nevem çekili deste
 Seğsen min töyoğum yumurtta üste
 Seğsen min ördeğim, gazım olaydı

Misgin Ehmed, bu ne haldı eyliyirsen
 Eye yığf yığf dünya malımı neyliyirsen
 Halalı goyuf haram yeyirsen
 Denen ölen de beş arsin bezim olaydı

Allah sizin de keşmişinize rehmet elesin, üstad bir demir iki deyir. Göreh,
 İkincisini nece deyir?

Deyir oğul bu nesiheti sana verirem:
 Doğrudan başını salamat eyle
 İstesunki başın olsun salamat
 Her yerde dilini farağat eyle
 Müşköl ise yetiş özge halına
 Yıgılıfsa yetiş yapış goluna
 Merd ol namerd olma gonşu malına
 Dostun ılgarına da sadağat eyle

Danışma dalıncah özge sözünü
 Danışanda danış sözün düzünü
 El içinde dürüst apar özünü
 Artırsan hürmetini sağafat eyle

Yetene söz deyif sırrını aşma
 Aralı keç namerdine yanaşma
 Gadın ğaylağına geti sataşma
 Aralı geçmeyi sen adet eyle
 Gözellih merifetti camal ha döyül
 Ne de üzde gara gocah ğal döyül
 Gözellih merifetti camal ha döyül
 Gözel döyül merifeti olmasa

Üsdattara rehmet, üstaddar iki demir, üş deyir, birini de deyim olsun üş, na-
 merdin ömrü puş, menzilin köş.

Lütfesi doğruya dağlar yol olar
Loğması halalın nanı bol olar
Halal damcı damcı damar göl olar
Heş tükenmez haram gatı olmasa

Heş yorulmaz geden yolu düzünnen
Azmiya yolunu şeytan sözünnen
İnan ki ottardı gurtan guzuynan
Aragatan alaçatı olmasa

KERİMOĞLU satmayman yekelih eda
Edalığ insanı tez verer bada
Eh gehrini çehmez her yeten gede
Zatı südü doğru sözü olmasa

Özüne güvenif danışma addan
Ne geder şirin olsan tüşersen daddan
Eli üsdattarı çığartma yaddan
Hemeşe baş endirif ziyaret eyle

Her tüstü çığana öy demeh olmaz
Tamağı dar eyler yağız insanı
Tamahgar tanımaz yahşı yamanı
Zarafattı mehebbetin tüşmanı
Yüz il üzülmez zarafatı olmasa

Atalar sözüdü arđalı köpeği kurt basar
Arđalı danışsa arđalı yatar
İnsanı südürer katılıh keser
Şirin sözü hoş sufatı olmasa

Çünkü her şey incelir gırılır; insan yoğunnuğunnan gırılır.

Sonuç

Aşık Tarzı Halk Hikayeleri alanyazınına özgün bir katkı sağladığı düşünölen Aşık Garip Hikayesi Karapapak Değişkesi , yoğun anlatımlı, az kahramanlı, ancak hikayenin bütününe yeterliği görölen, az şiirli bir değişkedir. Bu değişke, özellikle Kark, Erzurum yöresinde, 1 günlük düğün, ramazan geceleri, iftar sonrası ile sahur arası sürede, sünnet törenlerinde de benzerleri görölen, günlerce sürmeyen, etkinlik süresine uygun uzunlukta bir değişkedir. Olasılıkla, bu çerçevede düzenlenip, oluşturulmuştur.

Hikayede, 3 tür Aşık havası/makam kullanılmıştır:

1. **Sultanı havası** ile Şahsenem'in mektup ve yüzük verdiği tacire söylediği şiir

2. **Muhayi havası**, Aşık Garip'in anasına söylediği şiir

3. **Kerem Havası** ile Aşık Garip'in toy evinde söylediği şiir

Anlatıcı Aşık'ın havaları da belirterek okuması, bu değişmeye bir başka özgünlük katmaktadır.

Kısa hikaye oluşunun ve bu kısalığa neden olan bir bireyin etrafında örülerek, odağa o bireyin alınışı özelliğinden olsa gerek, Ana, kızkardeş ve arabozucu kadın ile mektup götüren tacir'in isimleri hikayede belirtilmemektedir. Bu aynı zamanda, hikayedeki odak olaylarda çok etkin olmamaları nedeniyle de adsız kahramanlar olarak yer verilmelerine neden olduğu varsayılmaktadır.

Bunun yanında, Aşık Garip'e rakip olan **Şahvelet**, **Şahsenem**'in Babası **Hoca Sinan**, Garip'in dostu, şahveletin saldırısını önleyerek, evliliği sağlayan **Deli Haydar**, ortalığı yatıştırarak barış içinde bir düğünden 3 evlilik çıkararak mutlu sona neden olan **Sedefli Han** adları, kimi özellikleriyle belirginleştirilerek, hikayede yer almışlardır. Çünkü her biri ayrı bir epizotta etkili kişiliklerdir.

Hikaye, **Tebriz**, **Tiflis**, **Kars**, **Halep** şehirleri anılarak oluşturulmuştur. Tebriz ve Kars etkisiz, ancak Tiflis ve Halep etkili şehirler, mekanlar olarak yer almıştır hikayede.

Karapapak değişkesi, diğer değişkelerle önemli ölçüde uyumaktadır. Hikayenin süreci, sevgili olma, sevgili isteme, engelle karşılaşma, engeli aşmaya çalışma, engeli aşma ve kavuşma, gene olarak araştırılan, incelenen değişkelerle büyük benzerlik göstermektedir. Kullanılan ağız, hikayedeki kimi isimler, Deli Haydar, Sedefli Han gibi, değişiklik göstermektedir. Bu değişiklik, büyük olasılıkla, araştırmacıların da yukarıda belirttiği gibi, hikayetin anlatıldığı bölgenin ve bölgede olan anlatıcının, aşkın, etkisiyle gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak, çok az değişikle, ama özellikle kısa oluşu, şiirlerin azlığı gibi etkenlerle birlikte, Aşık Garip Hikayesi varyantlarına, bir yenisi daha, Karapapak Varyantı olarak eklenerek, zenginleşme sağlamıştır.

KAYNAKÇA

1. Ali, Berat Alptekin (1997). Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı. Ankara: Akça Yayınları.
2. Atnur, G. (2007). Kazan Tatarlarında Şahsenem ve Garip Hikayesi, Milli Folklor.
3. Aysever, L. (2001). Bir Şey Anlat(maya Çalış)mak H. Paul Grice'a Eleştirel Bir Bakış, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi.
4. Coşar, N. ve Usta, Ç. (2016). Nasreddin Hoca Fıkralarında Grice'ın İşbirliği İlkesinin İhlali , Millî Folklor.
5. Dilek, İ. (2010). Aşkın İki Yüzü Tek Hâli: Âşık Garip Hikâyesi İle Romeo Ve Juliet'in Mukayesesi, Millî Folklor.

6. Duvarcı, A. (2012). Kültürümüzde İstanbul Kahvehaneleri ve Halk Edebiyatına Katkıları, Journal of Science.
7. Ercilasun, A.B. (2000). Kars İli Ağızları, Sesbilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları.
8. Hança, B.B. (2012). Halk Hikayesinin Tanımlanması Meselesi, The Journal of Academic Social Science Studies.
9. Hança, B.B. (2009). Garip Adına Bağlı Türkmen Destanları İle Türkmen Oğuznamesinin Kaynak Ve Motif Olarak Karşılaştırılması, Doktora Tezi, T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, Türk Halk Bilimi Bilim Dalı.
10. Kafkasyalı, A. (2007). Azerbaycan, İran ve Türkiye Halk Hikayelerinde Erzurum, A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi.
11. Memmedli, Ş. (2012). Aşık Garip Halk Öyküsü ve Tiflis-Borçalı mekan İmgesi, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi.
12. Özyalçın, A. (2014). Aşık Garip ile Şahsenem, Doğan Egmont Yayınevi
13. Sarıtaş, S. (2008). Dede Korkut Hikâyeleri Ve Aşık Garip Hikâyesi'nde Yer Alan Maddi Kültür Ürünleri.
14. Türkmen, Fikret (1974). Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, Atatürk Üniversitesi Yayını, Ankara.
15. Türkmen, F. (1995). Âşık garip hikâyesi inceleme-metin. Ankara: Akçağ Yayınları, Ankara.

Рифат Оймак (Палестина)

Вариант истории Ашуга Гариба на карапapakском (терекеме) наречии турецкого языка

Резюме

В статье рассматривается оригинальный вариант Истории ашуга Гариба. Этот вариант, который не упоминается в исследованиях, опубликованных до сегодняшнего дня, является вариантом на карапapakском (терекеме) наречии. Цель состоит в том, чтобы сделать этот вариант доступным для литературы и, сравнив его с другими вариантами, донести полученные результаты до науки и внести вклад в её обогащение.

В статье исследуется запись на магнитофонной кассете, сделанная со слов неизвестного ашуга карапapakа Керимоглу, предположительно иранского или азербайджанского происхождения, и в письменном своем выражении, осуществлённом без вмешательства в её языковые и содержательные особенности, анализируется путём сопоставления с результатами работ по изучению предыдущих вариантов.

В рамках исследуемой темы предоставлена информация, полученная путём обзора литературы в области народной истории в общем и истории ашуга Гариба в частности. Представлены результаты сравнительного анализа данного варианта и в заключении даны общие выводы, связанные с самим вариантом и новыми сведениями о нём, а также добавлен его оригинальный текст.

Ключевые слова: *История ашуга Гариба, карапapakский (терекеме), народная история, ашуг, новизна.*

Rifat Oymak (Palestine)

The Variant of Ashug Garib Story in Karapapak (Terekeme) Version of the Turkish Language

Abstract

The paper studies the original variant of Ashug Garib Story. This variant which has never been mentioned in the research papers up to now, is in Karapapak (Terekeme) version. The aim of it is to make this version available for literature and comparing it with the other variants, to deliver the received results to science and to make a contribution to enrich it.

In the paper the tape-recording based on an unknown Karapapak Ashug's words is researched, who is supposed to be of Iranian or Azerbaijani I origin. Its written form which was realized with any changes in its linguistic and pithy features, is analyzed by means of confrontation of the results which had been reached in the prior variants.

Within the frame of the research work the information received by means of Literature scanning in the field of folk story in general and Ashug Garib's story in particular. The results of the comparative analysis of the given variant are presented and in the conclusion general though connected with this variant itself and with the new information about it are given. Its original text is added there as well.

Key words: *Ashug Garib story, Karapapak (Terekeme), folk story, ashug, novelty.*

YAZILI ABİDƏLƏR
ПИСЬМЕННЫЕ ПАМЯТНИКИ
WRITTEN MONUMENTS

ABDULHAKİM MEHMET (Çin)*

UYGUR DESTANCILIK GELENEĞİ VE DESTANLARI ÜZERİNE

Özet

Uygur halk destanları, Uygur halkının hayata ve olaylara bakışını, estetik zevkleri ve manevi dünyasını yansıtmaktadır. Uygur destancılık geleneği ise, çok eskiden başlamış ve halen varlığını sürdürme gelmiştir. Bu gelenek bağlı bulunduğu ekonomik, politik ve sosyal çevre içinde, görüntüde nispeten sabit, ama esasta hareketli olan kendine özgü bir sistem oluşturmuş durumdadır. Söz konusu sistemin düzgün çalışması için destan anlatıcı, millî şuur, destan metni, dil, müzik, müzik aleti, dinleyici, anlatım yeri, anlatım zamanı, ha-cim gibi 10 halka hazır bulunmalıdır. Bu halkalardan her hanginin olup olmayışı, işlevinin değişmesi ~ güçlenmesi veya zayıflaması sistemi etkileyecektir. Onlar sistemden kopartılarak bağımsız ayrı halka (unsur) şeklinde ele alındığında çok değerli, değerli ve az değerli olarak gözükebilir. Eskiden beri alışılmış bir mantıkla destan metni çok değerli, destan dinleyici az değerli diye düşünüle gelmiştir. Ama sistem bütünlüğü ve işlevselliği açısından bakıldığında, buradaki halkaların hepsi aynı değerdedir. Doğal ortamda 10 halka bir birine bağlı çalışır durumda ise sistem sağlam, gelenek devam demektir. Uygur destancılık geleneğindeki halkalar, metni de içine alan canlı bir icra sisteminin önemli noktalarının hepsini bir arada gösterebilme özelliğine sahiptir. İşbu yazıda, bu halkalardan hareketle çeşitli tarihi dönemlere ait Uygur destancılık geleneği ve destanları üzerinde inceleme yapmayı uygun bulduk. Diğer yandan, Çin'in "Kuşak ve Yol" projesini hayata geçirdiği bugünkü ortamda, Uygur destanları ile başka halkların destanlarını mukayese yoluyla incelemek yararlı olacaktır. "Kuşak" yani "İpek Yolu ekonomi kuşağı" Çin ile "İpek Yolu" güzergâhındaki halkların karşılıklı olarak birbirilerinin halk destanlarını, diğer kültürel zenginliklerini tanıması, öğrenmesi ve sevmesi açısından atılan kalıcı bir adımdır ve özel değeri vardır.

Ahahtar Kelimeler: *Uygur destancılık geleneği, Uygur destanları, 10 halkalı sistem, İpek Yolu ekonomi kuşağı.*

Türkçe Sözlük'te gelenek terimi şöyle tanımlanmıştır: "Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup, kuşaktan kuşağa iletilen kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre, davranışlar." Destancılık, Uygur gelenekleri içinde çok eskiden başlamış ve halen varlığını sürdürme gelmiş olmakla çok

* Çin, Merkezi Milliyetler Üniversitesi Uygur Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doç.Dr.. E-posta: ahmhoca@yahoo.com

önemli bir yere sahiptir. Bu gelenek bağlı bulunduğu ekonomik, politik ve sosyal çevre içinde, görüntüde nispeten sabit, ama esasta hareketli olan kendine özgü bir sistem oluşturmuş durumdadır. Söz konusu sistemin düzgün çalışması için destan anlatıcı, millî şuurlu, destan metni, dil, müzik, müzik aleti, dinleyici, anlatım yeri, anlatım zamanı, hacim gibi 10 halka hazır bulunmalıdır. Bu halkalardan her hangi birinin olup olmayışı, işlevinin değişmesi ~ güçlenmesi veya zayıflaması sistemi etkileyecektir. Onlar sistemden kopartılarak bağımsız ayrı halka (unsur) şeklinde ele alındığında çok değerli, değerli ve az değerli olarak gözükabilir. Eskiden beri alışılmış bir mantıkla destan metni çok değerli, destan dinleyici az değerli diye düşünül gelmiştir. Ama sistem bütünlüğü ve işlevselliği açısından bakıldığında, buradaki halkaların hepsi aynı değerdedir. Doğal ortamda 10 halka bir birine bağlı çalışır durumda ise sistem sağlam, gelenek devam demektir.

Üzerinde duracağımız Uygur destancılık geleneğindeki halkalar, metni de içine alan canlı bir icra sisteminin önemli noktalarının hepsini bir arada gösterebilen özelliğine sahiptir. Bu halkalardan hareketle çeşitli tarihi dönemlere ait Uygur destancılık geleneği ve destanları üzerinde inceleme yapmayı uygun bulduk.

Birinci, Destan anlatıcı üretici konumundadır. O, döneminin dili ve sazı vasıtasıyla edebî sanatlardan yararlanarak metni oluşturur, yaratır, hafızasında korur ve kendinden sonrakilere aktarır. Melodiden yararlanır. Anlatıcının hiçbir müzik aletini kullanmayı bilmemesi Uygur destancılığında bir eksiklik sayılır.

İkinci, “Oğuz Kağan”, “Dede Korkut”, “Manas” ve bu türdeki diğer yaratmalarda yer alan ana fikir ve temel yapıyı, tek bir Türk boyunun, boylar ittifakının veya milletin millî şuuru, millî bilinci ve millî kutsallık dairesi oluşturmaktadır. Herhangi bir yaratmanın, destan türüne ait olup olmadığını tespit etmenin ilk şartı, yaratmanın, her yönüyle, millî şuuru, millî bilinci ve millî kutsallığı ihtiva etmesidir. Çünkü, destan türündeki yaratmaların şeklini, konusunu ve icrâsını oluşturan ve etkileyen birinci unsur millî şuardur. Destanlarda, toplumsal yapının önemini öğreten, toplumsal birliğin korunması için nelerin feda edilebilecek değerler olduğunu örnek gösteren ve bunun sonucunda Tanrı ve toplum tarafından verilen ödüllerini gösteren konular işlenmektedir. Destanlar, millî zevki yansıtan melodik ve edebî yapılardan oluşmaktadır. Her destan, ait olduğu milletin sanatsal değerlerini temsil etmektedir. Destanın müziğinden, söylenme tarzına kadar ihtiva ettiği bütün sanatsal unsurlar, destanın ait olduğu toplumun kaynaklarından beslenmekte ve toplumun sanatsal zevkinin ve yaratıcılığının örneğini oluşturmaktadır. Destanların icrâ ortamı ise, toplumun millî yapısının küçük bir örneğidir. Toplum yapısı içindeki hiyerarşinin ve toplumun bütün değerleri bu küçük yapı içinde sembolize edilmektedir. Destanların farklı milletler arasında hızla yayılmaması ve benimsenmemesi de, destanların sadece, konu veya yapı bakımından değil, her açıdan millî şuurla kuşatılmış olduğunu göstermektedir.

Üçüncü, Yazıya geçirilsin veya geçirilmesin destanî eserin konusu esasen metinde ifade edilir. Metinler, kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılır. Ancak, bir kısmı derleme ve düzenleme olarak yazıya geçirilir. Yazılı olarak aktarım da söz konusudur. Metinler, mensur biçimde veya manzum biçimde olsun, bu türdeki

eserlerin güftesi özelliğini taşır. Metinlerde tarihle ilgili veya bilinen ve bilinmeyen kahramanlık konuları işlenir. Metinlerin icrâ edilmesi ve kuşaktan kuşağa yazıya ihtiyaç duymadan aktarılması, aynı zamanda yayılması metinlerde teknik özellikleri şekillendirmiştir.

Dördüncü, Sanat icrâsının bir vasıtası olan dil çok önemli bir unsurdur. Sanatçılar tarafından geliştirilen ve gelenek tarafından sabitlenen özelliklere sahiptir. Burada bir dilin bütün bir millet tarafından kullanılan şekli ile bir sanatçının icrada kullanımını ayırmak gerekir. Sanatçının icrada kullandığı özel dil, aynı zamanda onun üslubunu yaratmada da etkilidir.

Beşinci,, Metinle benzer bir işleve sahiptir. Müzik gücünden yararlanarak birinci noktada bahsedilen konuyu işleme görevini üstlenmiştir. Sabittir, eski özelliğini korur. Metnin (güftenin) bestesidir. Bu sanat icrâsında metin ile melodi ayrılmaz ikizler olmasına rağmen, araştırmalarda melodiye metin kadar önem verilmiştir.

Altıncı, Destan geleneği şekillendiğinden beri müziksiz, melodisiz kalmamıştır. Melodi icrâsının temel şartı sayılan müzik aleti ilk dönemden eski döneme, orta çağa ve bugüne belli oranda değişişerek ve gelişerek ulaşmıştır. O, sanat icrâsının vazgeçilmez bir unsurudur. Uygur destan anlatıcılarının kullandıkları müzik aletleri yazının sonraki kısımda ayrıntılı olarak tanıtılacaktır.

Yedinci,destanın icrâsı sırasında, destan dinleyicisi en belirleyici etkenlerden biridir. Dinleyici çok eski dönemlerde han/kağanlar dâhil bütün toplumdur. Dinleyici topluluğunda meydana gelen değişmeler, anlatıcının eseri değiştirmesine sebep olmuştur. Dinleyici topluluğu hem kendisi hızla değişen hem de diğer halkaları değiştiren roledir. Bütün halkalar sosyal çevreden etkilenir, ama en fazla dinleyici topluluğundan etkilenir. Bu on halkanın her biri kendi başına önemli olduğu gibi, ayrı ayrı ele alınarak incelenebilir. Ancak, asıl önemli olan husus, bunların bir arada, bir sistem bütünlüğü oluşturduğunda ortaya çıkar. Söz konusu halkalar ve onların oluşturduğu sistem bütünlüğünü aşağıdaki şemadan yararlanarak göz önümüzde canlandırmak mümkündür.

Sekizinci,Bir sanat icrâsı olan destanın, anlatılması için geleneklere göre uygun yer bulunması gerekir. Destan her yerde anlatılmaz. Örneğin; toylar, bayramlar vb. gibi kutlamalar, anlatım yeri için uygun olup, bu toplantıların yapıldığı yer, anlatımın da yeridir.

Dokuzuncu, Destan anlatımı özel günlerde, eskiden toy diye adlandırılan etkinliklerde icrâ edilir. Eserin hacmi büyük olduğu zaman istenen herhangi bir zamanda icrâ edilmesi mümkün değildir. Ancak küçük hacimli olanlar istenen herhangi bir zamanda icrâ edilirken, genellikle büyük hacimli olanlar muayyen zamanlarda anlatılır. Destanın anlatım yeri olarak belirttiğimiz toy, bayram, düğün, şölen vb. gibi kutlamalar ve savaşa veya ava gidiş ve dönüş zamanları gibi bütün toplum için önemli olan olaylar destanın anlatım zamanıdır.

Onuncu, Destanlardaki gibi toplumu ilgilendiren önemli konular işlendiğinde, bu sanat icrâsının metni ve melodisi büyük hacimli olur. Hacim ve kapasite hem anlatının konusuna, hem anlatıcının yeteneği ve dinleyicinin arzu ve isteğine

bağlı olarak değişir. Örneğin; “Göroğlu Destanı” daha uzun olurken, “Gülendem Destanı” daha kısadır.

Şekildeki her bir üçgen bir halkayı temsil etmekte olup, bu halkalar aşağıda ifade edilmiştir.

D1: Anlatıcı

D3: Metin

D5: Müzik

D7: Dinleyici

D9: Anlatım zamanı

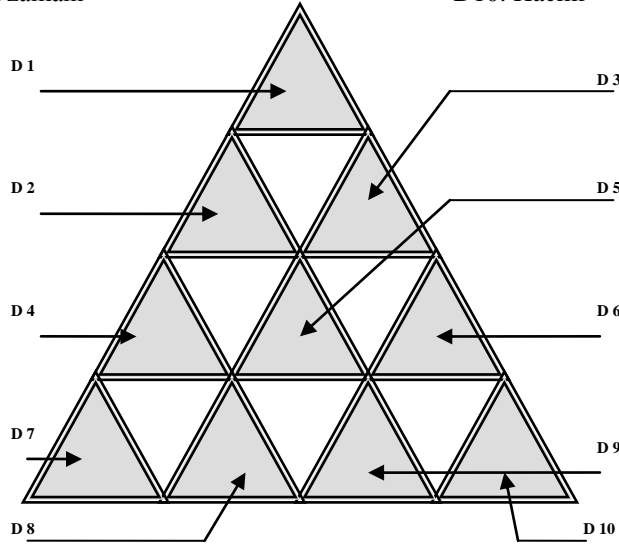
D2: Millî şuur

D4: Dil

D6: Müzik aleti

D8: Anlatım yeri

D10: Hacim

Uygur destancılık geleneği çok eski dönemlerden günümüze kadar gelmiştir. Söz konusu geleneğin tarihi ile Uygurların tarihi yaşıttır. Diğer bir ifadeyle, Uygur tarihindeki bütün olaylar, değişimler, inişler ve çıkışlar bu geleneğe de yansımış durumdadır. Hiç şüphesiz ki, Uygur tarihinin en büyük dönüm noktası İslamiyet’in kabulüdür. Dolayısıyla bu gelenek genelde İslamiyet öncesi ve sonrası şeklinde iki döneme ayrılır. Ama biz bu uzun dönemi dört devreye ayırmayı uygun bulduk. Bu dönemler şunlardır; Birinci dönem, en eski çağlardan Miladî 6. yüzyılın ortalarına kadar, ikinci dönem, 6. yüzyılın ortalarından İslamiyet’in kabulüne kadar, üçüncü dönem İslamiyet’in kabulünden 16. yüzyıla kadar, dördüncü dönem 16. yüzyıldan günümüze kadardır.

Birinci dönem, en eski çağlardan Miladî 6. yüzyılın ortalarına kadar, şimdiki Moğolistan’ın esas faaliyet merkezi olduğu ve Türkçe yazılı kaynakların bulunmadığı uzun bir dönemdir. Bu dönemde destan anlatma görevini Şamanların üstlendiği bilinmektedir. Henüz millet şekillenmediği için “Millî şuur” yerine kabile fikri, türeyiş mitleri anlatılmış olmalıdır. O dönemden yazılı metinlerin kalması, sözlü metinlerin bütünlüğünü koruyarak devrimize ulaşması mümkün değildir. Ancak sözlü gelenekler, İslama girmemiş Türk boylarının destanları ve Altay dil ailesine ait milletlerin mitleri bu konudaki araştırmaları ip ucuyla temin edebilir. Orkun

yazıtlarının dili Bu dönem dilinin devamı niteliğindedir. Müzik yani destan icra-sındaki müzik konusunda yorum yapmak zordur. Dönemin müzik aleti ise, gele-neksel sazlardan kopuz veya başka biri olabilir. Dinleyici,o dönemin sosyal şartları gereği kabilenin bütün üyeleri olmalıdır. Destanın anlatım yeri sıradan bir yer olmayıp kabileler için kutsal sayılan bir mekandır. Destan anlatımı da özel seçilmiş bir vakitte gerçekleşir olmalıdır. Destan hacminin çok kısa olmayacağı tahmin edil-mişle birge, bu konuda bilgi ve belgeler bulunmamaktadır.

İkinci dönem, 6. yüzyılın ortalarından İslamiyet'in kabulüne kadar, Uygurlar-ın faaliyet merkezinin şimdiki Xinjiang bölgesine kaydığı ilginç bir dönemdir. Destancılık geleneği incelemesinde öncelikle İslamiyet'i kabul etmemiş Türk boy-ları ayrı bir kategoriye konular. (Bu konu burada ele alınmayacaktır). İslamiyet'i kabul etmekteki erken ve geçlik, hangi mezhebe aitlik destancılık geleneğini etkile-yeceği gözardı edilmemelidir.

Bu dönemin destan anlatıcısı artık yalnız Şaman değildir. Kabile veya kabile birliğinin yüksek menfaati destan temasını oluşturmuştur. Uygur harflı Oğuz Ka-ğan Destanı gibi yazılı metinleri günümüze dek ulaştırmıştır. Orkun yazıtları başta ol-mak üzere İslamiyet öncesi bütün yazmalar bu dönemin dilini temsil etmektedir. Müzik ve müzik aletinde büyük gelişme ve değişimler yaşanmıştır. Dinleyici kitle-si çok çeşitlenmiş,gereksinim türleri çoğalmıştır.Anlatım yeri ve zamanında yeni değişimler gerçekleşmiş olmalıdır.Anlatımın uzun veya kısalığı daha farklı olmaya başlamıştır .

Üçüncü dönem İslamiyet'in kabulünden 16. yüzyıla kadar,Uygurlar açısın-dan bakıldığında 10. yüzyılın ortaları başlayan İslamlaşma sürecinin 14,15. yüzyıl-larda Turfan, Kumul gibi bölgelerinin katılımıyla tam olarak tamamlanması ve Doğu Çağatay hakimiyetinin sona ermesi dönemidir.

İslamiyet'i kabul eden Uygurlarda destancılık geleneğinin en büyük değişik-liği bu dönemde yaşanmıştır. Destan anlatıcı aynı zamanda İslamiyet'i yayıcı bir fonksiyonda olmuştur. "Millî şuur" ile din düşüncesi yoğurulmuştur. Sözlü ve yazılı metinler hızla çoğalmıştır. Arapça, Farsça metinler çeviri yoluyla girmiş, destan metinleri değiştirilmiştir. Oğuz Kağan dahi sonraki nüshalarda bir takvadar müslü-man tipinde meydana çıkmıştır. Destan dilinde, müzik ve müzik aletinde Arap, Fars etkisi kendini göstermiştir. Destan anlatım yeri ve zamanı kendi kutsallığını tamamen kaybetmemiş olmakla birge İslamiyet ve mezheplerinin düşünce tarzına entegre olmuş, mezarlık gibi mekanlarda dini günlerde icra edilmeye değiştirilmiş-tir. Hacim olarak destan anlatımının uzamaya başladığını tahmin etmek mümkün olabilir.

Dördüncü dönem 16. yüzyıldan günümüze kadardır. 16. yüzyıldan sonra Uy-gur destancılık geleneğinde eskiden gelen ortak unsurların korunmasıyla birlikte kendine has bazı farklılar belirginleşmeye başlamıştır. Uygur destancılık gelene-ğinde de bu dönemde "yeniden yapılanma" diyebileceğimiz bir değişim gerçekle-şmiştir. 1514 yılında, şu andaki Xinjiang topraklarının tamamını ve çevredeki bazı bölgelerin bir kısmını kapsayan Yarkent Hanlığı kurulmuştur. Bu hanlık Uygurlar-ın siyasi ve dini bakımdan birlik oluşturması, bölgedeki Uygurlaşma sürecinin ta-

mamlanması ve yerleşik kültürün nispeten gelişmesi niteliğini taşımaktadır (Liang, 1999:63).

Bu dönemde dastan anlatımı destancı diye adlandırılan sanatkarların elinde olmuştur. Farsça “dastan” sözcüğüne “-çi”ekinin eklenmesiyle türetilmiş ve destancılığa ait bir terim hüviyetine kavuşmuştur. “Millî şuur” teması bir önceki döneme göre daha ön plana çıkmıştır. İslamiyet’in kabulüyle başlamış olan dini ön plana, milliliği ikinci plana atan düşüncede değişiklik olmuş, Şubiye fikir akımına benzer görüşler yaygınlaşmıştır. Başka bir ifadeyle “Millî şuur” dini bir örtü altında varlığını sürdürmüştür. Metinlerde değişiklik fazladır, hemen hemen mevcut bütün metinler İslamlaştırılmıştır. Sadece Alp Er Tonga, Şu-Şaka, Oğuz, Kurttan Türeyiş, Erginekon, Türeyiş ve Göç... başlıklı destanlar İslam etkisinin dışında kalmıştır.¹ Dil konusuna gelince, 16. Yüzyıldan itibaren günümüz Uygurcasının ve diğer çağdaş akraba dil veya lehcelerin farkları büyümeye veya büyütülmeye, yerel özellikleri daha çok vurgulanmaya yüzlenmiştir. Müzik ve müzik aletleri eskide hiç görülmemiş bir şekilde gelişmiştir. “Millî şuur”u sözle ifade etme yerine müziği seçerek, örtülü biçimde sanatlı ifade etmede başarılı olmuştur. Bu dönemin dinleyici toplu-munda bölünmeler görülmüştür. Eskisi gibi kitle boyunca dinleme yerini özel grup-lardan oluşan dinleyiciler almıştır. Destan dinleme yeri ve vakti başlangıç dönem-deki kutsallığını kaybetmiş, nispeten serbest mekan ve zamanda icra ortamı oluşulur duruma doğru ilerlemiştir. Hacim olarak çok kısalmaya başlamıştır. Aşağı-yukarı yüz yıl öncesinde destan dinlemek için bir gecede 7-8 saat vakit ayıran ve hatta aynı tarzda kesintisiz bir kaç gece destan icra ortamına iştirak kılan dinleyiciler bugünkü modern ortamda bulunmamaktadır. 30 sene önceleri “Yusuf ile Ahmet” destanının Uygurlarda 7-8 saat icra edildiği bilinse de şimdi o imkanlar kalmamıştır.

Uygur destancılık geleneği yukarıda bahsedilen dört dönemi baştan geçire-rek günümüze ulaşmıştır. Söz konusu geleneği şekillendiren 10 halka bütün dö-nemlerde işlevini devam ettirmiş olmakla birge büyük değişiklikleri yaşamıştır. Onların içindeki her biri destan araştırmasının önemli konusu olacaktır. Onları hem eş zamanlı, hem de art zamanlı açısından teker teker incelemek gereklidir. Birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü dönemler üzerindeki incelemeler sistemli bir biçimde yapılmalıdır. Sözlü, yazılı, maddi, görsel kaynaklar noktasından birinci döneme ait olanları var demek zordur. İkinci döneme ait olanları daha fazla yazılı kaynaklar, üçüncü döneme ait olanları bir az da çoğalmıştır. Dördüncü dönem günümüze ka-dar uzayan tahminen 500 yıllık bir zaman dilimini kapsadığı için 10 halka esasında daha titizce incelenmesi gerekecektir. Bu yazıda destancılık geleneğindeki 10 halka dört dönem boyuca inceleme yapmak imkansızdır. O daha hacimli bir çalışma ister. Ama burada dördüncü döneme ait bir halka yani destan anlatıcısı ve onların oluşturdukları ekoller örnek biçiminde verilecektir.

Uygur destanlarını yaratan ve günümüze ulaştıran destancılar yetiştikleri çevrelere göre değerlendirilerek, daha sonra bu çevrelerde yetişen destancılar kısaca tanıtılacaktır. Günümüz Uygur destancılık geleneği; “Güney Mektebi”, “Dolan Mektebi”, “İli Mektebi”, “Kumul Mektebi” ve “Turfan Mektebi” adlı beş mektep-ten oluşmaktadır. Burada kullanılan “Mektep” terimi ile resmi ya da düzenli eğitim

verilen merkezler değil, destan geleneğinin farklılık gösterdiği coğrafi bölgeler kastedilmektedir. Uygur destancılık mektepleri, adlarını aldıkları bölgelerde icra edilen ve öğrenilen destan ekolleridir. Her mektebin anlatıcılarının, ağız özellikleri, ustaları, üslupları, repertuarları, müzik aletleri ortaklık gösterir.

“Güney Mektebi”, Uygurların geleneksel kültür merkezi olan Kaşgar ve Hotan’ı içine alır. Uygur Özerk Bölgesi’nin güney kısmını içermektedir. Coğrafi olarak en geniş alana sahip mekteptir. Yarkent, Kunlun Sıradağları’nın kuzeyinde ve Pamir Platosu’nun ortasında yer alan Yarkent şehri (ŞY, 1997: 1097), Artuş, Tanrı Dağları’nın güney eteğinde, Tarım Çukurluğu’nun kuzey-batısında yer alan ve Kızılsu Eyaletinin merkezi olan Artuş şehri, Keşmir yakınında bulunan ve Taklamakan Çölü’ne kadar uzanan Hotan şehri, Uygur Özerk Bölgesi’nin batısı ile Tanrıdağları’nın güneyinde yer alan ve bir anakent ve sekiz ilçeden oluşan Aksu Vilayeti, Tanrıdağları’nın güneyi ile Tarım Çukurluğu’nun kuzey-doğusunda yer alan Korla ve Uygur Özerk Bölgesi’nin güney-batısında yer alan, bir anakent ve onbir ilçeden oluşan ve Uygur Türklerinin nüfusunun en yoğun olduğu bölge olan Kaşgar’dan oluşmaktadır (ŞY, 1997: 1097).

Güney Mektebi’ne dâhil olan bütün anlatıcılar, genellikle “seter” adlı, telli müzik aleti eşliğinde destan anlatmaktadırlar. Uygur destancılık geleneğinde kullanılan müzik aletleri ileride ayrıntılı olarak ele alınacağı için burada müzik aletlerinin sadece adına yer verilmiştir. Fakat her anlatıcı kendi bölgesinin ağız özellikleri ile destanı anlatmaktadır. Bu mektebin destan anlatıcılarının ağız özellikleri farklı olsa da, ağırlıklı olarak cenknameler ve aşk destanlarından oluşan sanılan repertuarları ve müzik aletleri ortaklık göstermektedir (Hüseyn, İbrahim, 2003: 111-122).

Güney mektebi içinde yer alan Kaşgar Bölgesi, bu mektebin temel özelliklerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kaşgar Bölgesi’ndeki destan anlatıcıları, hem Güney Mektebi içinde yer alan diğer bölgelerde, hem de diğer mekteplerin anlatıcıları üzerinde etkili olmuştur (Hüseyn, İbrahim, 2003: 111-122). Kaşgar’da meddahlık yapan kişilerin sayısı çok olup, pek çok ünlü meddah da Kaşgarlıdır. Kaşgar’daki meddahların sayısının fazlalığı ve ustalığı onlara saygı duyan, daima daha güzel bir icra bekleyen ve iyi icrayı ödüllendiren Kaşgar halkı ile de ilişkili olmalıdır. Kaşgar’da meddah ve destancıların yanında kitaplardan hikâyeler okuyan “koşakçı” ve “elnağmeci”lerin olduğu bilinmektedir.

Bu mektebe dâhil olan anlatıcılardan bazıları şunlardır: Şah Hasan (Hasan Ahun), Divanı Hacım, Momün Ahunmu, Yusuf Kadirhan, Mömünca Karım ve Yenisarlı Yoldaşkam Kosa. Bu destan anlatıcılarından bir kaçının hayatı ve sanatı hakkında, sonraki kısımlarda ayrıntılı bilgi verileceği için burada ayrıca ele alınmayacaklardır (Hüseyn, İbrahim, 2003: 111-122).

“Dolan Mektebi” “Güney Mektebi” içindeki bir ada gibidir. Dolan Bölgesi, Mekit, Maralbaşı, Yopurğa, Aksu, Avat ve Şayar ilçeleri ile bu ilçelere bağlı köy ve kasabalardan oluşmaktadır (UÖA, 1996:192). Dolan Mektebi’nin anlatıcıları icraları sırasında daha çok “Dolan Rebabı” kullanmaktadırlar. Bir çeşit “rebab” olan bu alet, Dolan’da yoğun olarak kullanıldığı için bölgenin ismi ile anılmaktadır. Bu bölgedeki anlatıcılar ve destan anlatma geleneği, daha çok Kaşgar

ve İli mekteplerinden etkilenmiştir. Ağız özelliklerinin ve müzik aletinin farklı olması nedeniyle ayrı bir mektep olarak ele alınmıştır (Hüseyn, İbrahim, 2003: 111-122). Bu nedenle repertuarlarında daha çok dini hikayeler yer almaktadır. Destancıların ek çoğu Hacca gitmiş ve hatta orada uzun süre kalmıştır. Bu nedenle dini hikayelere daha fazla yer verdikleri düşünülebilir.

“İli Mektebi”, İli Vilayeti, Uygur Özerk Bölgesi’nin batısına, İli nehri’nin yukarı kısmında yer almaktadır. Bu vilayete, bir anakent ve sekiz ilçe bağlıdır (ŞY, 1997:908). Gulca şehri, vilayetin merkezidir. İli’nin kuzey tarafı, Batı-Tanrıdağları’nın devamı olan Kögirçin Dağı’na kadar uzanmaktadır.

İli vilayetine bağlı destan anlatıcıları, Kaşgarlı anlatıcılardan sonra gelen, en ünlü ve usta anlatıcılar olarak kabul edilmektedir. İlili destan anlatıcıları, icraları sırasında daha fazla “Tambur” kullanmaktadırlar. Bu anlatıcılar, destan icrası sırasında müziğe biraz daha fazla yer ayırmaktadırlar. İlili anlatıcılardan bazıları şunlardır: Hüseyinikam, Mömin Ahun, Ömranıkam (Hüseyn, İbrahim, 2003: 111-122).

“Kumul Mektebi”, Kumul, Uygur Özerk Bölgesi’nin doğusunda bulunan, Gansu eyaleti ile komşu bir vilayettir. Kumul’un bir anakenti ve iki ilçesi bulunmaktadır (ŞY, 1997:1015). Kumul Mektebi’nin anlatıcıları, daha çok “Gicek (Gidjak)” kullanmaktadırlar. Bu bölgedeki anlatıcılar ve destan anlatma geleneği, daha çok Kaşgar ve İli mekteplerinden etkilenmiştir. Ağız özelliklerinin ve müzik aletinin farklı olması nedeniyle ayrı bir mektep olarak ele alınmıştır. Destan anlatmakta olan meddahlar aynı zamanda vaizlik de yapmaktadırlar. Bu nedenle dini kimlikleri de destan anlatıcı kimliği kadar ön plandadır. Buna bağlı olarak, repertuarlarının büyük bir kısmını dini hikayeler ve cenknameler oluşturmaktadır.

“Turfan Mektebi”, Turfan, Uygur Özerk Bölgesi’nin doğusunda, Tanrı Dağları’nın güneyinde yer almaktadır (ŞY, 1997:1015). Turfan Mektebi’nin anlatıcıları, daha çok “Dutar” kullanmaktadırlar. Bu bölgedeki anlatıcılar ve destan anlatma geleneği, daha çok Kaşgar ve İli mekteplerinden etkilenmiştir. Ağız özelliklerinin ve müzik aletinin farklı olması nedeniyle ayrı bir mektep olarak ele alınmıştır. Turfanlı destan anlatıcıları, sevilen destanların yanında, diğer bölgelerin anlatıcıları gibi dini kıssalar da anlatmaktadır. Ayrıca, 12 Makam icrası ile birlikte çeşitli koşukları da çalıp söylemektedirler.

Uygur destancılık geleneği ve bu geleneğin taşıyıcılarından olan destancılar ile makamcılar inişli çıkışlı tarihi dönemleri geride bırakarak, günümüze kadar ulaşmıştır ve halen canlılığını korumaktadır. Bu geleneğin günümüzde de canlılığını korumasına, diğer etkenlerle birlikte, 16. yüzyılda Türk boylarının destancılık geleneği temelinde şekillendirilerek, eski destancılık geleneğinin yeni dönemin ihtiyacı ve şartlarına uygun halde güncelleştirmesi, işlevselleştirmesi ve geliştirmesi neden olmuştur.

Uygurlar günümüzde de, yeni bir tarihî dönemin eşliğindedir. Onların binlerce yıllık gurur kaynağı olan destanları, destancılık geleneği bugünün hızla değişen çetin şartları ve zorlu sınavlarıyla karşı karşıya gelmiştir. Bugünkü ortamda yapılacak işi, Uygur destan ve araştırmalarının elde etmeyi hedeflediği sonuçlar itibarıyla iki aşamada değerlendirmek mümkündür.

Birinci aşamada, Uygur destanının bilimsel tanımı ve tasviri, dünkü ve bugünkü durumu ve halk edebiyatı, halk sanatı içindeki yeri, bilimsel olarak, tespit edilmelidir. Bu tespitler ancak, çağdaş halkbilimi kuram ve yöntemleri gibi disiplinlerden yararlanan bilimsel çalışmaların yapılmasıyla elde edilir.

İkinci aşamada, Uygur destanlarının Uygur sanatı, kültürü ve sosyal hayatındaki konumu ve tarihî süreç içinde Uygur milli şuuru ve milli kutsallık görüşünün oluşması ve gelişmesindeki önemi ortaya çıkarılır. Bununla, Uygur destanlarının korunması gerektiği fikri ileri sürülür.

Üçüncü, Çin'in "Kuşak ve Yol" projesini hayata geçirdiği bugünkü ortamda, Uygur destanları ile başka halkların destanlarını mukayese yoluyla incelemek yararlı olacaktır. "Kuşak" yani "İpek Yolu ekonomi kuşağı" Çin ile "İpek Yolu" güzergâhındaki halkların karşılıklı olarak birbirilerinin halk destanlarını, diğer kültürel zenginliklerini tanıması, öğrenmesi ve sevmesi açısından atılan kalıcı bir adımdır ve özel değeri vardır.

KAYNAKÇA

1. Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. (2003). "Vaiz, Meddahlık Sanatı ve Meşhur Vaiz ve Meddahlarımız". Kaşgar Edebiyatı Dergisi. S. 3.
2. Şincan Yıllığı-1997.(1997). Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı.
3. Uygur Örf ve Adetleri. (1996). Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı.
4. Wei Liang-tao. (1999). Yarkent Hanlığının Tarihi Hakkında Umumi Beyan. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı.

Абдулхаким Мехмет (Китай)

Уйгурские эпические традиции и эпосы

Резюме

Уйгурские народные эпосы отражают эстетические вкусы и духовный мир уйгурского народа, его взгляды на жизнь и события. Уйгурские эпические традиции же берут свое начало в древности и продолжают до наших дней. Эти традиции создали в экономической, политической и социальной среде собственную уникальную систему, относительно устойчивую на первый взгляд, но динамичную по существу. Для правильной работы такой системы необходимы 10 звеньев, такие как рассказчик эпоса, национальное самосознание, эпический текст, язык, музыка, музыкальный инструмент, слушатель, место повествования, время повествования и объем текста. Присутствие или отсутствие какого-либо из этих звеньев, изменение его функций ~ усиление или ослабление будет затрагивать всю систему. Их можно рассматривать как очень ценные, ценные и менее ценные, когда они отсоединены от системы и взяты в качестве отдельного звена. По логике давних времен считается, что эпический текст является очень ценным, а слушатель эпоса менее ценным звеном. Но с точки зрения целостности и функциональности системы все звенья здесь имеют одинаковую ценность. В естественной среде, если все 10 звеньев работают в тесной связи

друг с другом, то система является прочной и тем самым традиции продолжают. Звенья в уйгурской эпической традиции показывают все важные точки живой исполнительской системы, включающей в себя и текст. В этой статье мы сочли нужным изучить уйгурские традиции и эпосы разных исторических эпох на основе звеньев. С другой стороны, в сегодняшних условиях, когда Китай запустил проект «Пояс и Путь», было бы полезно изучить уйгурские эпосы и эпосы других народов методом сравнения. «Пояс», то есть «Экономический пояс Шелкового пути» является постоянным и ценным шагом к взаимному ознакомлению с народными эпосами и другими культурными богатствами и их изучению народами, проживающими в Китае и на протяжении Шелкового пути.

Ключевые слова: *уйгурские эпические традиции, уйгурские эпосы, 10-тизвеньева система, экономический пояс Шелкового пути.*

Abdulkhakim Mehmet (China)

Uigurian Epic Traditions and Eposes

Abstract

National Uigurian eposes reflect the aesthetic taste and spiritual world of the Uigurian people, their vicus on life and events. Uigurian epic traditions take their beginning from the ancient times and are still going on up to now. These traditions created their own unique system in the economic, political and social spheres that is relatively stable at first sight, but essentially dynamic. It is necessary to have 10 items for the correct work of such kind of system, such as, the narrator of the epos, the national self-consciousness, an epic text, a language, music, a musical instrument, a listener, the place of narration, the time of narration and the volume of the text. Presence or absence of any of these items, any change of its functions – any intensification or weakening will influence the work of all the system. They can be seen as very valuable, valuable and less valuable, when they are isolated and taken as a separate item. According to the logic of ancient times, an epic text is considered to be very valuable, but a listener lees valuable. But from the viewpoint of the integrity and functionality of the system, all the items here have equal value. In the natural environment if all the 10 items work in the closest connection with each other, then the system is strong and thereby traditions go on. The items in the Uigurian epic traditions show all the important points of the actively working system, also including a text in itself. In this paper we tried to study the Uigurian traditions and eposes of different historical epochs on the basis of items. On the other hand on today's terms when China launched a project "Belt and Way", it would be useful to study comparatively the Uigurian eposes and those of other peoples. "Belt" means "economic belt of Silk way" that is considered to be a permanent and valuable step toward mutual riches as well as their study by the peoples, living in China over the whole length of Silk way.

Key words: *the Uigurian epic traditions, the Uigurian eposes, the system of 10 items, the economic belt of Silk way.*

TARİX VƏ ETNOQRAFİYA
ИСТОРИЯ И ЭТНОГРАФИЯ
HISTORY AND ETHNOGRAPHY

МАХИР АСЛАН (Россия)*

ОСМАНСКАЯ ИМПЕРИЯ: НАЦИОНАЛЬНАЯ СИСТЕМА

Резюме

Начиная с первых годов основания Османской империи, мусульмане и немусульмане жили бок о бок. Вплоть до завоевания Стамбула в 1453 году каких-то определенных правил такого совместного существования установлено не было. В период до завоевания к немусульманам относились в соответствии с исламским правом, однако им так и не был присвоен какой-либо статус в иерархии государства. Статус «народа» в государстве немусульманам был присвоен только после завоевания. Благодаря гостеприимству и толерантности осман, а также за счет такой системы, в Османском государстве среди исламской культуры и быта смогли сохранить свою аутентичность разные религии, общины и нации. Именно Османская национальная система позволила немусульманским народам даже спустя 6 веков сохранить свой язык, культуру и традиции. Ведь в современном мире из-за ассимиляционных течений в политике многие меньшинства за гораздо более короткий срок теряют свою культуру, язык, традиции и т.д.

Ключевые слова: *Османская империя, меньшинство, община, национальная система.*

Османская империя славится значительными достижениями человеческой цивилизации. Азиатские корни и завоевание европейских земель преумножили преимущества Османской империи, которая находилась на трех материках сразу. Наследие османских тюрков, иранцев, византийцев и арабов лишь усилило толерантность, гармонию и взаимопонимание в империи. В конце концов османы и вовсе отказались от дискриминации и разделения по принципу «мы и они». С одной стороны, они использовали против врагов оружие и пушки для того, чтобы расширить свои владения, а с другой стороны вели себя очень тактично и уважительно по отношению к центральным силам Османской империи, народу и социально-культурным организациям. В связи с этим, немалую роль играют немусульманские общины, существовав-

* Россия, Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова (МГУ), Исторический факультет, кандидат исторических наук. E-mail: mahiraslan1@gmail.com

шие в истории Османской империи, которая на протяжении шести веков управляла четырьмя религиями и приютила на своих землях более 20 этнических групп. (Khan, 1999: 229, Ercan, 1999: 197)

Османское общество сложилось из двух основных классов «мусульман» и «немусульман»¹. Главным фактором, который определял социальный статус человека, была религия. Общество разделилось на различные «народности» в соответствии с религиозными взглядами. Народ определялся согласно исповедуемой религии или общины, которая объединяла людей. Понятие «общины» используется в Коране больше в значении «религии». Это понятие используется как в прямом, так и в переносном значениях, а также обозначает религию иудеев и христиан. В главном словаре османско-турецкого языка – «Kamus-ı Türk-i» – слова «религия» и «община», используются в одном значении, а вот разница между значениями слов «народ» и «община» наоборот, подчеркивается. Согласно «Kamus-ı Türk-i» «народ» – это общее название социальных групп, которым свойственны разные языки и расы, но при этом эти группы исповедуют одну религию. Таковым является мусульманский народ. А понятие «народ» используется для каждого общества, которое исповедует одну религию, напр. – турецкий народ. (Eryılmaz, 1992: 11-12)

Османское государство еще со времен основания было державой, в которой в очень тесных отношениях сосуществовали мусульмане и немусульмане. Форма правления в Османском государстве, которая основывалась на принципах исламского права и которая была создана с целью организовать в соответствии с религиозной или народной принадлежностью социальные группы, живущие в стране, называлась «национальной системой». Поскольку система была построена при господстве мусульман, то мусульман называли «millet-i hâkime», то есть господствующая нация, а другие религиозные общины назывались «millet-i mahkume», то есть те, кем управляют; те, которые живут под чьим-то господством. Помимо этого, в рамках исламского права немусульман классифицировали как «зимми»². Если изначально это было

¹ Можно разделить на группы согласно двум характеристикам: религией-общиной и этническому происхождению немусульман, которые жили в Османской империи. С точки зрения религии-общины османских немусульман можно разделить на две основные группы: «христиане» и «иудеи», христиан же можно разделить на такие подгруппы: 1. Католики (латинские католики, часть грузин, сирийцев, килдани, маруни, коптов и румов) 2. Некаатолики (православные, григорианцы, настурийцы, мелькиты, мендеи). Иудеи же, несмотря на то, что они, как и в других религиях, были разделены на множество группировок, на османских землях в основном разделились лишь на три направления: раббани, караи и самири. На территории Османской империи проживало более чем 20 этнических групп немусульман. Среди них румы, греки, болгары, сербы, хорваты, черногорцы, боснийцы (после прихода к власти османов со временем они начали принимать ислам и около 90% стали мусульманами), албанцы (после прихода к власти османов со временем они начали принимать ислам и около 70% стали мусульманами), ромы (Валахия и Богдан), тюрки (гагаузы или гьогогузы), венгры, цыгане (после прихода к власти османов больше половины приняли ислам), армяне, сирийцы, килданы, арабы (маруни, мелкит и др.), евреи, копты (народ, который жил в Египте до арабов), хабешы; (Ercan, 1999: 199)

² Среди значений слова «зимма» в словаре - обещание, гарант, договоренность, долг, защита. В юриспруденции же это слово используется в значении договоренности, включая семейные отношения, между Исламским государством и немусульманами, которые согласились выплачивать дань, живя под властью

лишь жестом «исламского гостеприимства», то во времена Фатиха Султана Мехмета такой статус приобрел юридическое признание. (Özçoşar, 2003: 128, Yediyıldız, 2002: 190, Erdem, 2005: 9)

Организация, которая занималась определением статуса немусульман, живущих в Османском государстве, должна рассматриваться вместе с глобальной политикой обращения, которая включала в себя и завоевание Стамбула Мехметом II. В период до прихода Фатиха отношение к немусульманам регулировалось исламским правом, однако, несмотря на это они не имели какого-либо статуса в государстве. Предоставление статуса «народа» немусульманам в государственной структуре осуществилось лишь во времена Фатиха. Фатих, помимо того, что показал свой талант полководца при завоевании Стамбула, также проявил себя настоящим государственным лидером, успокоив народ, собравшийся в храме св. Софии, и заверив людей, что нет причин для страха и можно спокойно возвращаться в дома и заниматься своими делами. Провозгласив себя «цезарем» после завоевания Стамбула, Фатих начал выводить на мировую арену государство, которое он считал продолжением Римской империи. Политическое направление, которое также называют «экуменическим движением» и которому следовал Мехмет II после завоевания Стамбула, показывало желания Фатиха сделать из столицы мультирелигиозный город и превратить ее в центр разных религиозных течений. Четко можно проследить, что политической целью стало отделение православных христиан от латинского христианства и полное пресечение попыток их объединения, путем предотвращения влияния Рима на Греческую церковь. (Güneş, 2015: 15-16, Eryılmaz, 1992: 19-20)

Мехмет II после завоевания Стамбула назначил лидером Константинопольской православной церкви Геннадия и заявил, что тот имеет все полномочия, что и его предшественники, а также то, что он гарантирует сохранность прав Геннадия. Будучи на грани падения Константинопольская православная церковь вновь возродилась и получила еще больше религиозных и юридических прав, чем ей были предоставлены Византийской империей. Фатих принял Патриарха Геннадия и подарил ему драгоценные подарки, а так-

этого государства. Другими словами, зимма означает право на защиту меньшинства, которое платит налог, т.н. дань, определенную страной, население которой, в основном, состоит из мусульман и в которой соблюдается исламское право. Немусульманина, заключившего такой акт, называют «зимми» и он может пользоваться теми же правами, что и граждане страны. Юридически признанный зимми может заниматься любой коммерческой деятельностью и использовать права, предоставленные ему гражданским кодексом. Помимо того, что имущество зимми полностью защищено, он также имеет свободу выбора в таких вопросах, как религия, религиозные обряды, образование и частное право.

Такой государственный гарант предоставлялся только людям писания, но согласно одному из хадисов пророка Мухаммеда, это право предоставлялось и зороастрийцам. Коротко говоря, зимма, как термин в юриспруденции, означает дружественное отношение и защиту со стороны общины мусульман в отношении людей, которые исповедуют другие религии, но при условии, что они признают главенство Ислама. Люди, воспользовавшиеся таким правом, называются «зимми», а общество – «ахли-зимма».

İbrahim Özçoşar, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 7, Diyarbakır 2003, s.125; Gazi Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanların Sosyal ve Dini Hayatları (1856-1876)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 9.

же предоставил ему статус трёхбунчужного паши, что соответствовало званию визиря. Была проведена такая же церемония, как и для патриархов во времена Византии. Получив атрибуты власти, которые символизировали духовное владычество, Патриарх Геннадий стал самой влиятельной персоной в религиозной и управленческой сфере православной церкви. При последующих завоеваниях область влияния церкви расширялась. Помимо Анатолии и Румелии, православная часть Египта, Сирии, Палестины и России, а соответственно и одни из самых древних патриархатов - Антакья, Иерусалим и Искендерие, присоединились к Стамбулу. Несмотря на то, что Стамбул был самым молодым из четырех наибольших патриархатов православной церкви, государство управляло всеми другими патриархатами именно отсюда, что и привело Стамбул к лидерству в этом вопросе. (Gök, 2001: 102, Demirağ, 2002: 17, Erdem, 2005: 11-12)³.

Поскольку большая часть православных находилась в Руме, этот патриархат принято также называть Румским. Валахийцы, черногорцы, сербы и болгары были под властью этой церкви. Вместе с этим в империи принимались меры для предотвращения ассимиляции религиозных подгрупп. Например, безоговорочное влияние Константинопольской православной церкви на православную часть населения на Балканах было ограничено в XVI веке, когда Архиепископии Охрида, как продолжению Болгарской Церкви, была предоставлена относительная автономия. Кроме того, в 1557 году по инициативе великого визиря Соколлу Мехмета Паши в Пече был основан Сербский Патриархат. Благодаря этому «люди писания» смогли жить своими убеждениями, сохраняя свои храмы, независимо от того, какую религию они исповедовали. По словам Г. Вейнштейна: «Османские власти ясно дали понять, что католические власти нетерпимы к еврейским и православным народам». (Yediyıldız, 2002: 190)

С другой стороны, после завоевания Стамбула статус, который был предоставлен православным верующим, получили и армяне, и иудеи. В поздневизантийский период в Стамбуле было армянское население, которое обычно занималось торговлей. Армяне не были ни православными, ни католиками. Согласно их учению, т.н. монофизитству, Иисус - единственная сила. По этой причине православные верующие обвиняли их в безбожии. Армяне Ереванского района были под властью Эчмиадзина, армяне региона Ван - Акдамара, а армяне из таких регионов, как Козан, Мараш и Алеппо, подчиня-

³ Принимая во внимание права и полномочия Константинопольской православной церкви, французский дипломат Энгельхард сделал следующие выводы: «Благодаря законодательству, которое действовало после завоевания, Греческий патриархат действительно стал правительством в правительстве. Нельзя отрицать, что структура вначале была искажена и изменена довольно странным способом. Честь и совесть, богатство и достаток, личная свобода и моральная свобода христиан православного течения находились в руках главы церкви Дерсадетов. Патриарх изгонял православных христиан, заключал их в тюрьмы, взимал налоги, увольнял епископов, использовал два важнейших средства – анафему и цензуру, составлял учебные планы для своих школ, и множество гражданских и политических задач, связанных с жизнью, не регистрировалось. Более того, правительство было вынуждено удовлетворять требования патриарха»; (Egyilmaz, 1992: 37).

лись Киликийскому католикосату (главному патриарху). Эчмиадзин был самым важным духовным центром армян во время завоевания Стамбула. После завоевания Фатих привез архиепископа Бурсы в Стамбул и назначил его патриархом Армянской церкви и снабдил себя полномочиями греческого патриарха и главного раввина. (Eryılmaz, 1992: 22, Yediyıldız, 2002: 191)

Задача армянского патриарха состояла в том, чтобы организовать деятельность общины, власть над которой ему была предоставлена, взять на себя роль посредника между османской властью и общиной и завоевать доверие людей. Помимо власти над своей общиной, армянскому патриарху также были переданы полномочия в вопросах налаживания отношений государства с ассирийцами, коптами и богомилами, что еще больше подняло авторитет патриарха. Статус, предоставленный Армянскому Патриархату, обеспечил его влияние не только на собственную общину, но и на некоторые другие группы. Армянское население, которое проживало в те времена в Стамбуле, не было достаточным ни для того, чтобы создать похожую организацию, ни для того, чтобы предоставить такой организации права на уровне с православной церковью. Среди причин, которые подтолкнули Фатиха на такие действия, было желание увеличить население Стамбула. Этот факт подтверждается тем, что со временем Стамбул стал одним из городов с наибольшим числом армянского населения. (Erdem, 2005: 13, Eryılmaz, 1992: 22)

Третья группа, признанная нацией после румов и армян, - это евреи. Завоевание Стамбула стало поворотным моментом, как в истории Османской империи, так и в Османской еврейской истории. За счет жилищной политики в первые годы после завоевания Стамбул стал великой столицей. Здесь поселились евреи из Анатолии и Османских Балканов. Евреи из более чем 40 городов, включая Эдирне, разместились в Стамбуле. Практика, взятая еще из Византии, и которая применялась к евреям в Эдирне, также была применена к евреям в Стамбуле. Еврейское общество получило автономию, и хахам Муса Капсали, который был политическим и религиозным лидером евреев в Византийский период, продолжил придерживаться этой позиции. Кроме того, когда Капсали был назначен на эту должность, его, согласно традиции, пригласили посетить султана. Султан Мехмет обратился к нему называя «учителем» и, подарив наряды, вышитые золотом и серебром, назначил его на должность хахам-баши и передал ему робу. Ему также было предоставлено право участия в Диване и право представительства на одном уровне с Шейхуль-исламом. (Karataş, 2006: 270, Gürkaynak, 2003: 281)

На стыке XV и XVI ст. Османская империя стала свидетелем интенсивной сафарадской (испанской) еврейской миграции. В Стамбуле внезапно появилось 50 общин. Империя славилась тем, что принимала беженцев мусульман и евреев после захвата христианами какой-либо страны (например, Испании). То же самое произойдет и во время потери Балкан. С конца XV века Салоники стали крупнейшим еврейским центром в мире. Такая политика была очень важной и нестандартной. Ведущая джихад против христианского

мира Османская империя, принимая и защищая евреев, создавала образ защитника среди европейских евреев. Как показатели хорошей и спокойной жизни еврейской общины можно считать то, что евреи из Омсы активно приглашали своих единоверцев из Европы посетить Турцию, а путешественники из Европы очень хорошо отзывались о турецких евреях (Ortaylı, 2008: 16, Emecen, 2002: 191)

В XVI и XVII ст. османские евреи добились такой свободы, которой не было ни в одном месте в мире, включая все родные города членов диаспоры. Сравнить это можно было разве что с условиями жизни их предков, которые жили в Испании на протяжении VII и XII веков. Неизбежным для османских императоров и других великих умов государства стало то, что евреи, благодаря своим знаниям и богатству, стали лидировать в таких сферах, как медицина, финансы, политика и дипломатия. Они начали использовать эту привилегию для защиты и помощи более слабым единоверцам. Исхак Паша из Булар был главным врачом Султана Мурата (1421-1451); Венецианец Якуп Эфенди был врачом Султана Мехмета (1451-1481), а родившийся в Гренаде в 1450-х годах и мигрировавший в Стамбул во времена правления Мехмета II Джозеф Хамон работал врачом Баязида II и Селима I. Кстати он сделал немало, чтобы евреям из Западной Европы и Испании разрешили мигрировать, а также повлиял на решение многих других экономических и политических вопросов. (Shaw, 1999: 312)

В рамках национальной системы, которую ввело османское государство, вопросы, связанные с религиями немусульман, были переданы главам общин. Государство не вмешивалось в религиозные дела общин. Но поскольку религиозные лидеры также занимали административные должности, на их выбор все же влияли некоторые факторы. Каждая община свободно избирала религиозного лидера и духовный совет, а потом представляла их правительству для утверждения. После получения подтверждения от султана, патриарх мог приступать к выполнению обязательств. Патриархи и митрополиты получили право практиковать и регулировать внутренние дела зиммий (прим. немусульманского населения), в том числе организацию церемоний, выбор и увольнение духовных служащих, доходы и расходы храмов, воспитание детей. Более того, эти высокопоставленные священнослужители не отказались от ответственности и обязанностей священства, которые касались общинных дел. Немусульманские священнослужители, в дополнение ко всем этим обязанностям, также выполняли обязанности сборщика налогов. Патриархат посылал представителя, так называемого «эхархоса», собирать налог с митрополитов. Их безопасность контролировалась местными властями. На этом примере можно наблюдать поражающее сотрудничество между Портой, местными государственными служащими и церковью. (Küçük, 1999: 210, Karataş, 2006: 271, Eser, 2010: 209)

Никто не вмешивался в проведение ритуалов христианами верующими, в их верование в свои книги и иконы и в открытое празднование ими

своих праздников. Они могли свободно разговаривать на родном языке и им гарантировалась свобода в таких вопросах, как распоряжение собственным имуществом, ведение торговли и совершение путешествий. Это все вошло в силу после предоставления многим монастырям и религиозным группам неких привилегий. Христиане могли быть назначены государственными служащими, а те, кто был назначен, получали такую же зарплату, как и их мусульманские коллеги. Несмотря на то, что это противоречило исламскому праву, в Османской армии на различные должности назначались и немусульмане. Христиане также пользовались услугами, предоставляемыми государством, и имели право воспитывать своих детей в соответствии с собственными желаниями. (Erdem, 2005: 16)

Национальная система – это система ячеек, где у человека, как члена определённой религиозной ячейки, есть возможность подняться на вершину с самых низов и бороться за это. Человек живет в своей социальной группе и следует культуре традиций, передаваемой от родителей к детям. Между ячейками существует минимум отношений, соответственно и минимум конфликтов. Нет таких проблем, как слияние с общественностью, утверждение личности, ассимиляция или анти-ассимиляционное движение, что могло бы побуждать к агрессивному поведению, как, например, у членов меньшинств в современном обществе. В группировках индустриального общества, которое называется открытым обществом, о конкуренции нет речи. (Ortaylı, 2002a: 217, Ortaylı, 2008: 11)

Взамен на эти возможности и права, которые им были предоставлены, немусульманские народы должны были платить дань и придерживаться некоторых запретов в политической и социальной сфере. Дань⁴ была налогом, который немусульманские мужчины платили за освобождение от военной службы. Мужчины в возрасте от 14 до 75 лет считались налогоплательщиками. Налог был двух видов: «Макту» и «Алерруюс» (на человека). Налог «Макту» определялся обоюдно путем заключения соглашения во времена завоевания. Налог «Алеруюс» определялся индивидуально, в зависимости от доходов человека. Этот налог разделялся на три подгруппы: «ала» (высокий), «эвсат» (средний) и «эдна» (низкий). Богатые платили «ала», люди среднего достатка – «эвсат», а бедняки – «эдну». Размер налога мог быть 48, 24 и 12 акче. Женщины, дети, старики, рабы, больные и священнослужители были освобождены от уплаты налога. (Eryılmaz, 1992: 37-38, Demirağ, 2002: 18)

⁴ Джизье (налог) был религиозным налогом, потому его сбору и трате уделялось особое внимание. Документ на каждый собранный налог скреплялся печатью, они помещались в казну, а потом служащие, называемые джизьедарами (налогоборщиками), вручную доставляли их в определенный район. При наступлении месяца Мухаррема печати вскрывались в судах и таким образом совершался сбор. Мешки с джизье нельзя было открывать до наступления месяца Мухаррем, а налог не собирался с немусульманского населения вне определенного времени. Сбор джизье не доверялся хозяевам феодалов, исполнитель этого поручения выбирался от имени казны. Принимались меры, чтобы на эту должность нельзя было назначить нечестных и неквалифицированных людей путем взятки, подкупа и других похожих способов. Такую работу давали только доверенным и проверенным людям. С целью упрощения налога его можно было выплачивать частями. (Eryılmaz, 1992: 38)

В национальной системе существовали некоторые неизменные правила, которые были необходимы для поддержания порядка. Теоретически христиане в классический период не делали из мусульманина христианина, не женились на мусульманках, не заключали союз или договор с лицами других верований, не проявляли неуважение к Корану и пророку Мухаммеду, не могли открыто продавать вино людям, не могли оседлать коней, не могли владеть рабами, не покупали дома слишком близко к мечети и не строили новые церкви. Оказывалась поддержка национальной главе в вопросах финансирования и выполнения обязанностей. В случае оказания сопротивления при сборе налога, который от имени государства определял духовный лидер, применялась физическая сила. Это считалось проявлением неуважения к главе государства, и особо неприемлемыми были общественные протесты. (Ortaylı, 2002b: 69, Erdem, 2005: 16)⁵.

Благодаря толерантности, проявленной османами, и системе, которую они внедрили, люди, жившие в Османской империи, несмотря на свою принадлежность к разным религиям, общинам и расам, на протяжении многих веков могли защищать свое существование в рамках исламской цивилизации и культуры. Оттоманская национальная система предоставила возможность немусульманским народам спустя 6 веков принести свой язык, культуру, традиции и т. д. в современный мир. На сегодняшний день ассимиляционная политика в гораздо более короткие сроки уничтожила не только культуру, язык, религию, но и фактически биологическое существование многих меньшинств. Согласно утверждению Амина Маалуфа, национальная система позволила немусульманам на протяжении веков продолжать вести свой собственный образ жизни в полной мере, о чем он рассуждает таким образом: *«Если бы мои предки были мусульманами на земле, завоеванной христианами, вместо того, чтобы быть христианами на земле, завоеванной мусульманской армией, не думаю, что они смогли бы жить в селах и городах, и вряд ли бы их религиозные взгляды защищались на протяжении четырнадцати столетий. Действительно, что случилось с мусульманами в Испании? Или с мусульманами на Сицилии? Не осталось ни одного человека, все они были убиты, словно никого и не было, их изгнали или насильно христианизировали»*. (Küçük, 1999: 210, Kılıç, 2017: 53)

⁵Типичный пример протеста против главы нации можно увидеть в событиях 8 августа 1820 года, когда против радикального патриарха армяно-григорианской церкви Богоса восстал народ. Он обвинял патриарха в его непротивостоянии, пропаганде католицизма и даже в защите армянских католиков. Протест был силой подавлен государством. (Ortaylı, 2002: 69)

LİTERATURA

1. Demirağ, Yelda (2002). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları" Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 13,.
2. EMECEN, Feridun (2002). "Niğbolu Savaşı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.33, Ankara.
3. Ercan, Yazvuz (1999). "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi), Osmanlı, edit. Hasan Celal Güzel, Güler Eren, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
4. Erdem, Gazi (2005). Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanların Sosyal ve Dini Hayatları (1856-1876), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
5. Eryılmaz, Bilal (1992). Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi, İstanbul.
6. Eser, Ümit (2010). "Millet Sistemi'nin Tarihi Arka Planı: Gayrimüslim Cemaatler İçin Özerk Bir Alan", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 24, Balıkesir.
7. Gök, Ayşe Almıla (2001). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler: Millet Sistemi, Tarihi Gelişimi ve Milletler Arası Antlaşmalar", Türkiye ve Siyaset, Temmuz/Ağustos.
8. Güneş, Gülcan Avşın (2015). "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Donem Millet Sistemi", Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, Cilt 1, Sayı 2.
9. Gürkaynak, Muharrem (2003). "Osmanlı Devleti'nde Millet sistemi ve Yahudi Milleti", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt: 9, Sayı: 2, Isparta.
10. Karataş, Ali İhsan (2006). "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 1, Bursa.
11. Khan, Arshi (1999). "Osmanlı İmparatorluğu: Çok Kültürlülüğün Doğulu Mimarı", Osmanlı, edit. Hasan Celal Güzel, Güler Eren, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
12. Kılınç, Zeynel Abidin (2017). "Çok Kültürlülük ve Millet Sistemi", Pesa International Journal of Social Studies, Cit:3, Sayı: 2, Haziran.
13. Küçük, Cevdet (1999). "Osmanlı Devleti'nde "Millet Sistemi", Osmanlı, edit. Hasan Celal Güzel, Güler Eren, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
14. Ortaylı, İlber (2002). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi" Türkler, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 10, Ankara 2002.
15. Ortaylı, İlber, "Osmanlılar'da Millet Sistemi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 30, Ankara.
16. Ortaylı, İlber (2008). Osmanlı Barışı, 5. Baskı, İstanbul.
17. Özcoşar, İbrahim (2003). "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi", Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı 7, Diyarbakır.
18. Shaw, Stanford (1999). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Milleti", Osmanlı, edit. Hasan Celal Güzel, Güler Eren, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
19. Yedi yıldız, Baheddin (2000). "Klasik Donem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", Türkler, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 9, Ankara.

Mahir Aslan (Rusiya)

Osmanlı imperiyası: milli sistem

Xülasə

Osmanlı imperiyasının qurulduğu ilk illərdən başlayaraq müsəlmanlar və qeyri-müsəlmanlar birlikdə yaşayırdılar. 1453-cü ildə İstanbul fəth edilənə qədər bu cür birgəyaşayışın konkret qaydaları müəyyənləşdirilməmişdi. Fəthdən əvvəl qeyri-müsəlmanlarla islam qanunlarına uyğun rəftar edilirdi, amma onlara dövlətin iyerarxiyasında heç bir status verilməmişdi. Dövlət qeyri-müsəlmanlara “xalq” statusunu yalnız İstanbulun fəthindən sonra verdi. Osmanlıların qonaqpərvərliyi və tolerantlığı sayəsində fərqli dinlər, icma və millətlər islam mədəniyyəti və həyat tərzini içərisində öz dəyərlərini qoruya bildi. Məhz Osmanlının milli sistemi sayəsində qeyri-müsəlman xalqlara 6 əsr ərzində dil, mədəniyyət və ənənələrini qoruyub saxlamaq imkanı verilmişdi. Halbuki müasir dünyada assimilyasiya siyasəti nəticəsində bir çox azlıqlar qısa müddətdə mədəniyyətini, dilini, ənənələrini və s. itirir.

Açar sözləri: *Osmanlı imperiyası, azlıq, icma, milli sistem.*

Mahir Aslan (Russia)

The Ottoman Empire: the National System

Abstract

Since the very first years of the Ottoman Empire Muslims and non-muslims have always lived side by side. No rules of such kind of living together had been set up to the occupation of Istanbul in 1453. Before the occupation non-muslims were shown the altitude, which was in accordance with the Islamic rules, however, they weren't given any status in the state hierarchy. The status “people” was given to non-muslims only after the occupation.

Thanks to the Ottoman hospitality and tolerance, as well as, owing to such kind of system, different religions, communities and nations could preserve their authenticity among Islamic culture and life. It was just the Ottoman National System that allowed all the non-Muslim peoples to preserve their own language, culture and traditions even six centuries later. Because most of the minorities lose their own culture, language, traditions and so on in our contemporary world owing to the assimilated course in politics within even a much shorter period of time.

Key words: *The Ottoman Empire, a minority, a community, the National system.*

MÜZAKİRƏ VƏ DİSKUSSİYA
ОБСУЖДЕНИЯ И ДИСКУССИИ
DEBATES AND DISCUSSIONS

25-27 aprel 2019-cu il tarixində Türkiyənin Bayburt Universitetində keçirilən “Dünya Mədəni Mirası Dədə Qorqud” beynəlxalq konfransında tanınmış folklorşünas alim, Ege Universitetinin professoru Metin Ekiçi “Kitabi-Dədə Qorqud”un “Salur Qazanın yeddi başlı əjdəhanı öldürməsi” adlı 13-cü boyunu elmi ictimaiyyətə təqdim etmişdir. Bununla bağlı görkəmli türkoloqlar müəyyən fikirlər ortaya qoymuş, araşdırmalara başlamışlar.

“Türkologiya” jurnalı “Müzakirə və diskussiya” rubrikasında yeni tapılan 13-cü boyla bağlı müzakirələrə və araşdırmalara yer vermək niyyətindədir. İlk olaraq bu sayımızda professor Metin Ekiçi, professor Əhməd Bican Ərcilasun və professor Əli Duymazın yazılarını təqdim edirik.

Növbəti saylarımızın birində “Salur Qazanın yeddi başlı əjdəhanı öldürməsi” boyunun tam mətnini oxuculara təqdim edəcəyik.

Redaksiyadan

*METİN EKİCİ (Türkiyə)**

**DEDE KORKUT “TÜRKİSTAN NÜSHASI” VE YENİ BİR DEDE
KORKUT BOYU: SALUR KAZAN’IN YEDİ BAŞLI EJDERHAYI
ÖLDÜRMESİ**

Özet

Türk boylarının önemli bir dil, edebiyat, tarih ve kültür hazinesi ve mirası kabul edilen Dede Korkut/Korkut Ata geleneği ve Dede Korkut Kitabı hakkında iki yüz yılı aşkın bir zamandan beri pek çok araştırma yapılmaktadır. Bu araştırmalar içinde çok sık olmasa da sorulan sorulardan biri Dede Korkut/Korkut Ata geleneği hakkında yazılmış olan ve biri Dresden ve diğeri Vatikan’da bulunan yazma nüshaların kim tarafından, nerede, neden ve ne zaman yazıldığı soruları yer almaktadır. Yine bu sorulara cevap aranırken eldeki bu iki yazma eserin bir derleme mi yoksa bir başka kaynaktan mı alıntılandığı, daha başka yazma nüshaların bulunup, bulunmadığı ve de Dede Korkut anlatmalarının veya boylarının mevcut yazmalardaki anlatmalarla sınırlı olup, olmadığı soruları da tartışılmaktadır.

Biz bu bildirimizde, İran’ın Türkmen Sahra bölgesinde Gumbeti Kavus şehrinde yaşayan Yahya Vali Muhammed Hoca tarafından bulunup, bize elektronik ortamda Pdf olarak gönderilen bir elyazmasında bulunan metinlerden hareketle yukarıdaki sorulardan bir kısmını cevaplamaya çalışacağız. Bildiride ilk olarak elimizde Pdf olarak bulunan yazma nü-

* Türkiye, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Başkanı ve Öğretim Üyesi, Prof. Dr.. E-posta: mekici@yahoo.com.

ha hakkında genel bilgi vereceğiz. İkinci olarak, bu yazma içinde yer alan 13. Dede Korkut anlatması veya boyu olarak kabul edilmesini teklif ettiğimiz ve “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi” adını verdiğimiz anlatmayı tanıtacağız. Bildirimizin son kısmında ise mevcut yazmaların ve özellikle Dresden nüshasının adında bulunan “Kitap” sözünden hareketle Dede Korkut anlatmalarının neden yazıya geçirilmiş olduğu hakkında değerlendirmelerimizi paylaşacağız.

Anahtar kelimeler: *Dede Korkut, Kitap, Yazma, Salur Kazan, Yedi Başlı Ejderha.*

Dede Korkut Kitabı içindeki anlatmalarda Hanlar Hanı Bayındır Han’ın güveyisi ve vekili olarak tanıtılan ve Bayındır Han’dan sonra en önemli mevki sahibi kişi olarak tanıtılan Salur Kazan Han, anlatmalarda; “*Ulaş oğlu, ol erenler arslanı, tülü kuşuñ yavrısı, beze miskim umudu, Amıt suyunuñ aslanı, Karacuşuñ kaplanı, koñur atıñ iyisi, Han Uruzuñ ağası, Bayındur Hanuñ güyegüsü, kalın Oğuzuñ devleti, kalmış yigit arhası Salur Kazan ...*” gibi sıfatlamalar (epitetler) ile tanıtılır (Gökyay, 2006; 39). Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Salur Kazan, Oğuz yurdunun yöneticisi Bayındır Han’ın hem güveyisi hem de vekili ve ondan sonra en yetkili kişidir. Bayındır Han hakkında kitabın mukaddimesinde ve “boy” adı verilen anlatmalarda çok sınırlı bilgi verilirken, Salur Kazan üç anlatmanın kahramanı ve diğer anlatmalarda da adı geçen kişi olarak karşımıza çıkar. Bugüne kadar hakkında oldukça önemli çalışmalar yapılan Salur Kazan’ın tanıtımında kullanılan sıfatlamaların birer anlatma halinde var olup, olmadığı bugüne kadar tartışılan önemli konulardan biri olmuştur.

Biz bu bildirimizde Salur Kazan için kullanılan sıfatlamaların bir anlatması olan ve Salur Kazan hakkındaki bilgileri genişleten yeni bir el yazmasından, bu el yazması metin İran’ın Türkmen Sahra bölgesinde yer alan Gümbeti Kavus şehrinde yaşayan Yahya Vali Muhammed Hoca tarafından bulunmuş ve bize elektronik ortamda Pdf olarak gönderilmiştir, elde ettiğimiz bilgileri ve “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi” adını verdiğimiz metni ilk defa bilim dünyası ile paylaşacağız. Bildirimizde ilk olarak elimizdeki yazma hakkında kısa tanıtıcı bilgi verecek, daha sonra sözünü ettiğimiz “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi” anlatmasının metni, olay örgüsü, kişileri, yerleri ve diğer unsurları hakkındaki tespitlerimizi paylaşacağız. Bildirimizin sonunda Dede Korkut Kitabı hakkında genel bir değerlendirmede bulunacağız.

Dede Korkut Kitabı’nın başkahramanlarından olan Salur Kazan’ın kimliği, tarihi ve destanî kişiliği hakkında önemli ve ayrıntılı araştırmalar yapılmıştır. Bunlar içinde ünlü Türk tarihçisi Zeki Velidi Togan “Salur Kazan ve Bayındırlar” adlı yazısında Salur Kazan hakkında ayrıntılı tarihi bilgi vermiştir (Gökyay, 2006; 793-800). Orhan Şaik Gökyay da yazmış olduğu Dedem Korkudun Kitabı adlı muhteşem eserinde Salur Kazan hakkında oldukça önemli bilgiler vermiştir (Gökyay, 2006; 864-871). Ali Duymaz, “Salur Kazan” adlı eserinde, Kazan’ın tarihi ve destanî kimliğini incelemiş ve Kazan’ın nasıl bir Oğuz alpi olduğunu açıklamıştır (Duymaz, 1997). Ahmet Bican Ercilasun “Salur Kazan Kimdir?”

(Ercilasun 2002, 22-33) adlı makalesinde Salur Kazan'ın kimliği ve yaşadığı dönem hakkında önemli tespitlerde bulunmuştur. Bu konuda dikkat çeken iki yeni çalışmanın birini Gürol Pehlivan (Pehlivan, 2015; 222-225), diğerini de Sadettin Özçelik yapmıştır (Özçelik, 2016).

Salur Kazan ve diğer Oğuz beyleri için kullanılan sıfatlamaların (epitetlerin) birer anlatma ile açıklanmış olması gerektiği fikrini ilk olarak Orhan Şaik Gökyay ortaya atmıştır. Gökyay; çeşitli kaynaklara atıfta bulunarak, bu konuda çeşitli menkıbeler bulunduğunu, ancak bunların zamanımıza kadar gelmediğini bildirdikten sonra, özellikle Salur Kazan hakkında kullanılan sıfatlamalardan "*ejderha öldüren*" sıfatlamasını bu konuda şöyle örnek gösterir; "*Nitekim, Kazan Bey kendisini tutsak eden Tomanın kalesinin tekfuruna Dede Korkut kitabında ayrı deyişler halinde bulunmayan yararlılıklarla övünerek şöyle demektedir:*

*Yedi başlu ejderhaya yetüp vardum
Heybetinden sol gözüüm yaşardı
Hey gözüüm, namerd gözüüm, muhannes gözüüm
Bir yilandan ne var ki korhdun, dedüm (178:141A6-8)"*

(Gökyay, 2006; 868).

Gürol Pehlivan anlatma kahramanları hakkındaki sıfatlamaları Dresden ve Vatikan nüshalarından karşılaştırmalı ve ayrıntılı olarak incelemiş ve Gökyay'ın düşüncesine benzer veriler sunmuş, bu sıfatlamaların da daha eski bir dip yazma veya sözlü gelenekteki anlatmalarda geniş şekilde açıklaması olabilecek başka anlatmalar olması gerektiği yönünde düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: "*Kazan'ın bir ejderhayı öldürmesi ile Oğuzların defalarca kuşatıp alamadığı bir kaleyi sadece altı alp fethetmesiyle ilgili kısımda anılan olayların anlatıları mevcut değildir (D, 140b-142a/12-6). Anlaşılan bu destanlar V müstensihinin malumu değildi.*" (Pehlivan, 2015; 481).

Bu konuda benzer görüş de Sadettin Özçelik'e aittir. Özçelik'e göre, Dresden ve Vatikan nüshaları ortak bir nüshaya dayanmaktadır. Çünkü her ikisinde de ortak yazım hataları vardır. Bu ortak hatalar kelime yazımından ek yazımına ve imla hatalarına kadar ulaşan boyuttur. Bunların tamamı Özçelik tarafından bir liste hâlinde tespit edilmiştir (Özçelik, 2016; 52-64).

Yukarıda verdiğimiz alıntılardan da anlaşılacağı üzere, Oğuz beyleri hakkında kullanılan sıfatlamalar öteden beri dikkat çeken bir konu olup, bunların belli olayları ifade etmeleri nedeniyle, bu sıfatlara konu olayların anlatmalarının olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Elimize yeni ulaşan yazmadaki anlatma özellikle Salur Kazan hakkındaki sıfatlamaların açıklaması kabul edilebilecek ve bu tartışmalı sorulara bir cevap niteliğindedir. Ancak, bu anlatma hakkında bilgi vermeden, onun da içinde yer aldığı yazma hakkında bilgi verelim.

2019 yılı, Mart ayında bir kongrede tanıştığımız sahafılık yapan dostumuz Yahya Vali Muhammed Hoca, elinde bir Dede Korkut Kitabı bulunduğunu ve bu eserin mevcut nüshalardan farklı olduğunu açıkladı. Kendisinden bu eserin bir kopyasını istediğimizde, elektronik ortamda ve "Pdf" formatında bir kopyayı bize

verdiler. Elimizdeki nüsha tam olarak bu “Pdf” kopyadır. Elimizde “Pdf” olarak bulunan yazmanın yazarı, yazıldığı yer ve tarihi hakkında şimdilik bir kayıt tespit edemedik. Ancak, dil ve üslup özellikleri üzerinde yapılacak incelemelerden sonra bu yazmanın tarihi ve diğer özelliklerinin ortaya çıkartılacağından eminiz. Şimdilik bu yazmanın Sirderya ile Anadolu coğrafyası arasında yazılmış olabileceğini, tahminen 16.-18. yüzyıllarda başka bir nüsha veya sözlü gelenekten yazıya geçirilmiş olabileceğini belirtelim. Dil özellikleri Eski Anadolu Türkçesi metinlerle yakınlık arz ettiği gibi, Azerbaycan Türkçesinin İran’da kullanılan şeklindedir. Ayrıntılı bir dil incelemesi yapmadan bu konuda kesin bir fikir yürütmenin bizim için uygun olmayacağını da burada belirtmekte yarar görüyoruz.

Yazmanın diğer özelliklerine gelince; kapak sayfası bulunmayan bu eserin tamamı 62 sayfa olup, ilk sayfada “Münacaat” tarzında ölçülü-nesirle (prosimetrik) yazılmış bir “Soylama” bulunmakta, sonraki sayfalarda da bu tarz soylama metinler yer almaktadır. Yazmanın 52. sayfasının 7. satırına kadar, Dede korkut Kitabı’nın Dresden ve Vatikan nüshalarında bulunan soylamalara benzer ölçülü-nesir tarzda metinler yer alırken, 52. sayfanın 7. satırından itibaren 61. sayfaya kadar “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi” adını verdiğimiz anlatma bulunmakta ve yazma, bu anlatmanın tamamlanmasıyla bitmektedir.

Yazma nüsha “Talik” bir yazı ve geneli siyah mürekkeple yazılmış olmasına rağmen, bir kaç yerde kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Yazmadaki sayfalar çerçevesiz ve metinler bu çerçeve içine yazılmıştır. Her sayfada genellikle 14 satırlık yazı bulunmaktadır. Yazmada bazı kelimelere not düşülmüş ve bu kelimeler sayfa kenarlarında açıklanmıştır.

Yazmada ölçülü-nesir şeklinde yazılmış olan soylamaların hiç birinde başlık bulunmadığı gibi, “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi” adını verdiğimiz anlatmanın da bir başlıkla gösterilmemiş olması, bu yazmanın bir “cönk” tarzında düzenlenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ancak yazıcı veya müstensih bir metinden diğerine geçerken belli bir satır boşluğu bırakarak ve soylama mısralarının bitiminde bıraktığı boşluklarla yeni veya başka bir metnin başladığını göstermiştir.

Genel özellikleri hakkında bilgi verdiğimiz yazmada yer alan “Salur Kazan’ın Ejderhayı Öldürmesi” hakkındaki metin de aynı şekilde yazılmış olup, bu metin özetle şöyledir:

“Bir gün, âdemler evreni, İslam dini kuvveti, Koñur atlı, Salur igi, Eymür Görki, Z(D)ulkadirli delüsi, Savalan Dağı yaylaklı, Sarıkamış kışlaklı, seksen miñ er heybetli, kara pulad yalmanı, sürcidanın cibiri, sahar oklar peykani, katı yaylar kabzası, Ad(z)arbaycan lengeri, Padişahuñ vekili, Ulaş Oğlu Gazan, kara yazıñ faslında tazı tolayıdırdı.” (s.52).

Bu sıfatlamalarla tanıtılan Salur Kazan, üç yüz yiğidi ile Ak Minkan’a ava gider. Bir süre avlandıktan sonra, beylerine orduya geri dönmelerini, kendisinin yalnız başına avlanacağını ve daha sonra geleceğini söyler. Askerler ayrıldıktan sonra yalnız başına av arayan Salur Kazan bir şey avlayamaz ve bu duruma canı

sıkılıp Allah'a kendisini avısı bırakıp, utandırmaması için yalvarır ve bu sırada karanlık basar.

Karanlıkta Kara Dağ'ın başına gelen Salur Kazan, dağın eteğinde, yedi yerde meşale gibi yanan yedi ışık ve yedi yerden tüten koyu duman görür. Önce ordusunun ışığı sandığı bu ışıklara doğru atını sürer. Bu sırada Salur Kazan'ın lalası Kılbaş, Kazan'ın yalnız başına av yerinde kaldığını öğrenip, yola çıkar ve Salur Kazan'ın bulunduğu yere gelir.

Lala Kılbaş, Salur Kazan'a yetiştiğinde, Salur Kazan da ışıkların olduğu yere gelmiştir ve yerde yatan, tepe gibi bir nesne görür: *"Gazan anda yetişende tepe kimi bir nesteni yatar gördi, meşe kimi bir nesteni eser gördi, yiddi yir evreni bir ejdehaya rast geldi. Yiddi yerde meşal kimi yanan ol ejdehanuñ gözleriymiş, yiddi yirde koyı koyı tüteñ, çıkañ ol ejdehanuñ ağzunıñ bokıymış, meşe kimi esen ol ejdehanuñ yalıymış"* (s.53).

Salur Kazan, ejderhayı görünce şaşırır, yüreği kalkar; ama ejderha ile dövüşmeye niyetlenir. Tam bu sırada arkasında duran Lala Kılbaş'ı görünce ona fikrini sorar: *"Lala, bu tepe kimi yatan ejdehanı görür misüñ, bu ejdehanuñ üstine varalum mı, yoksa yan virüeb savuşubeñ ötelim mi, salahuñ nedir?"* (s. 54).

Salur Kazan'ın sorusu karşısında Lala Kılbaş; Salur Kazan'ın güçlü ve korkusuz bir yiğit olduğunu, *"savaşma"* dese, kendisine kızıp gazap edeceğini düşünür ve Salur Kazan'ın yiğitliğinden, mertliğinden bahsedip, onu övdükten sonra; *"Ejdeha didükleri aslı bir yilandur. Ol yılannuñ üstine gitkil, didi"* (s.54).

Salur Kazan, Koñur atı üstünde ejderhaya yaklaşır ve onu ölü gibi yatar görür. Böyle yatıp, uyumakta olan bir kişiyi öldürmenin erlikle bağdaşmayacağını, hileyle bir kişiyi öldürmenin kendisine yakışmayacağını düşünüp, bir ok atarak ejderhayı vurup, uyandırır. Uyanan ejderha kuyruğunu sallayıp dağı sarsar, ağzından ağu (ateş) saçarak yerleri yakar, bir nefes çekip yeryüzünü sömürür. Ejderhanın nefes çekmesiyle, oradaki her şeyle birlikte Salur Kazan da onun ağzına doğru yuvarlanmaya başlar (s.55).

Salur Kazan bir nara atıp, Allah'a yalvarır; *"Ya getürdüğüñüñ göge yetüreñ görkli tanrı, ya urduğıñı ulatmayan ulu tanrı, çok kimseler seni gökde ister, müminlerüñ göñlüñdesiñ, sadıklarauñ dilindiñ, Allah tanrı saña bir diyenüñ ağzın öpem, iki diyenüñ ağzın çarpam, ahar çaylar üstine körpi salam, kalmışlaruñ elin dutam, yalanguçlaruñ sırtın örtem, dimesüñler son çağında Gazanı bir yılan utdı. Ya pervedigar, sen maña bir necat virgil, yaman günüñ düşmesüñ, yaman günüñ düşse Allahuña yalvargilin, Allahuña yalvaranlar mahrum kalmaz"* (ss.55-56).

Salur Kazan'ın yalvarışı üzerine, ejderha ile arasında otağ gibi bir kaya peydah olur. Salur Kazan atından inip bu kayanın sırtına çıkar, mızrağını yere diker, kalkanını siper yapar. Ejderha çok büyük bir güçle sömürse de kalkan Salur Kazan'ın yuvarlanıp gitmesine izin vermez. Salur Kazan o kayanın sırtında tutunur. Bu sırada Salur Kazan'ın gözü yaşarır (bulaşır), kana döner. Kazan kendi gözüne kızar ve *"namerd gözüm"* dediği gözünü oymayı düşünür, ancak ejderha korkusundan kendi gözünü oyup bahane ürettiğini söyleyeceklerini düşünüp vazgeçer (ss. 56-57).

Salur Kazan, sadağında bulunan seksen oku yayına takar ve birbiri ardınca ejderhaya atar. Ejderhanın nefesi kesilir, can çekişmeye başlar. Salur Kazan kılıcını çekip ejderhanın üstüne gider ve yedi başını da boynundan keser. Ejderhanın ağusundan yeryüzü boyanıp, ateşe döner (s. 57).

Salur Kazan, ejderhanın leşi üstüne bağdaş kurup, oturur. Bu sırada Lala Kılbaş, ejderhanın Salur Kazan'ı yuttuğunu sanıp, ağlayarak ejderhaya yaklaşır ve ejderhanın yedi başını yerde, Salur Kazan'ı da ejderhanın leşi üstünde bağdaş kurup oturmuş görünce Salur Kazan'ı kutlar. Salur Kazan, ejderhayı kendisini değil, Lalasının verdiği cesaretin öldürdüğünü söyler (s.58).

Salur Kazan, Lalası Kılbaş'a iyi ustalar bulup gelmesini ve ejderhanın derisini bütün olarak yüzdürmesini söyler. Ustalar gelir ve ejderhanın derisini yüzerler ve özellikle kafa derisini bir bütün halinde soyarlar. Salur Kazan, ejderha derisinden kendisine giysi (don), kılıcına kın, kalkanına gergi, oklarına sadak ve yelek, şesper güzüne ve mızrağına kab, kurt tokalı Koñur atın eyerine örtü ve sayabanına yelken diktirir. Salur Kazan, bunlarla da yetinmez, ejderhanın iki başının derisini kendi başına giyer ve Bayındır Padişah'ın otağına doğru yola çıkar (ss. 58-59).

Ejderha donuna girmiş Salur Kazan'ı görenler, Kazan'ın ejderha olduğunu sanıp, kaçarlar. Sağda solda Salur Kazan'ın korkunç bir ejderhaya dönüştüğü ve insanları yuttuğu söylentisi yayılır ve söylentiler Bayındır Padişah'a ulaşır; "*Bayındır Padişaha haber geldi ki Gazan ejdeha olup gelir; Oğuz bilen Türk sadıktır ki dimez âdem ejdeha nice olur?*" Halk bununla da kalmaz, artık Kazan'dan korkmalarını gerektiğini, bir tepeye çıkıp, onu oklamak istediklerini söylerler (s.59).

Bayındır padişah; Salur Kazan'ın mert bir yiğit olduğunu, bir ejderha öldürüp onun donuna girmiş olabileceğini, ama ejderha olduysa ne kavim, ne kardeş tanımayacağını söyler. Bunun üzerine Kara Budak, Bayındır Padişah'tan izin isteyip, Salur Kazan ile görüşmeye gider. Birbirini duyabilecekleri bir mesafeye gelince, Salur Kazan'a ne olduğunu sorar ve eğer ejderha olduysa onu öldüreceğini, yok eğer ejderha öldürdüyse kendisine bir kanıt vermesini söyler. Salur Kazan atından inip, Kara Budak'ın yanına gelir ve kılıcını ona verir. Kara Budak hemen Bayındır Padişah'ın huzuruna çıkıp, Kazan'ın bir ejderha öldürdüğü müjdesini verir (s.60).

Salur Kazan, Bayındır Padişah'ın huzuruna gelirken İç Oğuz, Dış Oğuz halkı onu karşılar. Salur Kazan, Bayındır Padişah'ın huzurunda atından iner ve ayağına eğilir, ejderha derisinden sayabanı oraya diker. Bayındır Padişah sayabanın altında yedi gün, yedi gece konaklar. "*Dede Korkud dir; Gazan kimi koçak, igid dünyadan geldi, geçdi.*" (s.61)

Sonuç:

Türk dili ve edebiyatının en önemli eserlerinden ve kültürel miraslarından biri kabul edilen Dede Korkut Kitabı ve içinde yer alan anlatımlar milli kimliğimizin oluşmasının ve gelişmesinin anlaşılmasında ve anlatılmasında vazgeçilmezdir. Bu eserin mevcut nüshaları içinde bilinen ve aydınlatılan pek çok unsur yanında, halen açıklama ve yorum bekleyen pek çok unsur bulunmaktadır. Açıklama bekleyen konuların başında bu nüshaların nerede, ne zaman kim tarafından ve

neden yazıya geçirildiği soruları gelir. Bu yazma nüshaların başka bir yazma kitaptan alıntılanmış bir seçki olup olmadığı kadar, kitap içindeki kahramanların tavsiyinde kullanılan sıfatlamaların başka anlatmaların varlığına işaret edip etmediği de bir o kadar önemli sorulardır.

Bu bildiriye, yeni elimize ulaşan bir yazmayı ve bu yazmada yer alan "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi" adını verdiğimiz anlatmanın olay örgüsünü özet olarak vererek, Salur Kazan hakkındaki sıfatlamalar hakkında bir anlatma bulunduğunu ortaya koyduk. Bu konuda daha önce görüş ortaya koyanların haklı olması bir yana, bu yeni anlatmanın "13. Dede Korkut Boyu" olarak kabul edilmesi ve Kemal Abdulla'nın "Yarımçak El Yazması (Eksik El Yazması)" (Abdulla, 2006) romanındaki yazmanın bir gerçek olduğunu, başka bir ifadeyle gerçeğin hayali aştığını söylemek mümkündür.

Burada şu hususu da paylaşmak da yarar var. Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasının özel olarak seçilmiş boylardan müteşekkil olduğunu, eseri yazanın veya derlemeyi yapan ve bir mukaddime ile oniki boydan oluşan metni istinsah edenin özel bir amacı olduğunu belirtelim. Bu esere konulan adın yani "Kitab-ı Dedem Korkud âlâ Lisan-ı Taife-i Oğuzan" adının tesadüfen değil, bilinçli bir adlandırma olduğunu düşünüyoruz. Bu adlandırmada dikkat çeken, yazarın kasıtlı olarak belirttiğini düşündüğümüz ikinci kısım, yani "âlâ Lisan-ı Taife-i Oğuzan" kısmı, yazarın ne denli güçlü bir dil bilincine sahip olduğunu göstermektedir. Eserin adındaki birinci kısım ise Dede Korkut adına bağlanmayı işaret etmektedir. Burada en dikkat çekici söz ise "Kitap" sözüdür. Bilindiği üzere, bu eserin yazıya geçirildiği kabul edilen 15.-16 yüzyıllar, bu tür eserler için "Nâme" takısıyla yapılan adlandırmaların yaygın olduğu bir dönemdir. Daha geniş bir şekilde açıklamak gerekirse, şiirlerin ve sözlerin toplandığı eserlere "Divan" adının verildiğini; görülen, dinlenip, işitilen, duyulan ve okunan kaynaklardan alıntılanmış bilgileri içeren eserlere "Nâme" adının verildiği bir dönemde, "Kitap" lafzı ve sözünün geliştiği güzel kullanılmadığını düşünüyoruz. "Kitap" sözünün kutsal kitaplara, yani tanrı kelamını ihtiva eden eserlere ve bunların yanında fen ve ispatlanabilir bilgiyi içeren eserlere ad koymak için kullanıldığını düşünüyoruz.

Bu durumda Dede Korkut adının yanında "Kitap" sözünü kullanan bir yazarın da bilinçli olarak hareket ettiğini, bir "Nâme" değil, kutsallıkla ilişkili bir eser ürettiğinin bilincinde olduğunu söyleyebiliriz. Son söz olarak; "Dedem Korkut Kitabı" adını verdiği nüshayı yazan kişi, aslında bu eserin "Türklerin Kutlu Kitabı" ve "Türklerin Töre Kitabı" yazdığını, örnek alınacak olayları içeren bir eser oluşturduğunu söylemektedir.

Bugün burada paylaştığımız yazmada bulunan "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi" anlatması, Oğuz beyleri hakkında pek çok anlatma bulunduğunu, Dresden nüshasının yazarının bunlar içinden oniksini seçerek özgün bir eser, bir "Türk Kutlu Kitabı" oluşturduğunun kanıtı olarak kabul edilmelidir.

KAYNAKLAR

1. Abdulla, Kemal (2006). Eksik El Yazması (Yarımçıg Elyazma). Aktaran: Ali Duymaz; İstanbul: Ötüken Yayınları.
2. Duymaz, Ali (1997). Bir Destan Kahramanı: Salur Kazan. İstanbul: Ötüken Yayınları.
3. Ercilasun, Ahmet Bican (2002). “Salur Kazan Kimdir?” Milli Folklor, S. 56, ss. 22-33.
4. Gökyay, Orhan Şaik (2006). Dedem Korkudun Kitabı: Kitab-ı Dedem Korkut âlâ Lisan-ı Taife-i Oğuzan. İstanbul: Kabalcı Yay.
5. Özçelik, Sadettin (2016). Dede Korkut – Dresden Nüshası-Giriş, Notlar. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
6. Pehlivan, Gürol (2015). Dede Korkut Kitabı’nda yapı, İdeoloji ve Yaratım-Dresden ve Vatikan Nüshalarının Mukayeseli Bir İncelemesi. İstanbul: Ötüken Yayınları.
7. Togan, Zeki Velidi (2006). “Salur Kazan ve Bayındırlar” Dedem Korkudun Kitabı: Kitab-ı Dedem Korkut âlâ Lisan-ı Taife-i Oğuzan. İstanbul: Kabalcı Yay. içinde ss.793-800.

Метин Экиджи (Турция)

Туркестанский список Деде Коркута и новое сказание Деде Коркута: убийство семиглавого дракона Салур Казаном

Резюме

Традиции Деде Коркута/Отца Коркута и Книга Деде Коркута, признанные главным языковым, литературным, историческим и культурным достоянием и наследием тюркских сказаний, являются объектом многих исследований уже более двухсот лет. В этих исследованиях зачастую встаёт вопрос о том, кем, где, почему и когда были написаны рукописи о традициях Деде Коркута/Отца Коркута, одна из которых хранится в Дрездене, а вторая – в Ватикане. При поиске ответа на этот вопрос ведутся споры о том, взяты ли эти два произведения из одного сборника или из разных источников, существуют ли другие письменные копии и соответствуют ли сказания Деде Коркута бытующим письменным повествованиям.

В этой статье мы попытаемся ответить на некоторые из вышеуказанных вопросов с помощью рукописи, присланной нам электронной почтой в виде PDF-документа Яхьёй Вали Мухаммедом Ходжой, проживающим в Иране – в городе Гомбеде-Кавус региона Туркменсахра. Вначале мы дадим обзор рукописи, имеющейся у нас в PDF формате. Затем мы представим повествование, принятое нами за 13-е сказание Деде Коркута и названное «Убийство семиглавого дракона Салуром Казаном». В заключительном разделе, исходя из слова «Книга» в названии существующих писаний и в особенности Дрезденской копии, мы поделимся своими рассуждениями о том, почему повествования Деде Коркута были зафиксированы в письменном виде.

Ключевые слова: *Деде Коркут, книга, писание, Салур Казан, семиглавый дракон.*

Metin Ekiji (Turkey)

The Turkestan Copy of "The Book of Dada Gorgud" and A New Dada Gorgud Saga-the Killing of Heptaheaded Dragon by Salur Gazan

Abstract

Since last two hundred years, there have been many researches on the Book of Dada Gorgud and the tradition of Dada Gorgud / Gorgud Ata that has been accepted as one of the most important linguistic, literary, historical and cultural treasure of Turkic speaking people. Although not so often, in some of the publications on the Book of Dada Gorgud the questions of why, when, where and by whom the manuscripts of the Book Dada Gorgud persevered in Dresden and Vatican libraries have been discussed. While discussing the above questions, the questions of whether those two manuscripts were collected from oral sources and had written down, or were they copied from another manuscript; were there other manuscripts and also the numbers of epic stories related to Dada Gorgud limited to the number of stories found in two mentioned manuscripts have been also added.

In this presentation, depending upon a new manuscript of the Book of Gorgud, I will try to answer some of the above questions. I will begin with providing information on the new manuscript of the Book of Dada Gorgud that was discovered by Yahya Vali Muhammed Hoca who lives in the city of Gumbeti Kavus, in the region of Turkmen Sahra in İran, and sent to me via internet in the form of Pdf. The second, I would like to introduce a new epic story which I named "How Salur Kazan Killed the Seven Headed Dragon" that I would like to propose to be accepted as the thirteen epic story related to Dada Gorgud. In the conclusion part of my presentation, I would like to discuss the word "the Book" which was deliberately used in the name of the manuscript found Dresden. Departing from the discussion on the word "book" I would like to answer why the Book of Dada Gorgud was written down by an unknown script.

Key words: *Dada Gorgud, The Book, Manuscript, Salur Kazan, Seven Headed Dragon.*

AHMET BİCAN ERCİLASUN (Türkiye)*

DEDE KORKUT'UN YENİ NÜSHASI ÜZERİNE KONU – BAĞLANTILAR – YER – ZAMAN – OKUYUŞ

Özet

Makalede, Dede Korkut Kitabı'nın, İran'daki Türkmen Sahra bölgesinde yeni bulunan nüshasının dil özellikleri üzerinde durulmuştur. Nüshanın nerede ve ne zaman yazıldığı, dil özelliklerine dayanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Ulaşılan sonuca göre yeni nüsha, 17-18. yüzyıllarda Güney Azerbaycan bölgesinde yazılmıştır. Bu sonuca göre metnin nasıl okunması gerektiği de maddeler hâlinde açıklanmıştır.

Anahtar kelimeler: *Dede Korkut Kitabı, yeni nüsha, dil özellikleri, nüshanın yeri, nüshanın zamanı.*

Konu:

Konu, 25-27 Nisan 2019 tarihlerinde Bayburt Üniversitesinde düzenlenen “Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu”nda Metin Ekici tarafından sunulan bildiri de ilk kez tanıtılan Dede Korkut'un yeni nüshasıdır.

27 Nisan 2019 tarihli Karar gazetesinde konu, “Dede Korkut'un 3. nüshası bulundu, kayıp 13. destan da ortaya çıktı” başlığıyla verilmiştir. Gazeteye konuşan Metin Ekici, (Kazakistan'ın Mangışlak bölgesinde) “tanıştığımız dostlarımız Dede Korkut nüshalarının ellerinde olduğunu söylediler. 61 sayfalık bir dosya olarak bana verdiler. Bu dosyanın içerisinde 13. Dede Korkut anlatması olarak adlandırdığımız Salurkazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi de var. Geri kalan kısmı ise Dede Korkut'un soylamalarından ibaret.” dedi. Gazetede habere göre Ekici “metnin 14-16. yüzyıl arasında yazıya geçirildiğini tahmin ettiklerini” de söyledi.

Bayburt'taki bildiri sırasında Metin Ekici'nin ekrana yansıttığı bildiriye ve yazmaya ait bazı sayfalar birkaç gün içinde sosyal medyada yayıldı.

İran'daki Yol Press gazetesinin bir haberinde de yeni nüshanın Karadağ'da bulunduğu açıklandı.

23 Mayıs 2019'da Abdurrahman Deveci, Cihangir Kızılözen ve beş kişiyle sosyal medyada bir açıklama yaparak 3. nüshanın orijinalinin, İran'ın Türkmen Sahra bölgesinde yaşayan Türkmen aydını Velimuhammet Hoca'nın elinde bulunduğunu belirtti. Açıklamada Velimuhammet Hoca'nın ve yazmaya ait üç sayfanın resmi de bulunmaktadır.

* Türkiye, Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, Prof.Dr.
E-posta: bercilasun@gmail.com

Bağlantılar:

Bu yazının konusu, yazmanın bulunuşuyla ilgili iddialar değildir. Bu vesileyle sosyal medyaya yayılan yazmaya ait beş altı sayfalık metne dayanarak yeni nüshanın yerini, tarihini ve dil özelliklerini tespit etmeye çalışmaktır. Ancak bunlara geçmeden önce yazmanın diğer Oğuznamelerde bulunan bağlantılarıyla ilgili bazı bilgileri de vermek istiyorum.¹

1. Dede Korkut'un *Şecere-i Terâkime*'de yer alan ünlü şiirindeki bir dörtlükte Salur Kazan'ın ejderha ile (yılanla) mücadelesine gönderme vardır:

*Kök asmândın inip keldi tinin yılan
Her âdemni yutar irdi körgezen zamân
Salur Kazan başın kesti bermey amân*

Alpları Bigler kören bar mu Kazan gibi? (Kargı Ölmez 1996: 209).

2. “Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy”daki Salur Kazan'ın soylamasında da ejderhayı öldürmeye gönderme vardır:

*Yidi başlı ejderhaya yetip vardum
Heybetinden sol gözüm yaşardı
Hey gözüm nâmerd gözüm muhannet gözüm
Bir yilandan ne var ki qorhduñ didüm
Anda dahı erem bigem diyü öginmedüm* (Ergin 1989: 237).

3. Yeni nüshanın 48. sayfasında Salur Kazan'ın bir soylaması var: *On min yağtı geldüğünü eşidende kol götürüb ak otak içinde evine (?) girdüm; iğirmi min yağtı geldi deyende yerümden irinmedüm (?); otuz min yağtı geldi deyende...*²

Aynı soylama bazı değişikliklerle iki yerde daha vardır. 1) Dede Korkut Kitabı'nın 11. boyunda:

*Biñ biñ erden yağtı gördüm-ise öyünüm didüm
Yigirmi biñ er yağtı gördüm-ise yıylamadum
Otuz biñ er yağtı gördüm-ise ona saydum...*³ (Ergin 1989: 236).

2) Topkapı Sarayı Oğuznamesinde: *Biñ eren gördüğümde ben Kazan bıyık burdum, beş biñ eren gördüğümde ben Kazan busanmadum, on biñ eren gördüğümde oyunum demedüm, yigirmi biñ eren gördüğümde yerinmedüm, otuz biñ eren gördüğümde utanmadum...*⁴ (Kaçalın 2017: 788).

4. Bayburt'taki bildirisinde Metin Ekici, yeni nüshayı tanıtmış, “Salur Kazan'ın yedi başlı ejderhayı öldürmesi” hikâyesinin de ana çizgilerini -metinden bazı alıntılar da yaparak-vermiştir. Buna göre ejderhayla karşılaştığı zaman Salur Kazan'ın arkasında Lala Kılbaş durmakta ve Kazan ona danışmaktadır.

Reşideddin Oğuznamesi'nin, Karahanlıların efsanevi tarihinin ilk dönemlerini anlatan bölümünde ejderha ile mücadeleye giden kahramanın yanında da Kulbaş vardır (Togan 1972: 64-67). Burada kahramanın adı Kori Tekin'dir. Çok farklı ol-

¹ Metin Ekici'nin bildiri henüz yayımlanmadığı için bunlardan söz edip etmediğini bilmiyorum.

² Sonraki sayfa sosyal medyada yok.

³ Soylama yüz bin ere kadar devam eder.

⁴ Soylama yüz bin erene kadar devam eder.

makla birlikte iki hikâyede ejderha ve kahramanın yardımcısı Kulbaş / Kılbaş⁵ ortaktır. Yeni nüsha yayımlanınca iki hikâyeyi ayrıntılı olarak karşılaştırmak mümkün olacaktır.

5. Yeni nüshada Dede Korkut, kırk şakirde nasihat ediyor. Önceki iki nüshada ve Topkapı Sarayı Oğuznamesi'nde "kırk şakird" kavramı yoktur. Fakat başka bir yazmada "kırk dânişmend" kavramı vardır (Kaçalın 2017: 212-213).

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Yazma I/261. sy.'de kayıtlı olan söz konusu yazma 2017'de Mustafa Kaçalın tarafından tıpkıbasımıyla birlikte yayımlanmıştır. Aslında üçüncü nüsha olarak 22 sayfalık bu yazmayı düşünmemiz gerekir. Yazmada mukaddime ve "El-Hikâyetü'l-Evvel" başlığı altında Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunun başlangıç kısmı (8 sayfa) vardır. Türk Tarih Kurumu yazmasının mukaddimesinde ayrıca, dört türlü kadın bölümünden önce 42 satırlık (3 sayfadan biraz fazla) ilave vardır.

Yer (coğrafya):

Yeni nüshanın Kuzey-Doğu Türkçesine ait olmadığı, Güney-Batı Türkçesine ait olduğu açıktır. Bu, *vêr-* ve *var-* fiillerinin *v*'li oluşundan, zamir *n*'sinin varlığından (*kudretinden*, *haddinde*, *karşısına*), *-An* sıfat-fiil ekinin *g*'siz olmasından (*basan*, *kese*, *uran*, *alan*) ve *-AndA* zarf-fiil ekinin *g*'siz olmasından (*çekilende*, *çalışmada*, *bezenende*) bellidir. Metin Güney-Batı Türkçesine ait olduğuna göre ya Osmanlı sahasına, ya Azerbaycan sahasına ait olacaktır. Metne dikkatle bakılınca Osmanlı sahasına değil, Azerbaycan sahasına ait olduğu anlaşılmaktadır. Bunun delilleri şunlardır:

1. Teklik birinci şahıs zahirinin *m*'li olması: *men*, *mana*, *menüm*.
2. *Gibi* edatının *m*'li olması: *kimi*.
3. *Bin* kelimesinin *m*'li olması: *min*.
4. *Yiğit* kelimesinin *y*'siz olması: *igid*.
5. *Tut-* fiilinin dal ile yazılmış olması: *dutsa*.
6. *Dökül-* ve *dik-* fiillerinin *te* ile yazılmış olması: *tökülüb*, *tikdi*.
7. Ünlüyle biten kelimedede yükleme hâli ekinin *+nı* olması: *ejdehânu* "ejderhayı".

Zaman:

Metnin zamanını anlamak için 16. yüzyılda istinsah edilmiş olan önceki Dede Korkut nüshalarıyla ve bugünkü Azerbaycan Türkçesiyle karşılaştırmalar yapmak gerekir. Yaptığım karşılaştırma sonunda önceki nüshalarda bulunmayan, fakat bugünkü Azerbaycan Türkçesine ait olan özellikler tespit ettim. Bu özellikler yeni nüshanın 17. yüzyıldan önceye ait olamayacağını gösterir. Metin muhtemelen 17-18. yüzyıllara,⁶ yani son dönem Azerbaycan Türkçesine aittir.

Karşılaştırma sonunda tespit ettiğim özellikler şunlardır:

⁵ "Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy"da bu kahramanın adı Eylik Koca oğlu Sarı Kulbaş'tır (Ergin 1989: 97).

⁶ Yazmanın diğer nüshalardan daha yeni olması onun önemini azaltmaz. 13. boy ve farklı soylamalar başlı başına bir önem arz ettiği gibi bu destani hikâyelerin son yüzyıllara dek gelmiş olması da önemlidir.

1. Damak n'si⁷ diş n'sine dönmüştür. Bugünkü Azerbaycan Türkçesinde de damak n'si yoktur.

Metindeki değişim, diş n'sinin birçok yerde nun-kef ile yazılmasından anlaşılmaktadır: *içüñ, çekübeñ doğsuñ, sağdañ, soldañ, varañ, basañ, kesen, ayağındañ, vèrgileñ, atdañ*.

Bu bir “aşırı düzeltim” (hypercorrection),⁸ doğru sanarak düzeltme örneğidir. İnsanlar kendi dillerinde diş n'sine dönmüş olan damak n'sinin hâlâ nun-kef ile yazıldığını görünce “Demek ki diş n'si nun-kef ile yazılıyor.” diye düşünerek diş n'lerini nun-kef ile yazmışlardır. Aşırı düzeltim olayında işlem bazen tersine döndüğü için nun-kef ile yazılması gereken *min* “bin” kelimesi ise metinde nun ile yazılmıştır.

2. Ünlüyle biten *ejdehâ* kelimesinde yüklem hâli eki *-nı*'dir: *ejdehâni* “ejderhayı”. Bugünkü Azerbaycan Türkçesinde de ünlüyle biten kelimelerde ek *-nı*'dir: *almanı, atanı* (Kartallıoğlu – Yıldırım 2007: 195). Dede Korkut'un önceki nüshalarında yüklem hâli eki ise ünlüden sonra *+(y)ı*'dir: *delü-yi* (Ergin 1963: 449).

3. *Gibi* edatı, bugünkü Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi *m*'lidir: *kimi*. Önceki nüshalarda bu kelime *kibi*'dir (Ergin 1963: 202).

4. *Yiğit, yıldırım, yirmi, yücel-* kelimeleri *y*'sizdir: *igid, ıldırım, iğirmi, uca-lubdur*. Bugünkü Azerbaycan Türkçesinde *y*'siz olan *il, ıldırım, ilan, igid, it-, itir-, uca* gibi kelimeler (Kartallıoğlu – Yıldırım 2007: 182), önceki Dede Korkut nüshalarında *y*'lidir: *yl, yılan, yıldırım, yigit, yit-, yitür-, yigirmi, yüce* (Ergin 1963: indeks).

5. *Yedi* kelimesi genellikle şeddeli yazılmıştır; yani bugünkü Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi çift *y*'lidir: *yèddilerden, yèddi*. Önceki nüshalarda kelime tek *y* ile yazılır: *yidi* (Ergin 1963: 331).

6. *Karşı* kelimesi bugünkü Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi (*garşı*) küçük ünlü uyumuna girmiştir: *karşısına, karşıladı*. Önceki nüshalarda bu kelimeler *karşu, karşula-* biçimindedir (Ergin 1963: 173).

7. *Tut-* fiili *d-* ile yazılmıştır: *dutsa*.

8. *-mak* ve *-duk* eklerinin uyum dışı örnekleri vardır: *görmak, tükenmak, geldiği*. Dede Korkut Kitabının önceki nüshalarında bu ekler uyumludur. *Görmağ, tükenmağ, geldiğ* gibi uyumsuz örnekler bugünkü Güney Azerbaycan ve Doğu Anadolu sahalarında görülür.

9. Teklik birinci şahıs emir eki, bugünkü Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi (Kartallıoğlu – Yıldırım 2007:208) *-im*'dir: *Mana ruhsat vèrgilen, gèdim Gazan'un karşısına*. Önceki nüshalarda bu ek *-AyIn* veya *-AyIm*'dir (Ergin 1963: 464).

10. Teklik ikinci şahıs emir çekiminde *-gilen* pekiştiricisi vardır: *vèrgilen*. Önceki nüshalarda sadece *-GIl* bulunmaktaydı (Ergin 1963: 464). *-gilen* biçimi

⁷ Damak n'si için yaygın olarak “nazal n” terimi kullanılmaktadır. Nazal n terimi bu sesin, diş n'sinden farklı olduğunu göstermez. Çünkü diş n'si de nazaldır. İki sesi farklılaştıran çıkış yerleridir; bu sebeple “damak n'si” terimini kullanıyorum.

⁸ Terimi bana haber veren Leyla Karahan'dır.

özellikle Güney Azerbaycan'da görülür: *Buyurgilen göz üstünde yerin var* (Şehriyar'dan. Ergin 1971: 32).

Yer ve zamanla ilgili sonuç:

Yukarıdaki maddelerden üçü, Dede Korkut'un yeni nüshasının Güney Azerbaycan sahasına ait olduğunu gösterir. 7. Maddedeki *tut-* fiili Kuzey Azerbaycan'da *t-'li*, Güney'de *d-'lidir* (Gedikli 1990: 337). 8. maddede görülen uyum dışı örnekler (*görmak, tükenmak, gelduğı*) Güney Azerbaycan ağızlarına ait bir özelliktir. Ergin, Şehriyar'da geçen *gedağ* ve *gelduh* kelimelerini açıklarken "kalınlaştırma" özelliğinin Tebriz ağzına ait olduğunu söyler (Ergin 1971: 159, 180). Kuzey ve Güney Azerbaycan'da *-ginen, -ginan* pekiştiricisi bulunmakla birlikte *-gilen* biçimi (10. madde) Şehriyar'da görülmektedir. Bu kullanım da yeni nüshayı Güney Azerbaycan'a yerleştirmemizi gerektirir.

Sonuç olarak Dede Korkut'un yeni nüshası, 17-18. yüzyıllar Güney Azerbaycan coğrafyasına aittir.

Okuyuş:

Dede Korkut'un yeni nüshasını okuyup yayımlayacak olan(lar)ın yukarıda belirlediğim zaman ve coğrafyayı dikkate almaları gerekir. Metin 17-18. yüzyıl Güney Azerbaycan Türkçesine göre okunmalıdır.⁹ Metnin nasıl okunması gerektiğine dair bazı hususları maddeler hâlinde yazıyorum:

1. Bugünkü Azerbaycan Türkçesinde bulunan kapalı e'li (*é'li*) kelimeler bu metinde de kapalı e ile okunmalıdır: *vér-*, *gên* "geniş", *yêlken*, *yêr*, *yêddi*, *êl*, *êt-*, *êlçi*, *dê-*, *gêt-*, *bêl*, *êşit-*, *geçe*, *kêç-*.

2. Eski Türkçede ve bugünkü birçok Türk lehçesinde görülen damak n'li kelimeler, nun-kef'le yazılmış olsa da *n* ile okunmalıdır: *könül*, *min* "bin", *bulutun*, (senin) *avin*. Aşırı düzeltim sebebiyle nun-kef'le yazılan kelimeler de *n* ile okunmalıdır: *içün*, *çeküben*, *sağdan*, *soldan*, *basan*, *kesen*, *içersen* "içersin", *vêrgilen*.

3. İnce sıradan kelimelerin başındaki kef'ler bugünkü Azerbaycan Türkçesine göre okunmalıdır: *gör-*, *gel-*, *gözel*, *gerek*, *göz*, *gün*, *gêt-*, *geçe*; fakat *könül*, *köks* "göğüs", *kimi* "gibi", *kêç-*, *kes-*, *köç-*.¹⁰

4. İnce sıradan kelimelerin başında bulunan *t-d* seslerini metindeki yazılışlarına göre okunmalıdır: *tüken-*, *tökül-*, *tik-*; fakat *dut-*¹¹, *dê-*, *düş-*, *deri*.

5. Kelime başında kaf'la yazılan kelimeler bugünkü Azerbaycan Türkçesinde art damak g'si ile okunmaktadır. Yeni nüshada da bu kelimelerin g'lı olması gerektiği düşünülebilir. Ancak *Gazan* "Salur Kazan" ve *gazavat* kelimelerinin gayın ile yazılmış olması bu metinde *k-* / *ğ-* ayrımının yapıldığını düşündürüyor. Bu sebeple bu örneklerin art damak k'si ile okunması uygundur: *koç*, *kudretinden*, *kurban*, *kılalun*, *Korkud*, *kalın*, *kılıc*, *koyulmasa*, *kolanına*, *karşı*, *kaynaşa*, *kadansa*...

⁹ Transkripsiyon, metni bulunduğu zaman ve coğrafyanın telaffuzuna göre okumak demektir. Bu sebeple ben, Türklerce telaffuz edilmeyen Arapçaya mahsus ayın, zel, dat gibi harfler için işaretler kullanmıyorum.

¹⁰ Türkiye Türkçesinde *g-* li olan *gönül*, *göğüs*, *gibi*, *geç-*, *göç-* kelimeleri Azerbaycan Türkçesinde *k-* lidir.

¹¹ Türkiye Türkçesinde *d-* li olan *dökül-*, *dik-* kelimeleri Azerbaycan Türkçesinde *t-* lidir. *Dut-* fiili ise Kuzey Azerbaycan'da *t-* li, Güney'de *d-* lidir.

6. Bugünkü Azerbaycan Türkçesinde y'li olan ince sıradan kelimeler içindeki ve sonundaki kef harfi ğ okunmalıdır: *ileğünde*,¹² *seğirdiben*, *ekmeğine*, *tepdüğünde*, *geldüğünü*, *göğçek*, *göğ*.

7. *Yiğit*, *polat*, *kılıç* kelimeleri bugünkü Azerbaycan Türkçesine uygun olarak -d'li, -c'li okunmalıdır:¹³ *polad*, *igid*, *kılıc*. İlk iki kelime zaten metinde de dal ile yazılmıştır.

8. Düzenli olarak be ile yazılan zarf-fiil eki -*Ub*, bugünkü Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi -*b* ile okunmalıdır: *açub*, *tepüb*, *alub*, *çıkub*, *götürüb*, *ucalubdur*, *ölübdür*.

9. Düzenli olarak vav ile yazılan ekler yuvarlak okunmalıdır. Güney Azerbaycan ağızlarında da bu eklerin yuvarlak biçimleri yaygındır.

-*dur*- ettirgen çatı eki: *endür-*, *yağdur-*.

Teklik birinci ve ikinci şahıs iyelik ekleri: *pâdişâhum*, *yêrûmden*, (senin) *gazavâtun*, (senin) *yêrûn*.

İlgi hâli eki: *menüm*, *kılıcun*, *Budağun*, *sâyebânun*, *Ali'nün*.

Bilinen geçmiş zaman teklik birinci şahıs eki: *saldum*, *êtdüm*, *gêtmişdüm*.

-*Ub(AnI)* zarf-fiil eki ve -*ubdur* geçmiş zaman eki: *gürüldeyüb*, *çıkub*, *açubanı*, *çekübeni*,¹⁴ *çıkubanı*, *ayrılıbdur*, *ucalubdur*, *kêçübdür*.

10. Düzenli olarak ye ile yazılan ekler düz okunmalıdır. Bazı Güney Azerbaycan ağızlarında bu eklerin düz biçimleri -çoğunlukla incelmüş olarak-kullanılmaktadır.

İsimden isim yapan -*II* eki: *yüzli*, *otlı*, *sünbüllü*, *gözli*, *donlu*.

Teklik üçüncü şahıs iyelik eki: *güni*, *delüsi*, *görki*, *emmüsini*, *boynın* (uran), *geldüğü*, *ayrıldıku*, *ucında*, *üstinde*.

Teklik üçüncü şahıs bilinen geçmiş zaman eki: *öldi*, *düşdi*, *oldı*, *kurdı*.

11. Vav'la yazılan *demür*, *delü*, *sekü* "seki" kelimeleri de metnin yazıldığı dönemde henüz uyuma girmemiş görünüyor. Bunlar da yuvarlak okunmalı.

12. Zamir kökenli teklik birinci ve ikinci şahıs ekleri, bugünkü Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi geniş ünlüyle okunmalı. *Öldürürem*, *doğraram*, *içersen*.

Makaleyi Dede Korkut'un yeni nüshadaki öğüdü ve öğüdün yorumuyla bitirelim. Böylece metnin okunuşuna dair çok küçük bir örnek de vermiş olalım:

Dedem Korkud kırış şâkirde dêr nasihat: Alplar duâ kılalun civanmerdleri görmağ-içün.

*Bu soyda Dede'nün müddeâsı budur ki her kim, belki her nesne öz haddinde ve kemâlinde olsa yahşıdur. Ehl-i istîdâdı kemâl tahsîline terğîb edüb mev'iza êyler.*¹⁵

¹² Metinde kelimenin vav'lı biçimi de vardır: *ilevünde*. Demek ki Güney Azerbaycan ağızlarına mahsus g > v değişmesi bu metnin yazıldığı dönemde başlamıştır. *İlevünde* örneği, bu kelimelerdeki -ğ-'nin henüz -y-'ye dönmediğini gösterir.

¹³ Kelime sonunda b, c, d, g seslerinin bulunmaması kuralı, Türkiye Türkçesi ve bazı lehçeler için geçerlidir. Eski Türkçede, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde kelime sonunda b, (c), d, g bulunabilir.

¹⁴ Vav'sız yazılan bir iki örnek vardır: *esibeni*, *seğirdiben*.

¹⁵ Bu paragraf kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Dede Korkut'un soylaması hakkında müstensihin yorumudur.

KAYNAKLAR

1. Ergin, Muharrem (1963). Dede Korkut Kitabı II – İndeks-Gramer, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
2. Ergin, Muharrem (1971). Azeri Türkçesi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
3. Ergin, Muharrem (1989). Dede Korkut Kitabı I – Giriş-Metin-Faksimile, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
4. Gedikli, Yusuf (1990). Şehriyar ve Bütün Türkçe Şiirleri, İstanbul.
5. Kaçalın, Mustafa S. (2017). Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
6. Kargı Ölmez, Zuhâl (1996). Ebulgazi Bahadır Han – Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü), Ankara, Simurg Yayınları.
7. Kartallıoğlu, Yavuz . Yıldırım, Hüseyin (2007). “Azerbaycan Türkçesi”, Türk Lehçeleri Grameri (Editör: Ahmet B. Ercilasun), Ankara, Akçağ Yayınları.
8. Togan, Zeki Velidi (1972). Oğuz Destanı – Reşideddin Oğuznâmesi, tercüme ve tahlili, İstanbul.

Ahmet Биджан Эрджиласун (Турция)

О новой копии Деде Коркута тема – связи – место – время – прочтение

Резюме

В данной статье рассматриваются языковые особенности копии книги Деде Коркута, недавно обнаруженной в регионе Туркменсахра в Иране. На основе языковых фактов была предпринята попытка определить место и время написания копии. По результатам исследований новая копия была написана в 17-18-х веках на территории Южного Азербайджана. В соответствии с этим по пунктам объясняется то, как должен быть прочитан текст.

Ключевые слова: *Книга Деде Коркута, новая копия, языковые особенности, место написания копии, время написания копии.*

Ahmed Bijan Erjilasun (Turkey)

On the New Copy of Dada Gorgud Theme - Links - Place - Time - Transcription

Abstract

In this article the linguistic characteristics of the newly found Dada Gorgud copy are studied. The new copy has been found at Türkmensahra region in Iran. The written place and time of the manuscript is analyzed in the light of the linguistic characteristics of the copy. Because of its characteristics, it is decided that the manuscript had been written in South Azerbaijan in the 17th or 18th centuries. The method of transcription is also explained depending on this conclusion.

Key words: *The Book of Dada Gorgud, new manuscript, linguistic characteristics, Place of the manuscript, time of the manuscript*

ALİ DUYMAZ (Türkiye)*

ON ÜÇÜNCÜ BOY

Özet

Bu yazı, Dede Korkut Kitabı'nın üçüncü nüshası ve on üçüncü hikâyesi olarak bilim dünyasına duyurulan yeni yazmanın değeri ve önemi üzerine yazılmış bir sunuş yazısıdır. Başka kaynaklarda Salur Kazan'ın ejderha öldürmesi yalnızca atıflar düzeyinde bilinmekteydi. Artık bu hikâyenin de metni ortaya çıkmış ve böylece Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâye sayısı on üçe ulaşmıştır. Bu yazmanın ve on üçüncü hikâyenin, Dede Korkut araştırmalarına yeni bir yön vereceği ve yeni araştırmalara ortam sağlayacağı düşüncesindedir.

Anahtar kelimeler: *Dede Korkut Kitabı, Üçüncü Nüsha, On Üçüncü Hikâye, Salur Kazan.*

Dede Korkut Kitabı'nın “gizli” bir katmanı olduğu düşüncesi, görkemli Korkutşinas Kamal Abdulla'nın 1997 yılında Türkiye'de de basılmış olan *Gizli Dede Korkut* adlı eserinden bu yana yapılan araştırmalara yeni bir istikamet kazandırmıştır. Kamal Abdulla, *Gizli Dede Korkut*'u dilbilimsel, semiyotik ve hatta felsefi anlamda araştırırken bir de roman kaleme almıştır. Özgün adı *Yarımçık Elyazma* olup Türkiye Türkçesine *Eksik El Yazması* adıyla tarafımdan aktarılmış bu romanda Abdulla, eksik kalmış bir el yazması üzerinden Dede Korkut'u roman diliyle tamamlama gayreti göstermektedir. Bilimsel nitelikli olmasa da Kamal Abdulla bu romanında, Dede Korkut Kitabı'nın bize söylediklerinden daha çok söylemedikleri, unutulmuşlukları olduğunu “ima” etmektedir.

Dede Korkut Kitabı'nın “nüsha” sayısının yetersiz olduğu, başka nüsha ve boyların olduğu algısı haksız bir algı sayılmaz. Dede Korkut araştırmacılarını heyecanlandıran bu tür iddia ve rivayetler çoğunlukla araştırmacılar tarafından haklı bir heyecanla takip edilir. Ancak 1952 yılından bu yana sık sık bulunduğu rivayet edilen üçüncü nüsha rivayeti bir türlü gerçekleşmemiştir. Aynı şekilde başka boyların olması da söz konusudur. Bu hususta sözlü rivayetlere bağlı olarak Türkmen rivayetleri mevcuttur ve önemli bir kısmı yayımlanmıştır. Türkmenlerin Oğuz boyları sayısına denk tutup 24'e tamamlama gayreti bazı bilim adamlarınca kabul edilmiş bir yaklaşımdır. Ancak yazılı olarak bugüne dek gerek “nüsha” gerekse “boy” sayısını etkileyecek net bir eser ortaya çıkmamıştır.

Değerli meslektaşım Prof. Dr. Metin Ekici, bu hususta edindiği yazma ile ilgili ilk bilgileri paylaştığında temkinli bir heyecan duymuştum. Daha sonra

* Türkiye, Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Prof. Dr.
E-posta:ali_duymaz@hotmail.com.

Bayburt'ta düzenlenen Dede Korkut Sempozyumu'nda bu bilgileri bir bildiri ile bilim dünyasına duyurdu. Kitle iletişim araçları elbette konuyu "basın dili"yle farklı anlaşılabilir boyutlarda haber yaptılar. Ancak gerek bildiriye izleyen ve gerekse konudan başından beri haberdar olan ve yazmanın en azından birkaç sayfasını görme şansına erişen birisi olarak Dede Korkut soylamalarının genişlemesi ve zenginleşmesi dışında Salur Kazan'ın ejderha ile savaşını konu alan yeni bir boyu müjdelemesi açısından söz konusu yazmayı değerli buluyorum. Çünkü 1997 yılında yayımlanan *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan* adlı eserimde "Biz bu "ejder öldürme" motifini Salur Kazan'ın mütekâmil bir destanının kaybolmuş epizotlarından biri olarak değerlendiriyoruz." cümlesini kurmuşum. Şecere-i Terakime'de Salur Kazan'ın tıpkı Oğuz Kağan gibi gökten inip insanları yutan büyük bir ejderhayı öldürmesi açık olarak "Seyyah Korkut" mahlaslı bir manzumede anlatılmaktadır:

*"Gök asmandan inüp geldi tinnin yılan
Her ademni yutar irdi görken zaman
Salur Kazan başın kesdi birmey aman
Alplar, bigler gören bar mu Kazan gibi?"*
Dede Korkut Kitabı'nda da;

*"Yedi başlu ejderhaya yetüp vardum
Heybetinden sol gözüm yaşardı*

Hey gözüm namert gözüm muhannes gözüm

Bir yilandan ne var ki korhdun, dedüm" (Gökyay 1973: 137).

şeklindeki soylama cümleleri iki eserin örtüşen noktalarıdır. Nitekim Orta Asya rivayetlerinden hareketle A. Tumanskiy'in 1896'da yazdığı satırlara dayanan Orhan Şaik Gökyay da Salur Kazan'ın ejder öldürmesiyle ilgili başka destanların bulunabileceğini ifade etmektedir (Gökyay 1973: CLXXI-CLXXIV). Demek ki "ejder öldürme" motifini veya epizodu, tamamlanmış bir "boy" olarak Salur Kazan'ın mütekâmil bir destanının kaybolmuş epizotlarından biri olarak değerlendirilebilir. Çünkü özellikle bir Kazan-nâme niteliği taşıyan Vatikan yazmasında adı başlığa geçen Salur Kazan'ın doğumu, çocukluğu ve gençliğinde gösterdiği kahramanlıklarla ilgili anlatımlar olması gerekirdi. Kısacası biyografisinde eksiklikler olması Salur Kazan için ancak bir unutulma, kaybolma veya ihmal edilme ile açıklanabilir. "Ejder öldürme", tıpkı Oğuz Kağan ve diğer destanlarda olduğu gibi ergenliğe geçişin, alplığın ve nam almanın tescili olarak yorumlanır. Salur Kazan'ın ilk ve en önemli kahramanlığı da bu olması gerekir. Tıpkı Boğaç gibi...

Adı Koblandı Batır, Ak Kübek gibi Kıpçak sahası destanlarına da geçmiş olan Salur Kazan'ın Oğuzların teşekkül ettiği coğrafyadaki derin izleri, tarihin sonraki dönemlerinde oluşan bakış açısından geri plana itilmiş olmalıdır. Bu süreçte, bir bilge olarak "Dede Korkut" kimliği "alp"ı, yani Salur Kazan'ı arka plana itelemiş olmalıdır.

Bir de "üçüncü nüsha" meselesine temas etmek isteriz. Kanaatimce Dede Korkut Kitabı'nın Dresden ve Vatikan yazmalarına "nüsha" denmesi alışkanlığı, özellikle 13. hikâyenin yazılı metni bulunduktan sonra tartışılmalıdır. Çünkü

Dresden ve Vatikan yazmalarının başlıklarından tutun içeriğindeki boyların seçimine kadar pek çok husus, bir bilinçli tercihin ipuçlarını barındırmaktadır. Nitekim Salur Kazan'ın müstakil bir destanının olması gerektiği düşüncesi ile bulunan bu 13. hikâye, bu yazmaların “nüsha” değil her birinin özgün bir “yazma” olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çünkü “Salur Kazan'ın Ejderha Öldürmesi” boyunun yazma metninin ortaya çıkışı ve bu metnin önceki yazmalarda bulunmayışı, “nüsha” kavramını da tartışmaya açıcı bir yön taşımaktadır. Dolayısıyla son elde edilen yazmaya ancak “Dede Korkut Kitabı'nın Üçüncü Yazması” diyebiliriz. Elde edilen boyu da dil, üslûp ve tema bakımından rahatlıkla “On Üçüncü Dede Korkut Boyu” olarak niteleyebiliriz.

Bütün bu değerlendirmeler çerçevesinde “Türkistan Nüşası” olarak adlandırılan ve Dede Korkut soylamaları ile “Salur Kazan'ın Ejderha Öldürmesi”ni anlatan 13. boyu içeren yazmanın Türkiye ve Türk dünyası bilim âlemine hayırlı olmasını diliyorum. Yazmayı bilim dünyasına tanıtan Prof. Dr. Metin Ekici'yi de kutluyorum.

KAYNAKÇA

1. Abdulla, Kamal (2018). Eksik El Yazması, Akt.: Ali Duymaz, İstanbul: Ötüken Neşriyat (3. Bs.).
2. Abdulla, Kamal (2012). Mitten Yazıya Veya Gizli Dede Korkut, Akt.: Ali Duymaz, İstanbul: Ötüken Neşriyat
3. Duymaz, Ali (1997). Bir Destan Kahramanı Salur Kazan, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
4. Ercilasun, Ahmet Bican (2002). “Salur Kazan Kimdir?”, Milli Folklor, 56: 22-33.
5. Gökyay, Orhan Şaik (1973). Dedem Korkudun Kitabı, İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

Али Дуймаз (Турция)

Тринадцатое сказание

Резюме

В статье представлены третья копия и тринадцатый рассказ Книги Деде Коркута как важного и ценного объекта для мировой науки. В других источниках убийство дракона Салуром Казаном давалось только на уровне цитирования. Теперь появился текст этой истории, и тем самым количество рассказов в книге Деде Коркута достигло тринадцати. Мы считаем, что эта статья и тринадцатый рассказ дадут новое направление исследования Деде Коркута.

Ключевые слова: *Книга Деде Коркута, третья копия, тринадцатый рассказ, Салур Казан.*

Ali Duymaz (Turkey)

Thirteenth Story

Abstract

This article is a presentation written on the value and significance of the new writing, which was announced to the world of science as the third copy of the Book of Dada Gorgud and the thirteenth story. In other sources, the dragon killing of Salur Kazan was only known at the level of references. Now the text of this story has emerged and thus the number of stories in the book of Dada Gorgud has reached thirteen. I am thinking that this writing and the thirteenth story will give a new direction to Dada Gorgud research and provide an occasion for new research.

Key words: *The Book of Dada Gorgud, Third Copy, Thirteenth Story, Salur Kazan.*

**TÜRKOLOJİ MƏRKƏZLƏR
ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЕ ЦЕНТРЫ
CENTRES OF TURKOLOGY**

*NOBUO MISAWA (Japonya)**

JAPONYA'DAKİ TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI

Japonya'da Türkoloji, hem bölgeleri hem de kaynakları açısından iki gruba ayrılabilir. Birincisi, Kuzey ve Orta Asya'daki Türkler, yani Çin etrafındaki Türklerle ilgili olup esasen Çince kaynaklara dayanan Türkolojidir. İkincisi ise, tarih boyunca Kuzey ve Orta Asya'dan Anadolu'ya göç etmiş olan Türkler, yani özellikle Selçuklu Devletleri, Beylikler, Osmanlı Türkleri ile ilgili olanlardır. Bu esasen Arapça, Farsça ve Osmanlıca kaynaklara dayanan Türkolojidir.

Birinci grup Türkoloji alanında Japonya'da Tokyo Üniversitesi'nden Kurakichi Shiratori (1865-1942) ve Kyoto Üniversitesi'nden Konan Naitô (1866-1934) isimleri Ön plana çıkmaktadır. Dünyaca da tanınan bu araştırmacıların ardından, yeni nesil bir çok akademisyen tarafından da önemli ve kıymetli araştırma eserleri ortaya koyulmuştur. Söz konusu eserler, Japonya'daki Çin araştırmaları alanında ele alındığı için eskiden beri yapılagelen çalışmalar olup sayıca hayli fazladır.

İkinci grup Türkoloji ise, Japonya akademik sahasına yeni grimeye başlayan bir alandır. Daha sonra da belirteceğimiz gibi esasen tarihte Japonya ve Anadolu Türkleri arasındaki ilişkiler sınırlı oranda olduğu için Japonya'da Arapça, Farsça ve Osmanlıca kaynaklara dayanan Türkoloji araştırmaları Avrupa ülkelerine oranla yeni bir disiplindir. Bu kısa makalede ikinci gruptaki Türkoloji üzerine bir inceleme yapacağız. Öncelikle Japonya'da Anadolu Türkleri üzerine yapılan araştırmaların başlangıç ve gelişim süreçlerini ihtiva eden tarihçesini ortaya koyduktan sonra günümüzde bu alanda yapılan çalışmaların son durumu ve noksanları hakkında bir tesbit yapmayı amaçlamaktayız.

Japonya'daki Türkoloji araştırmaları hakkındaki temel bilgiler için (İlgürel 1994) ve (Suzuki 2003)'nin araştırmaları referans olarak gösterilebilir. Söz konusu araştırma eserlerinin bibliyografyalarına dair bir fikir sahibi olmak için ise, iki kaynak kullanmak yeterli olacaktır. Bunlardan ilki, Şarkiyat Kütüphanesi (=Tôyô Bunko) tarafından hazırlanmış olan (The UNESCO Centre for East Asian Cultural Studies, Oriental Library (ed.) 1992)'dir. Diğerisi ise, ilkinin devamı niteliğinde olup Japonya Orta Doğu Akademik Derneği (=Japan Association for Middle

* Japonya, Tokyo Üniversitesi, Sosyoloji Fakültesi, Doç.Dr.. E-posta: misawaetoyo.jp

East Studies) tarafından hazırlanan ve kendi sitesi üzerinden aşağıdaki elektronik web adresinden ulaşılabilen kaynaktır: 1868-1988 yılları için, http://61.197.194.9/Database/CA_ISLM_QueryInput.html, 1989 yılından bugüne kadar, <http://wwwsoc.nii.ac.jp/james//index-e.html>.

Japonya'da Türkoloji Alanının Oluşum Süreci

Japonya'daki Anadolu Türkleri üzerine çalışan Türkologları, (Suzuki 2003)'nin eserinde de gösterildiği gibi, bugüne kadar dört nesil ile dört dönemde ele almak mümkündür. İlk nesil, I. Dünya Savaşı'ndan 1945'e kadar dönem; ikinci nesil, 1945 yılından 1960'lı yıllara kadar dönem; üçüncü nesil, 1970'lerden sonraki dönem; dördüncü nesil ise, 1980'lerden sonraki dönemdir.

Japonya Yeniçağ Dönemi'nde Tokugawa Hanedanı Şogunluğun hakimiyeti altındaydı ve onun uyguladığı politika doğrultusunda dış ülkelere kapalı bir ülke konumundaydı. Dış dünya ile teması yok denecek kadar az olduğu için yabancı ülkeler hakkında Japonya'daki bilgiler de sınırlı orandaydı. Söz konusu bilgi aktarımı sadece Hollanda, Portekiz, Çin ve Kore tarafından gerçekleştiriliyordu. Fakat 19. yüzyıla girilmesiyle birlikte Amerika'nın baskısına daha fazla dayanamayan Japonya, kapılarını dış ülkelere açmak ve bu tecrit politikasını bırakmak zorunda kaldı. Hemen akabinde ise 1868 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Tanzimat'a da benzetebileceğimiz Meiji Islahat Hareketleri ile, Batılılaşma süreci başladı. Bu dönem beraberinde Japonya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında resmî ilişkilerin de kurulması için müzakerelerin başlamasına vesile olmuştur.

Böylece Japonlarda, Türkiye ve Türkler hakkında merak uyanmıştır. Fakat bu, yine de Japonya'da Türkoloji çalışmalarının başlamasına vesile olamayacak kadar sönük bir ilgidir. 1890 tarihinde Osmanlı Fırkateyni Ertuğrul'un Őshima Adası açıklarında batmasıyla sonuçlanan hazin facia, Japon medyasında yer almış ve bu gelişme üzerine Japonya'da Osmanlı İmparatorluğu ve Türklere karşı az sayıda da olsa bazı eserler basılmaya başlanmıştır. Fakat Meiji Dönemi (1868-1912) İmparatoru Mutsuhito'nun hakimiyeti sırasında Türkoloji çalışmalarının sadece Avrupa ülkelerindeki eserlerin tercümelerinden ibaret olduğu görülmektedir. Bu dönemde yayınlanan ve Türklerle ilgili olan akademik ve popüler kitaplar hakkında bilgi edinmek için (Shiraiwa 1999, 2003)'nin eserlerine başvurulabilir. Söz konusu durum, I. Dünya Savaşı'na kadar devam etti. Bu döneme kadar bazı denemeler olsa da resmî anlamda Japonya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında hiçbir ilişki kurulamamıştır.

İlk Nesil/Dönem: 1914-1945

I. Dünya Savaşı'nda Japonya, İttifak Devletleri safında bulunan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı İtilaf Devletleri arasında yer almıştır. İki ülke arasında fiili bir savaş hali olmamakla birlikte, Japonya, din uğruna savaştan bir gaza ülkesi olarak Osmanlı İmparatorluğu'na ve sonrasında kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı eskisinden daha fazla ilgi ve alaka göstermeye başlamıştır. Buna paralel olarak da Japonya'da akademik bir saha olarak Türkolojinin ortaya çıktığını

söylemek mümkündür.

Bu dönemde söz konusu alanda araştırmalar yapan ve birinci dönem Türkolog olarak da tanımlayabileceğimiz başında, Hôsukey Nagase (1865-1926), Sentarô Kemuriyama (1877-1954), Hitoshi Ashida (1887-1959) and Jiichi Nakayama gelmektedir. Bunlar uluslararası ilişkiler bakımından Japonya'yı ilgilendirdiği ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nun önemini veya Avrupa dillerinde kaynaklara dayanarak araştırmışlardır. Bu çalışmalar arasında İstanbul'daki Japonya Büyükelçiliği'nde başkalem müdürü (birinci sekreter) olarak çalışmış ve sonrasında Japonya Başbakanlığı görevinde de bulunmuş olan Ashida'nın Boğaz meselesiyle ilgili (Ashida 1930) eseri dikkat çekmektedir. Birinci dönem Türkologlar arasında Türkçe kaynaklardan faydalanarak araştırma yapan iki önemli şahsiyet vardır. Bunlar, Chishû Naitô (1886-1984) ve Kôji Ôkubo (1887-1947)'dur. Naitô, II. Dünya Savaşı'ndan önce uzun yıllar İstanbul'daki Japonya Büyükelçiliği'nde tercüman olarak çalışmış, sonra akademik dünyaya geçiş yapmıştır. Çok sayıda akademik makale ve kitabı bulunan Naitô'nun bu eserleri arasında Türk-Japon ilişkileri üzerine kaleme aldığı (Naitô 1931) kitabı, günümüzde dahi bu konuyla ilgili en önemli eserlerden biridir. İki dünya savaşı arasında Rusya'dan Tokyo'ya kaçan Tatarlardan Tatarca öğrendiği bilinen Ôkubo'nun, esasen (Ôkubo 1939) gibi popüler yayınları vardır. Bu anlamda Ôkubo makaleleri ve kitapları ile Japonya'ya Türkiye ve Türkleri tanıtmaya çalışmıştır. Ôkubo aynı zamanda İslam dünyasıyla ve Müslümanlarla ilgili Japonya'daki ilk akademik teşekkül olan Kaikyôken-Kenkyûjô (=İslam Dünyası Araştırmaları Enstitüsü)'yu kuran kişidir. Ayrıca aynı enstitüde başkanlık görevini de üstlenmiştir.

Kısacası, Japonya'da Türkçe kaynaklara dayanan ilk araştırmaların tarihçesi yukarıda verildiği şekildedir. Fakat söz konusu dönemdeki Japon hükümet ve askeriyesinin Müslümanlara karşı beslediği özel ve manidar ilgi sonucunda yapılan bu araştırmalar sınırlı sayıda kalmıştır.

İkinci Nesil/Dönem: 1945-1960'lar

Gerçek anlamda Japonya'daki Türkoloji çalışmalarının, II. Dünya Savaşı'ndan sonra başladığını söyleyebiliriz. Birinci dönem yani savaş öncesi zaman diliminde Türkçeyi

Öğrenerek akademik hayata atılan Fujio Mitsuhashi (1909-2000?) söz konusu dönemin kurucuları arasında gösterilmektedir. II. Dünya Savaşı sırasında Orta Asya ve Çin'deki Tatarlar üzerine araştırmalar yapan Mitsuhashi, savaştan sonra çalışma alanını değiştirmiş ve Anadolu Şelçukluları ve Osmanlı İmparatorluğu tarihi üzerine araştırmalar yapmaya başlamıştır. Bu çalışmalarında Osmanlıca kaynaklardan faydalanan Mitsuhashi, devşirme, ilmiye teşkilatı, timar sistemi gibi değişik konularda önemli akademik makaleler yazmıştır. Japonya'da Anadolu Selçukluları hakkında ilk akademik makaleyi de yine Mitsuhashi kaleme almıştır.

(Mitsuhashi 1960, 1975). Yazmış olduğu makaleleri derleyen Mitsuhashi, (Mitsuhashi 1964) adlı bir popüler, (Mitsuhashi 1966) adlı bir de akademik kitap yayınlamıştır. Bu iki kitap, Japon Türkolojisinin temel eserleri olarak günümüzde

dahi önemini korumaktadır.

Öte yandan ikinci dönem Türkologlar arasında Akira Haneda (1910-1989) ve Masao Mori (1921-1996) isimleri de oldukça önemlidir. İkisi de esasen ilk dönem Türkoloğu olup Orta Asya'daki Türkler üzerine Çince kaynaklara dayanarak araştırma yapan kişilerdir. Haneda, Çin İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler üzerinde durmuş ve bu münasebetleri inceleyen (Haneda 1965) adlı bir eser kaleme almıştır. Bir diğer önemli çalışması ise bu gibi eserleri toplayarak hazırladığı (Haneda 1969)'dır.

Mori, Kuzey ve Orta Asya'daki Türklerin tarihi üzerine uzman bir akademisyen olarak İstanbul Üniversitesi Tarihi Bölümü'ne misafir hoca sıfatı ile davet edilmiştir. Kendisi, Japon Türkolog olarak Türkiye'de uzun süre kalan ilk akademisyendir. Bu dönemde Osmanlı tarihi üzerine araştırmalar yapan Mori, Namık Kemal (Mori 1967) ve Nihal Atsız hakkında (Mori 1978) makaleler kaleme almıştır. Kendi akademik araştırmalarının yanı sıra, daha önce de ifade ettiğimiz Şarkiyat Kütüphanesi'ne Osmanlıca ve Türkçe kitaplar da göndermekten geri kalmamıştır. Bu kitapların söz konusu kütüphanenin arşiv koleksiyonunun temelini oluşturduğu bilinmektedir. Öte yandan genç öğrencilere ders vermekten ve tez danışmanlığı yapmaktan da geri kalmayarak üçüncü dönem Türkologların yetişmesine katkıda bulunmuştur. Kendisi üçüncü dönem Türkologların yetiştiricisi olarak da bilinmektedir.

Üçüncü Nesil/Dönem: 1970'lardan sonra

İkinci nesil Türkologların öğrencileri, genç yaşta Türkçe ve Osmanlıca öğrenip bu dillerde yazılı kaynaklara dayanan mezuniyet tezleri hazırlayamaya başladılar. Üçüncü nesil Türkologlara örnek olarak Koichirô Koyama, Yûzô Nagata, Kunihiro Shidara verilebilir. Söz konusu kişiler, yüksek lisans programları sırasında burslu öğrenci olarak uzun süre Türkiye'de kalıp araştırma yapma şansı bulmuştur. Nagata, Türk ve Japon hükümetleri arasındaki anlaşma gereği, Türk hükümeti burslu ilk Japon öğrenci olarak İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'ne girmiş ve başarılı bir şekilde doktora programını tamamlamıştır. Üçüncü dönemden itibaren Türkiye'de uzun yıllar kalarak yüksek lisans yapan Japon araştırmacıların yanı sıra, zaman zaman Türkiye'ye gidip ilgili arşiv ve kütüphanelerde araştırma yapan akademisyenler de söz konusudur. Bu, Avrupa Türkologlarının akademik usullerinin Japon Türkologlar arasında yayılmaya başladığını göstermesi bakımından önemlidir.

Koyama ise, ilk dönem Osmanlı tarihi üzerine, özellikle de Aşıkpaşazade Tarihi hakkında araştırmalar yaparak (Koyama 1967, 1971) adlı iki akademik tez yazmıştır.

Halen en meşhur Japon Türkolog olarak bilinen Nagata, Yeniçağ ve Yakınçağ'daki Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi üzerine, özellikle de Manisa bölgesindeki ayan ve çiftlikler hakkında çalışmalar yapmaya devam etmektedir. En çok tanınan eserleri arasında İngilizce olarak yayımlanmış olan çiftlikler üzerine (Nagata 1976a) adlı kitabı ve doktora tezinin zenginleştirilmiş hali olan, ayanlar hakkında Türkçe

(Nagata 1976b) adlı eseri vardır. Bu çalışmaları, aynı zamanda uluslararası Türkoloji dünyasında da en çok tanınan iki eseridir. Nagata'nın bütün akademik eserlerine bakmak için yukarıda zikredilen bibliyografyalardan faydalanmak mümkündür. Nagata'nın Japonca olmayan eserleri (Nagata 1979a, 1979b, 1987, 1988, 1989, 1995, 1997a, Nagata, Miura, Shimizu 2006), Japonca olan eserleri ise (Nagata 1983, 1986, 1987b, 2004)'tür. Bugünlerde Karaosmanoğulları üzerine yapmış olduğu araştırmalarını derleyen Nagata, (Nagata 2009) adlı bir de kitap çıkarmıştır. Ayrıca popüler tarih kitabı olarak (Nagata; Haneda 1998) gibi eserleri de vardır. Yaptığı çalışmaların yanı sıra, Şarkiyat Kütüphanesi'ne de hem Osmanlıca ve Türkçe kitaplar hem de Süleymaniye Kütüphanesi gibi önemli kütüphanelerden Osmanlı tarihi üzerine Osmanlıca elyazmalarının mikrofilmlerinin tedarik edilmesini sağlamıştır. Bu bakımdan Mori'nin halefi görevini de üstlenmiş bulunmaktadır.

Nagata ile beraber Mitsunashi'nin öğrencisi olan Shidara da, yüksek lisans programını Ankara'da tamamlamış ve II. Meşrutiyet üzerine araştırmalar yapmıştır. Japonya'ya döndükten sonra ise (Shidara 1976, 1978, 1979, 1981, 1983, 1985, 1992, 2002) gibi akademik yazılar kaleme almıştır.

Yukarıda adı geçen bu üç Türkologa iki kişi daha eklemek mümkündür. Bunlar, Tadashi Suzuki ve Masayuki Yamauchi'dir.

Tokyo Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olan Suzuki, siyasi (sosyosiyasi) tarih üzerine uzmandır. Eserleri arasında (Suzuki 1986-88) gibi, Kanunî Süleyman devrindeki bütün vezirlerin biyografilerini inceleyen ve onların rollerini ele alan çalışmaları vardır. Bundan başka (Suzuki 1987a, 1987b, 1990, 1992b, 1993b) gibi Osmanlı İmparatorluğu hakkında muhtelif konularda da araştırmalar yapmıştır. Bu araştırma sonuçlarını (Suzuki 1993a, 1997, 2007) adlı akademik ve (Suzuki 1992a) gibi popüler kitaplarda toplamıştır. Japon basın dünyasında, yukarıda adı geçen (Mitsunashi 1964) adlı eser popüleritesini kaybettikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu üzerine boşluğu dolduran ve uzun yıllar halkın beklediği kitaplar olması bakımından Suzuki'nin bu eserleri kısa süre içinde çok sayıda basılmıştır. Maalesef bu eserlerin çoğu halen Türkçeye çevrilmemiştir.

Bir diğer Türkolog ise Yamauchi'dir. Yamauchi, uluslararası ilişkiler perspektifinden ve hem Osmanlıca hem de Rusça kaynaklara dayanarak, Türk inkılab tarihi hakkında çok sayıda makale yazmıştır (Yamauchi 1972, 1974, 1977, 1978). Bu çalışmaları sonrasında araştırma konusunu değiştirerek farklı konularda önemli akademik eserler kaleme almıştır. Bunlar arasında Osmanlı İmparatorluğu ile Mısır ilişkileri üzerine (Yamauchi 1984) adlı belgesel niteliğinde hacimli bir kitap, Sultan Galiyev hakkında (Yamauchi 1986, 1995a, 1998) adlı eserleri ve Türkiye'de iken tedarik ettiği Osmanlıca kaynaklara istinaden yazdığı (Yamauchi 1991, 1995b) gibi çalışmaları vardır.

Yukarıda adı geçen Türkologlar dışında, isimlerini saymadan geçemeyeceğimiz bazı araştırmacılar ise şöyledir: Orta Asya'daki Türkler üzerine çalışan Tôru Horikawa'nın (Horikawa 1991, 1992) adlı Orta Asya Türkî halklar ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkileri elen alan eserleri vardır. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri tarihleri hakkında Kôsuke Shimizu tarafından hazır-

lanmış olan (Shimizu 1979, 1986a, 1986b) adlı kitaplar bulunmaktadır. Minako Mizuno Yamanlar'ın sanat tarihi açısından Osmanlı minyatürleri üzerine birkaç çalışma vardır.

Dördüncü Nesil/Dönem: 1980'lerden sonra

Üçüncü ve dördüncü nesil Türkologlar arasında yaştan başka bir fark yoktur. Yani üçüncü nesil ile Japonya'da başlayan Avrupa Türkologlarının araştırma tarzı bu nesil arasında da devam etmektedir. Fakat üçüncü nesil Türkologların öğrencisi olan araştırmacı sayısı çoktur. Hepsini farklı konular üzerine çalışmaktadır.

Anadolu Selçuklu Devleti üzerine çalışan Japon araştırmacı uzun süreden beri yoktu. Bu ihtiyacı, Kôzô İtani tekrardan karşılamaya başlamıştır. İtani'nin (İtani 1980, 1985, 1988, 1993, 1994, 1996-1997) gibi pek çok çalışması vardır. Öte yandan İtani, (İtani 2005, 2007a, 2007b) gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk devirlerindeki abideler üzerine de yayınlar kaleme almıştır.

13-17. yüzyıllar, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk ve en parlak dönemleri üzerine de çok sayıda çalışma vardır. Bu araştırmalar iki çeşittir. İlki Osmanlıca elyazmaları hakkında, diğeri ise Osmanlı belgeleri ve defterleri gibi arşiv kaynakları üzerinedir.

Elyazmaları üzerine çalışmaları olanlardan birisi Jin Yonebayashi'dir. Yonebayashi'nin (Yonebayashi 1978, 1982) adlı taşra idari sistemi üzerine yazdığı eserleri vardır. Fakat kendisi ne yazık ki genç yaşta vefat etmiştir. Hidemitsu Shintani, önce Sultan Cem üzerine (Shintani 1985) adlı bir eser yazmış, sonra araştırma konusunu değiştirerek Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriye*'si üzerine (Shintani 1990, 1992, 1997) gibi ciddi çalışmalar yapmıştır. Kôji İmazawa, (İmazawa 1990a, 1990b, 1995, 2000) gibi 15. yüzyılın Osmanlıca elyazmaları üzerine değişik metinleri karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Aynı tarzda Hiroyuki Ogasavara'nın da (Ogasavara 2007, 2008a, 2008, 2009) gibi araştırmaları vardır. Yasushi İmamatsu, dinî tarih üzerine çalışmakta olup bazı dinî metinlere dayanarak (İmamatsu 1995, 1996) adlı bir eser ortaya koymuştur. Bugünlerde Yasushi Tonaga da Türk tasavvufu, üzere çalışmaya başlamıştır. Ryô Miyashita ise, Osmanlıca edebiyat eserlerine dayanarak 16. yüzyıl İstanbul'u üzerine (Miyashita 2008) adlı bir eser kaleme almıştır. Bunlardan başka Miyuki Aoki Girardelli, Kimiyo Yamashita, Satoshi Kawamoto gibi mimari tarihi üzerine çalışanlar da var.

Osmanlı arşiv kaynaklarına dayanarak araştırma yapan Japon Türkologlarının başında Kayoko Hayashi (Yamamoto) gelmektedir. Hayashi, ilk başta ((Hayashi) Yamamoto 1982)'de 1453 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilen İstanbul üzerine çalışmış, sonradan vakıf müessesesi üzerine (Hayashi 1988, 1989, 1992a, 1992b, 2009) gibi makaleler yazmıştır. İstanbul gibi İslam şehirlerine meraklı Hayashi, akabinde (Hayashi; Miura; Haneda 1994) adlı bir de ortak kitap yayınlamıştır. Bugünlerde Osmanlı arşiv kaynakları meselesi üzerine yoğunlaşan Hayashi, (Hayashi; Aydın 2004, Hayashi; Masuya 2005, Hayashi; Ergenç; Watanabe 2009) gibi büyük uluslararası bir projede daha sonra da kendisinden bahsedeceğimiz Takamatsu ile birlikte araştırmalar yapmaktadır. Öte yandan

(Hayashi 1997, 2008) gibi çok kaliteli popüler kitapları da yayına hazırlamaktan geri kalmamıştır.

İlk dönem Osmanlı kaynaklarına dayanan sosyo-ekonomik tarih araştırmaları olarak da bazı araştırmalar söz konusudur. Mesela, toprak sistemi açısından taşradaki idari sistem üzerine Nobuo Misawa, Mamoru Tada, Kumiko Saitô, Tsuyoshi Konno isimleri zikredilebilir. Bu araştırmacılar tarafından şu çalışmalar yapılmıştır: (Misawa 1989, 1992, 2010), (Tada 1993, 2005, 2009), (Saitô 2000, 2006a, 2006b, 2010), (Konno 2000). Hikari Egawa, ve Yutaka Horii, Akdeniz dünyasındaki ticari ilişkiler üzerine araştırma yapmaktadır. Bu alanda yapılan bir çalışmaya örnek olarak (Horii 1994) verilebilir. Ayrıca, Miroru Sawai da, İstanbul'daki günlük hayat üzerine (Sawai 2003, 2007) adlı çalışmalar yapmıştır.

18. yüzyıldan Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına kadarki dönem hakkında da çok sayıda yayın vardır. Bu dönem araştırmaları iki tiptir. İlki, sürekli Osmanlı belge ve defterleri gibi arşiv kaynaklarına dayanır, diğeri ise söz konusu dönemde basılan gazete ve dergi gibi medya kaynaklarına dayanır.

Bu dönemin arşiv kaynakları üzerine Yôichi Takamatsu tarafından "hülasa". üzerine detaylı çalışma niteliğinde (Takamatsu 1999, 2006, 2009) adlı yayınlar vardır. Kaori Komatsu'nun da, (Komatsu 1989, 1990, 1992a, 1992b, 1992c, 1994, 1995, 1998a, 1998b, 2001, 2002, 2004, 2005, 2007) gibi Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Deniz Müzesi Arşivi'ndeki Osmanlıca kaynaklara dayanan ve Osmanlı deniz meselesi üzerine birçok makale ve kitabı vardır. Hikari Egawa, başlangıçta (Egawa 1995) adlı eserinde Osmanlı toprak sistemi üzerine çalıştıktan sonra, konusunu değiştirerek, (Egawa 1997, 1998, 2009), (Egawa; Şahin 2007) gibi araştırmalar ortaya koymuştur. Jun Akiba, İstanbul Müftülük Arşivi'ndeki Osmanlıca kaynaklara dayanarak (Akiba 1996, 1998, 2000, 2003, 2005a, 2005b, 2007) gibi kadılık meseleleri üzerine çalışmalar gerçekleştirmiştir. Siyasi tarih açısından ise, Yôko Uno özellikle Lozan Antlaşması üzerine (Uno 2001, 2008a, 2008b) adlı yayınlar yapmıştır. Sosyo-ekonomik açıdan ise, Masako Matsui tarafından kaleme alınmış (Matsui 1998, 1999, 2002, 2003) ve Kenji Fujiki, tarafından Osmanlı esnafları üzere çalışarak ticari meseleler üzerine eserler de vardır. (Fujiki 2005) gibi makaleler yazdı. Toplumsal meseleler konusunda azınlıklar üzerine, Tetsuya Sahara, Balkanlar'daki bir araştırmacı ile birlikte (Sahara 1995) ve (Sahara; Zlatev; Todor; Takamatsu 1997)'yi yayınlamıştır. Tatsuya Yoshida, İzmir ve Rumları üzerine (Yoshida 2005a, 2005b, 2006, 2008, 2009) gibi çalışmalar yapmıştır. Masayuki Ueno, Ermeni azınlığı üzerine (Ueno 2005, 2007, 2009) gibi çalışmalar yapmıştır. Eğitim meselesi üzerine Kiyohiko Hasebe'nin (Hasebe 2008) ve Shôko Takahata'nın (Takahata 2003) araştırmaları ilgi çekicidir.

Gazete ve dergi gibi medya kaynaklarına dayanarak eserler ortaya koyan araştırmacıların başında ise, Masami Arai gelmektedir. Arai, Osmanlı siyasi fikirleri üzerine (Arai 1977, 1978, 1989, 1990, 1992a, 1992b, 1992c, 1994, 1995, 2001b) gibi ciddi araştırmalar kaleme almıştır. Bu araştırmalarının sonuçlarını topladığı yakın-modern çağdaki Türkiye tarihi üzerine (Arai 2001a) adlı bir de kitabı vardır. Öte yandan İstanbul'daki Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nin koruma pro-

jesine de katılmaktadır.

Yumi İshimaru, Osmanlı medyası, özellikle Şemseddin Sami üzerine çalışmış ve (İshimaru 1990, 1992, 1995, 2000) gibi araştırmalar yapmıştır. Hiroaki İtô ise, Ziya Gökalp hakkında araştırmalar yapmakta olup (İtô 2005) adlı bir de kitabı vardır. Şu anda Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile ilgili konular üzerine çalışmaktadır. Shin Sasaki, Namık Kemal üzerine çalışıp (Sasaki 2006) adlı bir yayın yapmıştır. Nobuyoshi Fujinami bu dönemin siyasi hareketleri üzerine yayımlar yapmıştır (Fujinami 2004, 2007a, 2007b, 2009a, 2009b).

Türkiye Cumhuriyeti üzerine çalışan Japon Türkologların sayısı çok azdır. Bu mesele ikinci dönem Türkologlardan sonraki dönemde gelenlerin çoğunun tarihci olması ile izah edilebilir. Dördüncü dönem Türkologlar, yavaş yavaş bu konu üzerine çalışmaya başlamışlardır. Gen Kasuya, Atatürkçülük ve laiklik üzerine (Kasuya 1994, 2001, 2007) çalışmaktadır. Fumiko Sawae, bugünkü İslam kökenli siyasi partiler hakkında (Sawae 2001, 2004, 2005) gibi araştırmalar yapmaktadır. Noriko Nakayama, (Nakayama 1999) antropoloji açısından çalışmaktadır. Bugünkü Türkiye üzerine Hiroshi Nagaba, Yasushi Hazama, Kaoru Murakami gibi JET-RO Ajia Ekonomi Enstitüsü'ndeki araştırma üyeleri tarafından önemli yayımlar yapılmıştır.

Sonuç

Yukarıda belirttiğimiz gibi II. Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu Türkleri merkezli Japon Türkolojisi, muhtelif şekillerde kabuk değiştirerek günümüze kadar gelmiştir. Söz konusu çalışmalar sayesinde, günümüzde pragmatik olarak çeşitli Osmanlıca ve Türkçe kaynaklara dayalı önemli araştırmaların devam etmesi sağlanmıştır. Şarkiyat Kütüphanesi ve birkaç üniversite kütüphanesinde artık Osmanlıca ve Türkçe matbu eserleri ve mikrofilm halinde bazı elyazmalarını bulmak mümkündür. Japon kütüphanelerinde Osmanlıca ve Türkçe gazete ve dergiler henüz az sayıda olmakla birlikte, son zamanlarda bütün araştırmacılar için Türk kütüphanelerinde medya kaynaklarını kullanma imkanları giderek iyileşmektedir. Çok yakında medya kaynaklarını dijital ortamda kullanma imkanının da oluşturulacağını düşünmekteyim. Aynı durum arşiv kaynakları için de geçerlidir.

Bunun yanı sıra, son zamanlarda hem Japonya'da hem de Türkiye'de ortak araştırma projeleri çok yaygınlaşmıştır. Böylece birçok değişik konu üzerine uluslararası sempozyum, çalıştay ve sergi hazırlanabilmektedir. Somut bir şekilde söyleyecek olursak, Şarkiyat Kütüphanesi'nde Hayashi, Takamastu ve sair akademisyenler tarafından akademik projeler üretilmekte ve Türkiye'den uzman hocalar davet edilerek Osmanlıca arşivler üzerine seminerler organize edilmektedir. Bu sayede, (Esenbel; İnaba 2003), (Egawa; Şahin 2007), (Dündar; Misawa 2010) gibi ortak araştırma kitapları yayınlanmaya başlanmıştır.

Gerçekçi olmak gerekirse, Japon Türkologların Türkiye Cumhuriyeti tarihi sahasında henüz zayıf olduğunu söylemek mümkündür. Fakat, dördüncü dönem ve gelecek beşinci dönemdeki Türkologların bu açığı kapatacağına inanmaktayım. Bu konuda Kasuya ve Sawae tarafından bazı ortak araştırma projeleri başlatılmaktadır.

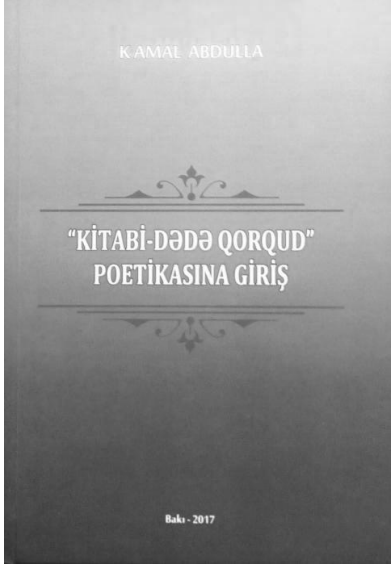
Öte yandan son dönemde Japonya'da dikkatimizi çeken bir başka konu ise, Türk-Japon siyasi ilişkileri üzerinedir. Uzun zamandır Japon Türkologların bu konuya eğilmedikleri söylenebilir. (Naitô 1931)'den beri detaylı bir çalışma yoktu. Fakat Kuzey ve Orta Asya'daki Türkler üzerine önemli Japon Türkologlardan birisi olan Hisao Komatsu ve eşi Kaori Komatsu tarafından çevirilmiş olan (Abdürreşid 1991), Rus-Japon Savaşı'ndan sonra Japonya'yı ziyaret eden Tatar bir ilim adamının hayatını anlatmaktadır. Abdürreşid İbrahim'in bu seyahatnamesi sayesinde söz konusu mevcut durum biraz dahi olsa değişmiştir. Bu sadece Türk-Japon ilişkileri bakımından değil, hem 20. yüzyıl uluslararası ilişkileri açısından hem de dünya tarihi açısından önemlidir. Ayrıca Hisao Komatsu'nun (Komatsu 2008), Selçuk Esenbel ve Chiharu İnaba'nın (Esenbel; İnaba 2003), Akira Matsunaga'nın (Matsunaga 1999, 2003, 2008, 2009), Ali Merthan Dünder ve Nobuo Misawa'nın (Dünder; Misawa 2010) gibi eserleri çıkmaya devam etmektedir. Misawa, Ertuğrul Fırkateyni Faciası ve İstanbul Japon Ticaret Sergisi gibi değişik konular üzerine (Misawa 2003, 2007, 2008a, 2008b, 2008c, 2010b), (Misawa; Akçadağ 2007, 2008) gibi yayınlar yapmıştır.

Sonuç itibariyle Japon Türkologlar bütün dünyadaki Türkologlarla birlikte uluslararası platformda Türkoloji disiplininin gelişmesine katkıda bulunmaya çalışmaktadır.

RESENZİYALAR
РЕЦЕНЗИИ
REVIEWS

KAMAL ABDULLA. “KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” POETİKASINA GİRİŞ
(Dansökülən variant)

Bakı, RS Poliqraf, 2017, 320 səh.

13,8 milyar yıl önce evren büyük patlayışa sahne oldu. Big bang adı verilen muhteşem patlayışa. Gözle görülemeyecek, ölçülemeyecek kadar tek ve küçük bir nokta patladı ve uçsuz bucaksız evren oluştu. Tek bir noktadan, teklikten oluşan evren.

Diller de buna benzer bir şekilde ortaya çıktı. Tek bir sestən, ilkel insanın çıkarıldığı sestən milyonlarca bilgi ve haber yığını içinde barındıran diller evreni meydana geldi.

Mitolojik metinler de böyledir. Onlar da metnin en alt katındaki potansiyel enerjiden meydana gelmişlerdir. K. Abdulla işte

Dede Korkut Kitabı'nın (bundan sonra DKK) metnini yaratan bu potansiyel enerjinin peşine düşüyor.

Big bang ve ses benzetmeleri bana ait değildir. K. Abdulla, küçücük bir noktadan büyük bir patlayışla evrenin yaratılmasının başka birçok oluşumlarda da yansımalarının bulunduğunu düşünmektedir. Ona göre mitolojik metindeki patlayış da kozmik patlayışın metin seviyesindeki bir yansımasıdır (s. 120)¹

K. Abdulla'nın “*Kitabi-Dədə Qorqud*” *Poetikasına Giriş – Dansökülən variant* adlı eseri, “Mukaddime”den sonra iki bölümden oluşmaktadır. 1) Mitolojik Şafakta Bedii-poetik Enerji Arayışları, 2) İlkel Bedii-poetiklik Vasıtaları Olarak Özel Kurmalar.²

Mukaddimedede esere niçin “giriş” denildiği ve bedii-poetiklik kavramı incelenmektedir. Poetika sözü iddialı bir sözdür; K. Abdulla, iddialı olmadığını anlatmak için “giriş” ifadesini kullanmıştır.

“Niçin bedii-poetik?” sorusuna gelince. Çünkü K. Abdulla'ya göre mitolojik devirde nesir ile nazım birbirinden ayrılmıyordu, ikisini ayırmak mümkün değildi, ikisinin “aynılığı” söz konusu idi. Daha sonra nesirle nazım birbirinden ayrıldı. Bediilik nesrin, poetiklik nazımın fonksiyonu oldu.

¹ Sayfa numaraları eserin Bakı 2017 baskısına aittir.

² Başlıkları ve terimlerin birçoğunu Türkiye Türkçesine aktararak verdim.

İşte bedii-poetik terimi, ikisinin ayrılmadığı mitolojik zamana ait olduğu için K. Abdulla tarafından yaratılmış ve tercih edilmiştir (s. 8, 15).

K. Abdulla “anakronik metin” kavramını da mukaddime bölümünde ele alır. Ona göre DKK, anakronik bir eserdir; belli bir zamanın eseri değildir, zamanlar aşırısıdır. Anakronik metinleri belli bir tarihî devre veya merhaleye bağlamak mümkün değildir. Viko’dan³ yaptığı bir alıntı ile fikrini destekliyor K. Abdulla. Viko’ya göre Homer, bütün Yunan şehirlerinin toplamı ve hatta bütün Yunan halkı idi (s. 10).

Mukaddimedede, daha sonra eserin iki bölümünde açıklanacak olan birçok kavram ve konu ele alınarak onlara bir tür giriş yapılmıştır.

Eserin birinci bölümü dört fasıldır. Birinci fasılda “otantik mit” kavramı incelenmiştir. Mit devrini önce “ilkel” ve “klasik” olarak ikiye ayıran K. Abdulla, Plütto’nun görüşünü kabul ederek ilkel mit merhalesindeki mitleri “otantik mit” olarak adlandırır. Bu devrin en açık belirtisi reellikle mitin tamamen örtüşmesidir. Yani reellikle mit arasında fark yoktur.

Otantik mit anlayışı nazari de olsa insanlığın ilk devridir. “Bu devirde yaşayan insan tam olarak tabiatın koynundadır ve kendini onun dışında tasavvur etmez. O, bu tabiatla kaynayıp karışmıştır. Animistik tasavvurlar onun bütün varlığına hâkimdir.” Buna göre mit yaratıcılığı devrindeki insan her şeyi mitolojik prizmadan bakarak görür ve kabul eder, görünenlerin reel olduğuna inanır (s. 58-60). Bu görüşlerin tipik bir ifadesi olarak K. Abdulla, *Garşı yatan Ala Dağ* ibaresini veriyor. Eğer karşıdaki dağ hareket etmiyorsa yatıyor demektir. Çünkü ilkel anlayış, dağ ile insanı aynileştirmiştir. Dağ da insan gibi yatmaktadır ve bir zaman sonra yine insan gibi uyanacaktır (s. 60). Bu ibare aynı zamanda hareket hâlindeki zaman ile hareketsiz olan mekânın mitolojik

tasavvurda birleştirilmesidir. Bu da bizi Baxtin’in “kronotop = zamanmekân” anlayışına götürür (s. 61).

“Söyledi, hanım, görelim, ne söyledi...” ibaresi de insanla tabiatın ayniliğinin DKK’deki tipik örneklerinden biridir. Çünkü söz görülmez, iştilir. Ama iptidai insan için söz, eşya gibi bir şeydir, onu görmek ister (s. 67-68).

K. Abdulla, kaos – kozmos, tabiat – medeniyet gibi zıtlıklar üzerinde de çok durur ve mitolojik oluşumları bu zıtlıklar üzerinden açıklamaya çalışır. Ona göre Mitoloji, kaosun kozmosa çevrilmesidir. Yani tabiatın medeniyete geçiştir. Bu zıtlığın tipik örneği DKK’deki Basat’tır. O aslan yatağında, ormanda büyümüştür, tabiata dönmek istemektedir. Basat’ı medeniyete alıştıran, ona “Sen insansın, hayvan ile musahib olmagıl...” diyen Dede Korkut’tur (s. 63-64). Basat’ın “Atam adın sorar olsan Gaba Ağac, anam adın deyirsen Gağan Aslan” sözleri de onun, içinden çıktığı tabiata ait son hatırlamadır (s. 65).

Birinci bölümün ikinci faslı “Mağara: İçi ve Dışı” adını taşımaktadır. “Mağara” kavramı, K. Abdulla’nın eserinde çok özel bir yere sahiptir. Otantik mit metninin, doğrudan doğruya kendisinde mevcut olan (immanent) özelliklerini öğrenmek için öncelikle bu metnin “formalaşma” sürecinin başladığı muhiti ve şartları belirlemek gerekir. K. Abdulla’ya göre bu muhit mağaradır. Dünyanın birbirinden uzak ve çok farklı yerlerindeki mağaralarda görülen resimlerin birbirlerine benzemesi, mağara kavramının evrensel olduğunu gösterir. Ancak mağara deyince mutlaka bilinen anlamda mağarayı düşünmemek gerekir. Bu, herhangi bir kapalı mekân, hatta kapalı toplum olarak düşünülmalıdır.

Mağara evrensel manevi vatandır. Mağara şartları derken insanların birlikte yaşayış zamanı aralarında yaranan herhangi acı tatlı, sosyal psikolojik münasebetleri formalılaştırılan manevi atmosfer kastedilmektedir (s. 87). K. Abdulla, “mağara” dediği

³ Batı dillerine ait kişi adlarını kitapta gibi (Azerbaycan Türkçesinde yazıldığı şekilde) bıraktım.

manevi vatanda birlikte yaşayan insanlar için de bir terim kullanır: “Mağaradaş”.

Mağaralar, insanlık tarihinin Kabataş, Yontma Taş ve Cilalı Taş devirlerinde mevcuttur. Kadim, primitif tasavvurlar tabiat döneminde formalaştıktan sonra mağarada “narratif” parçalara döner, yani mitolojik metnin iptidai varyantının yaranma yeri mağara sayılabilir (s. 74).

Mağara medeniyeti yalnız tasvirî sanatla sınırlı değildir. Mağara aynı zamanda kadim edebî numunenin formalaştığı mekândır. Ormanda iptidai tasavvurlar külçe halinde formalaşıyordu, mağara devrinde ise bu tasavvurlar, iptidai metne dönmekteydi. Mitolojik nüve ormandaki primitif insan tasavvurunda meydana geldikten sonra ortaya çıkan bitmiş metinlerin karkası, layihası, ayrı ayrı parçaları, tasavvurları, inançları mağarada kurgu hâlinde meydana geliyordu (s. 76-77).

DKK’ye benzer metinlerin mimari karkası, mitolojik özü mağarada iptidai cemiyet ferdinin hayat, tabiat, dünya, kozmos hakkındaki bilgisini artırmak için yaranmıştır. Fertlerden biri bu bilgileri diğer fertlere vermek üzere ayrılır. DKK’nin de iptidai bedii-poetiklik yapısına, arkitektonik (mimari) kuruluşuna hizmet eden ve gitgide güçlenen unsur ve vasıtalar mağara devrinin mahsulüdür. Tabii ki bütün metin mağarada yaranmamıştır, ama mitolojik öz mağarada formalaşmıştır. Daha doğrusu ormanda yaranmış, mağarada formalaşmıştır (s. 79-80).

Mağaradaşlar arasındaki fertler arasından bir fert zamanla rehber olarak ortaya çıkar. Bir süre sonra da rehber, manevi ve fiziki olarak birbirinden ayrılır. O zaman manevi gücün sahibi, fiziki gücün sahibinin de manevi, ruhi koruyucusuna döner (s. 86). DKK’de manevi rehber Dede Korkut’tur. K. Abdulla, niçin ve hangi meziyetlerine göre Dede Korkut muallimlik zirvesine çıkmıştır? Mağara gibi demokratik bir muhitte bu nasıl olmuştur, sorusunu sorar ve bunun cevabını bulmaya çalışır (s. 82). Cevabı kutsallıkta aramak kolay yoldur. K. Abdulla

cevabı Viko’da bulur: Dede Korkut ve onun gibi rehberleri yaratan başkası değil kendileridir (s. 98).

Manevi rehber olarak öne çıkan Dede Korkut sahip olduğu bilgileri, DKK’nin mukaddimesinde ortaya koyar. DKK’nin mukaddimesi, bitmiş hayat dersidir. İptidai bedii-poetik katın girişidir. DKK’nin gizli, potansiyeli sağlam ve çok dallı mitolojik nüvesidir, kendine has entelektüel lokomotifidir (s. 95).

DKK metninde hem muallim Korkut, hem de müellif Korkut (ozan) aynı kişilikte birleşmiş olarak görünür. Müellif (ozan) Dede Korkut, klasik poetik devrin mahsulüdür; muallim (kâhin) Dede Korkut ise mitolojik devrin özelliğidir. Mağara şartlarında mitolojik devre cemiyeti alıştıran ve öğreten, onu hayatın korkulu ve keşmekeşli merhalelerinden geçiren bir muallim lazımdır; Oğuz mekânında mit devri bunu, Dede Korkut’u icat ederek kazanmıştır (s. 96).

Dede Korkut, hem ananeyi yaratan, hem onu koruyan ve ritüelleri hayata geçiren bir kâhindir; hem de yavaş yavaş müellife dönen bir şahıs gibi formalaşmıştır. Fakat o, şahıs çerçevesine sığmaz. O bir “prensip”tir. Bu prensibin içinde çeşitli fonksiyonları birleştirmek mümkündür. Her devrin kendi Dede Korkut’u vardır, onların toplamı, DKK’deki Dede Korkut’tur. Dede Korkut nasıl muhtelif devirlere ait ise metin de muhtelif devirlere aittir (s. 107-109).

Üçüncü fasıl “Otantik Mitte Potansiyel Bedii-poetik Enerjinin Tezahürü” başlığını taşır. Bu fasılda K. Abdulla, bedii-poetik enerjinin ortaya çıkışının dönemlerini ve şartlarını ele alır. Bedii-poetik enerji hangi dönemlerden geçerek tezahür eder, ortaya çıkar? Aslında tezahüre giden yolun başlangıcında bedii-poetik enerji değil, **potansiyel** bedii-poetik enerji vardır. Peki, bu enerjyi nerede aramalı? Nasıl oluyor da bedii-poetik enerji, potansiyellikten çıkıp reel, fizikî, cismani bir varlığa dönüyor? Bunun olması için hangi süreçler ortaya çıkıyor? (s. 111).

K. Abdulla bu soruları sorduktan sonra süreci incelemeye başlar. Ona göre bedii-poetik enerjinin tezahür dönemleri üçtür: Ştil (Sakinlik), Kabarma, Patlayış (112).

Ştil, deniz yüzeyinin hareketsizliğinin maksimal hâline en yakın hâldir. Bir dalga yahut bir ses bu yüzeyin esrarengiz donukluğunu bozamaz. Yani tam hareketsizlik hâli. İptidai metin de buna benzer. Ştil hâlindeyken iptidai metnin yüzeyinde dikkati çeken, yüzeyin durgunluğundan farklı olan hiçbir söz veya element yoktur. Her şey, bilginin (enformasyonun) “temiz” şekilde aktarılmasına hizmet eder. Kanalın iki tarafında da tam bir karşılıklı anlaşma hüküm sürmektedir. Bilgi, hiçbir engele takılmadan alıcıya gider. DKK’de de böyle parçalar yeteri kadar vardır. Bu parçalarda herhangi bir bedii-poetiklik alameti yoktur ve bunlar en kadim metin numuneleridir. Böyle parçalarda bilgi, hiçbir engele takılmadan “kasırğa” gibi süratle alıcıya ulaşır. Aynı zamanda basit ve sade şekilde ortaya çıkar. Ancak metnin sakitliği gibi görünen bu basitlik fırtına öncesi sakitliktir. DKK’nin on ikinci boyunun başlangıç kısmı böyle bir metindir. Sakitliğin bozulması için yabancı bir unsur gerekir. O unsur, metnin potansiyel katında “gizlenmiş” bedii-poetiklik unsurudur (s. 115-119).

Otantik mit devrinde ştilin durgunluğu devam ederken yüzeyin herhangi bir noktasında küçük bir hareket hissedilir. Kalp çarpıntılarının göstergelerinin kardiogramda dümdüz giderken, dikey çizgilerin ortaya çıkması gibi. İşte bu kabarmadır. Metnin içinde gizlenmiş potansiyel bedii-poetik enerji bir yerden başını çıkarmıştır (s. 119). Kabarma, patlayışın hazırlık merhalesidir ve otantik mit seviyesinde kabarma, gelecek bedii-poetik numunelerin ilk vatanıdır (s. 123-124).

K. Abdulla’ya göre önce kabarmaya sonra patlamaya sebep olan en eski bedii-poetik unsurlar sinonimlerdir. Tabii dilin sinonimleri olmadan ne bedii-poetiklikten ne de daha sonraki devirlerin poetizminden bahsedilebilir. Kolmogorov’un dediği gibi:

“Sinonimleri olmayan suni dilde poeziyanın mevcudluğu mümkün değildir.” (s. 125). “Sinonimler, kabarma merhalesinin belki de en iptidai göstericileridir.” (s. 127) diyen K. Abdulla DKK metninden bazı örneklerle fikrini açıklar.

Sinonimlerin yokluğunda bilgi (enformasyon) A noktasından B noktasına engelsiz bir şekilde giderken sinonimlerin ortaya çıkmasıyla mağaradaşın dikkati çekilmiş olur. Süreç sonunda sinonimlerin enerjisi, mağaradaşın tasavvurunda psikolengüistik patlayış ortaya çıkarır (s. 126-127).

K. Abdulla, DKK metninden “Kara gözlü, xub üzlü, saçı ardına hörülü, gızıl düymeli...” ve “Kara saçlı, sası dinli, din düşmeni...” gibi örnekler vererek durumu anlatır. Bu ifadeler karşısında mağaradaş şaşırır. Merakla izlediği “narratif gidiş”, “enformasyonun akarı” kırılmıştır. Bu kırılma mağaradaşı normal olmayan bir duruma sokar; dikkati çatallaşır, tepkisi zayıflar, nefesini toplar ve belki de içgüdüleriyle düşünüp hayale dalar. Arka arkaya gelen sinonimlerin kimyevi sürtünmesi neticesinde patlayış ortaya çıkmıştır (s. 128-129).

Dördüncü fasıl “Deşti-Müstakimiyye” başlığını taşır. Bu eski tabiri Türkiye Türkçesinde “Düz Alan” terimiyle ifade etmek istiyorum. K. Abdulla, bu tabirle en eski bedii-poetik unsurların bulunduğu en derin metin katını ifade etmektedir. Metnin bu katında bedii-poetik element ve vasıtalar bazen sistemli, bazen sistemsiz bir şekilde metne serpilmişlerdir (s. 138).

DKK’de her numune sanki müstakil bir devlettir, kendi bayrağı, (söz ve ifadelerden ibaret) kendi ordusu vardır. Kendi ahengi, tarihi, kendi maneviyatı, ahlakı vardır. Bu numunelerin bayraktarı da “Karşı yatan Ala Dağ” ifadesidir (s. 139).

Dağın yatması. En derin kat. İptidai insan tasavvurunda tabiat da insan gibidir, yatar ve uyanır. Bu kat, ifadenin arkeolojik derinliğinin en kadim katıdır. Burada henüz bedii-poetiklik, yani özel bir “kurma” alameti yoktur. Dağdır, mağaradaki herhangi

bir insandan farkı yoktur, onlar gibi yatmıştır ve zamanı gelince yine onlar gibi uyanacaktır. Burada müellif mağaradaşa hiçbir ek bilgi aktarmıyor. Bilgi kanalı temizdir, herhangi bir “kurma”, herhangi bir “meczaz” söz konusu değildir (s. 139).

Ancak... Bilgiyi aktaran muallim, mağaradaki alıcıdan bir adım ödedir. O, mağaradaşdan farklı olarak bilir ki karşıdaki dağ yatmıyor ve hiçbir zaman da uyanmayacak. Metnin bir üst katında bu bilgi mağaradaşa da ulaştırılmıştır ve artık o da dağın yatmadığına inanmaktadır. Artık dağın yatması, uykuya gitmesi söz konusu değildir, dağ yükselir. Yatmak kelimesi “yükselmek” anlamını da içinde taşır. Mağaradaş artık bilir ki burada dağın yükselmesi kastedilmektedir (s. 140).

Daha üstteki bir kata çıkılınca unutulmuş anlam kendini gösterir. Fakat artık bu anlam metaforiktir. Hafızanın derin katından kalkmaya başlayan ilk anlam metaforik plana geçmiştir ve bu durum insanı şaşırır. Böylece bedii-poetiklik de başlar (s. 141-142).

“Düz Alan” devrinin bedii-poetik elementinin yaranma yolu “cismanileştirme”dir. Şiven, insan gibi **girer**, aşk **gelir**, uykü **gelir**, gönül **gider**, kırgın **girer**... **Görelim hanum ne soylamış** ibaresinde sözün “görünmesi” şeklindeki cismanileşme, müstakimliğinin en yüksek zirvesi sayılabilir. Çünkü söz görünmez, işitilir (s. 143-144).

K. Abdulla, “Deşti-Müstakimiyye”nin üstündeki kat için “Deşti-Mecaziyye” terimini kullanır. Türkiye Türkçesinde bunun için de “Meczaz Alanı” diyebiliriz. Metnin “Düz Alan”dan “Meczaz Alan”a çıkması “kimi (gibi)” sözüyle olmaktadır (s. 145). Tüfek icat olmuş, mertlik bozulmuştur; “kimi” sözü icat edilince de Düz Alan’dan Meczaz Alanı’na geçilmiştir. Gerçi arada bir basamak daha vardır. Bu basamağı “... iki pehlivan olup birbirine sarmaşdılar.” ifadesinde görmek mümkündür. “İki pehlivan kimi” denmemiştir, ama burada “kimi”nin (“gibi”nin) varlığı hissedilmektedir. Meczaz-

laşma henüz olmamıştır, fakat süreç başlamıştır. “Buğa... mermer taşı... peynir kimi ditti” ifadesinde ise artık “Meczaz Alanı”na girilmiş olur (s. 148-149).

K. Abdulla, eserinin ikinci bölümünü “özel mimari kurma”lara ayırmıştır. İlkel bedii-poetiklik vasıtaları olan bu kurlar, kompozisyonun kurulmasına, kozmosun “berpa” edilmesine bağlıdır. Kozmosun berpasının, nizama salınmasının metinde yansımaları da belirli dil ve gramatik unsurlar vasıtasıyla uygulanır. DKK’ye bazı yapısal sentaktik parçalar, özel olarak yerleştirilmiştir. Bu da demektir ki kurulma mekanizması, metnin mimari düzeni, müellif tarafından maksatlı olarak hayata geçirilmiştir. Bunun için de haber kanalına belirli küyler dâhil edilir (s. 152-153). Küy, Azerbaycan Türkçesinde “gürültü patırtı, şamata” gibi anlamlara gelir. Öyle anlaşılıyor ki K. Abdulla bu terimi özel mimari kurma elementleri için kullanmaktadır. Müellifin maksatlı olarak metne soktuğu küyler alıcı tarafından da tanınmalı, ilkel bedii-poetiklik örnekleri olarak kabul edilmelidir. A noktasından B noktasına giden bilgi (enformasyon) kanalında küylerin birer engel teşkil etmemesi için alıcının bu seviyeye gelmesi şarttır (s. 152-153).

Eserin ikinci bölümünün birinci faslı “Sahmanlayıcı Unsurlar” başlığını taşır. Bunu Türkiye Türkçesinde “Düzenleyici Unsurlar” olarak ifade edebiliriz.

K. Abdulla düzenleyici unsurları, DKK’nin bütünlüğünü kuran ve onu koruyan vasıtalar olarak kabul eder. Bunlar da bazı dil vasıtalarıdır. Bunlar, hem kadim devrin kompozisyon kurma vasıtaları, hem de ilkel bedii-poetik vasıtalarıdır. (s. 155).

Kadim destan metnindeki düzenleyici unsurlar mitolojik ikiliğin (dikotominin) en eski ve ünlü örneğinin, yani kozmos – kaos zıtlığının parıltılarını da korumaktadırlar. DKK’de de kozmos – kaos çatışmasının yansımaları her seviyede mevcuttur (s. 156).

K. Abdulla'nın bir ric'atindeki⁴ şu fikir de son derece ilgi çekicidir: Kozmos-kaos zıtlığında kozmos galip gelir, fakat kaos tamamen ortadan kaldırmaz. Kaos kenara çekilir. Kaosun tamamen mahvolması aslında zararlıdır. Onun kenara çekilmesi daimi bir gerginlik yaratır, bu da gelişmeyi sağlar (s. 157). Bu fikir, sanki insanlık tarihindeki bütün gelişmelerin açarını elimize vermektedir.

K. Abdulla'ya göre DKK'deki düzenleyici unsurlar şunlardır: *Meger*, *bu (ol) mahalda*, *bu yanadan (bu yana)*. (s. 158).

Meger unsuru, anlatılan olayların birbirinden aralanmasını sağlar. Solu ve sağ doludur. Yani *meger* kelimesinin solunda başka bir olay, sağında başka bir olay vardır. Soldaki olaydan sağdaki olaya *meger* sözüyle geçilir. Böylece "aynı zamana" ait olan iki olayın karışması önlenmiş olur. K. Abdulla burada iki örnek verir. Solu boş olan birkaç örnek ise aslında metinde olmayan herhangi başka bir olayın varlığına işaret eder. *Meger*'den önce, metinde olmayan, implisit (gizli) bir tasvir vardır (s. 160-164).

Bu (ol) mahalda ibaresi de *meger* gibi aynı zamanlılığı gösterir ve iki enformatif parça arasında düzene sokma fonksiyonunu yerine getirir. *Bu* yerine *ol* kullanıldığı zaman, müellif olayla kendisi arasına mesafe koymuş olur. *Bu* dediğinde ise olayın içindedir. Bu kullanım da bize Dede Korkut'un hem müellif, hem karakter (metnin şahıslarından biri) olduğunu göstermektedir (s. 165-169).

Bu vesileyle K. Abdulla Dede Korkut'un tek bir şahıs değil bir "prensip" olduğu konusu üzerinde tekrar durur. Abdulla'nın şu cümlesi son derece dikkat çekicidir: "Azerbaycan edebiyatı, DKK'de olduğu kadar müellifin hareket hâlinde

olduğu başka bir metin tanımaz." "Dede Korkut'un ikileşmesi, üçleşmesi" gibi ifadeler kullanan yazar, müellif, elçi, kâhin, muallim Dede Korkut'u ayrı ayrı ele alıp gösterir (s. 168-171).

Düzenleyici unsurlardan biri de *bu yanadan (bu yana)* ibaresidir. Bu *mahalda* unsuru, düzenleyici fonksiyonunu zaman bakımından hayata geçiriyor; *bu yana* ise, aynı derecede hem zaman hem mekân bakımından. *Bu mahalda* unsurunda mekân varsa da aynı derecede değildir (s. 174).

Düzenleyici unsurların sıklığı da yazar tarafından belirtilmiştir. Sıklık sırası "en sık" olandan başlayarak şöyledir: *meger*, *bu mahalda*, *bu yana* (s. 175).

K. Abdulla "*bunun üzerine*" ibaresini de aldatıcı düzenleyici unsur olarak değerlendirmektedir. *Bunun üzerine*, olayların aynı zamanlılığına değil, sadece "ardıcılığın" hizmet eder (s. 176-177).

Eserde sıfır varyantlı (implisit) düzenleyici unsura ait örnekler de bulunmaktadır. Sıfır varyantlı düzenleyici unsurlarda ekstralengüistik (parçalar üstü) faktörler devreye girer: tonlama, duraklama, hususi gergin telaffuz... (s. 178). Sıfır varyantlılarda metin, müellifin iradesiyle okuyucuya daha çok bağlanır (s. 180).

K. Abdulla'nın burada verdiği örneklerden ikisi (s. 181) bence sıfır varyantlı değildir. İki örnekteki "dahı" kelimesi de düzenleyici bir unsurdur.

Bu bölümün ikinci faslı, "Sadelövhu suallar" başlığını taşımaktadır. Türkiye Türkçesinde bunu "safiyane (safça) sorular" olarak ifade edebiliriz.

Çağdaş insanın gözünde bu sorular safça görülebilir ama mağara devrinde bunlar son derece gerekli psikolojik ve pragmatik maksat taşıyorlardı. Kendi zamanları için bunlar aslında safiyane değil akıllıca, gerekli ve faydalı sorulardır. Bunlar da Dede Korkut'un hayat dersleridir (s. 183-184).

Safça sorulara en tipik örnek olarak "*Yağı diye neye derler?*" cümlesi verilmiştir. Metindeki cevap da riyazi dakiklikle

⁴ K. Abdulla, eserindeki ara notlara "ric'at" (ric'at) demektedir. Aslında "geriye dönüş" anlamında olan ric'at sözü, Azerbaycan Türkçesinde "ekleme" anlamında da kullanılır. K. Abdulla'nın ric'atlarında son derece "maraglı" (enteresan) bilgi ve fikirler bulunmaktadır.

ölçülüp biçilmiş mantıklı bir cevaptır: “Onun için yağı derler ki biz onlara yetsek öldürürüz, onlar bize yetse öldürür.” Aslında bu, sadece Uruz’a değil, bütün mağaradaşlara verilmiş hayat dersidir (s. 186-187).

Safça sorular, DKK’de kaostan kozmosa geçiş misyonunu yerine getirirler. Mağaradaşın tasavvurunda kozmik nizam “berkarar” olur, dünya elementleri ve insanlar arası ilişkiler “formalaşır.” (s. 193).

Metinde cevabı bulunan fakat sorusu olmayan ifadeler için de K. Abdulla “virtual” sorular terimini kullanır. Buna örnek olarak verilen “Çıkan can geri gelmez.” cevabının sorusu “Çıkan can geri gelir mi?” şeklindedir (s. 194).

İkinci bölümün üçüncü faslı “İlkel Bedii-poetik Kuruluşun Esas Vasıtası Olarak Tekrarlar” başlığını taşımaktadır.

Bu fasılda K. Abdulla öncelikle “tekrar”ın evrenselliğine vurgu yapmaktadır. Tekrar fenomeni sadece filolojik bir değer değildir, diğer ilimlerle de ilgili olan evrensel bir vasıttır. Özellikle psikoloji için önemlidir (s. 195).

Tekrarlar, sadece mecaz devrinin değil müstakimlik devrinin de unsurlarıdır. Müstakimlik devrinde de sık sık kullanılmışlardır. Mağarada manevi rehber, metni her gün mağaradaşa anlatacaktır. Bunu yaparken önemli gördüğü bir yeri dinleyici için de meraklı hale getirmek ister. Peki bunu nasıl yapacaktır? İki yolla. 1) Perspektifsiz yol. Yani sesle, tonlama ile, ekstralengüistik yolla. Ama bu yazıda gösterilemeyeceği için geleceğe kalmaz. Bir defa olur; üstelik aktarıcılar değiştikçe aksan da değişir. 2) Perspektifli yol. Yani tekrarlar. Tekrar yazıya geçebileceği için geleceğe de kalabilir (s. 196-198).

Bilgiyi aktaran, dinleyicinin merakını çekmek için onu ürpertmek ister ve bunu ya ses tonuyla ya da tekrarlar yapar. Ürpertme (diksindirme), şaşma ve ihtiyat hislerinden doğan psikolojik bir reaksiyondur (s. 198).

Tekrar geri dönüştür. Uzmanlara göre geri dönüş (gayıdış) fikri, bedii eserin evrensel yapı prensibidir (s. 199).

Tekrar, mağaradaşa, dikkatini seferber etmek için gönderilen işaretlerdir. Bir kez işittiği dil unsurunun tekrarı, mağaradaşın dikkatine doğrudan keskin müdahaledir. Tekrar aynı zamanda metin içi düzenleyici işlevini de yerine getirir (s. 209-211).

İki türlü tekrar vardır. Tam ve yarım. Tam tekrarlar iptidai bedii-poetik devre, yarımolar ise klasik poetik devre uygun düşer (s. 200-201).

K. Abdulla’ya göre DKK’deki tekrar türleri şunlardır: Sesin tekrarı, sözün tekrarı, söz birleşmesinin tekrarı, cümlenin tekrarı, durumun tekrarı, boy sonluklarının tekrarı (s. 206). K. Abdulla “yukarıdan aşağıya” yani mürekkepten sadeye tahlili tercih ederek durum tekrarından işe başlar (s. 206-208).

Cümle tekrarını incelerken K. Abdulla cümledeki iki tandansa dikkat çeker: 1) Kendi kuruluşunu korumak isteği. 2) Çevresindeki cümlelere kavuşmak, onların kuruluşuna benzemek isteği. Birincisi, dil seviyesindeki mahiyetidir, ikincisi “nitg” (parol) seviyesindeki mahiyeti (s. 212).

Cümle iki şekilde tekrar edilebilir. 1) Kelime kelime aynen. 2) sentaktik kuruluşun tekrarı ile. İkincisine sentaktik paralelizm de denir (s. 213). Cümlenin ikinci tandansı, yani çevresindeki cümlelere kavuşmak, onlara benzemek isteği, tekrarı ve sentaktik paralelizmi doğurur.

K. Abdulla boy sonlukları seviyesindeki tekrarın önemli bir fonksiyona da işaret eder: DKK metnini sistemli ve tam kuruluş olarak korumak. Bu bakımdan bunları sadece klişe olarak değerlendirmek doğru olmaz (s. 215-216).

Dördüncü faslı başlığı “Bedii Yasaklar”dır.

Bedii yasaklar, reelliğe yasaklar ve bedii-poetikliğe yasaklar olarak ele alınır. Reelliğe yasaklar, metaforlardır. Metaforlar, hakikati gizler. Yani müellif, metaforlarla okuyucuya bulmacalar sunar ve bu bir oyundur, blöfe benzer. Oyuncu, hakikati reel şekilde tasvir etmez, onu gizler (s. 218-219).

Gizlemek, başka ifade vasıtaları aramak demektir. Gizlemek, müsta-kim-likten kaçış için ilk adımları atmak demektir. Gizlemek, düz alandan mecaz alanının eşğine gelmek demektir. Metaforlar yoluyla korku, sevgi gibi duygular gizletilir (s. 220-221).

Bedii-poetikliğe karşı mitin yasaklarını K. Abdulla şöyle sıralar: 1) Tarihle ilgili gelişme ve hatırlatmalar yasaktır. 2) Temiz bedii-poetik unsurların kullanılması yasaktır (Bu sebeple bunlar DKK'de çok azdır.) 3) Kahramanlara psikolojik yüklemeler yasaktır. 4) Rengârenk bedii-poetik süslemeler yasaktır (s. 227-228).

K. Abdulla bu fasılda yasakların aksi tesiri üzerinde de durur. Yasaklardan aksi tesir (tepki) de doğar ve bu da yeni merhaleye geçişi hızlandırır. Yasak aslında gelişmeyi sağlar (s. 217-218). Yasak varsa derinde bu yasağa mukavemet de vardır. Mitolojik metindeki derk edilmemiş, derindeki mukavemet, yeni merhaleye, yeni devre geçişin şartlarından (s. 229, 231-232).

Eserinin "Netice" kısmında K. Abdulla kitabın umumileştirilmiş yekûnunu ve son noktasını vermez. Bunun yerine perspektif vermeyi tercih eder. Okuyucu ve araştırmacılara bu konuda bundan sonra neler yapılması gerektiğinin ipuçlarını verir. Son satırlardan öğreniyoruz ki K. Abdulla, söz konusu ettiği konuların, yeni araştırma perspektiflerinin bazılarına bizzat el atacaktır (s. 233 vd.). Bu ifadeleri bir müjde olarak kabul ediyor ve K. Abdulla'nın yeni çalışmalarını bekliyoruz.

K. Abdulla bir metin arkeoloğudur. Yaptığı iş, arkeoloğun toprağı kazması gibi metni kazıyarak onun altındaki muhtelif devirlere ait katmanları, daha doğru ifadeyle katmanlara ait kırık parçaları ve belirtileri bulmaktır. Zaman zaman arkeologlardan da daha derine inerek bir jeolog gibi davranır

ve jeolojik devirlere ulaşmaya çalışır. Bunları yaparken yine bir arkeolog gibi, parçalara zarar vermeye için dikkatle davranır; parçaları bulduktan sonra da onları kırılmış yerlerinden yapıştırmaya ve bütünleştirmeye çalışır. Bazen bir çömleğin bütün parçaları bulunur ve çömlek bütünüyle ortaya çıkar. Bazen de çömlek veya ne olduğu bilinmeyen bir nesne tamamlanmamış olarak kendini gösterir. Böylece K. Abdulla sadece DKK metninin poetikası ortaya koymuyor; o aynı zamanda genel olarak mitolojik metinlerin incelenmesi için bir "teori" veya bir "metot" ortaya koyuyor.

Bu sebeple K. Abdulla'yı sadece bir metin arkeoloğu olarak düşünmek de bence eksik kalan bir düşünce olur. O, mitolojik metnin bütün yönleriyle anlaşılması için arkeoloji dışında pek çok bilim dalına başvurmuştur. Mitoloji, filoloji, dil bilimi, edebiyat bilimi, stilistik, felsefe, hatta astro-nomi, matematik, fizik ve kimya. Denilebilir ki o, zamanımızın geçerli yollarından biri olan "disiplinler arası" çalışmanın mü-kemmel bir örneğini vermiştir. Veya denilebilir ki o, eski zaman âlimleri gibi bütün ilimlerin bahçesinde gezinmiş ve bahçelerden topladığı meyveleri soframıza yerleştirmiştir.

Tam da burada K. Abdulla bir tenkidi hak ediyor. Tabiatı icabı anlaşılması zor bir konuyu, kullandığı çok eski veya tam tersine çok "Avrupalı" kelime ve terimlerle daha da zor bir hâle getirmiş, bir bakıma okuyucuya da arkeologluk, filolololuk, dil bilimcilik görevi yüklemiştir.

Ben bu tenkidi yaparken sanki K. Abdulla kenardan bana bakıyor ve gü-lüm-seyerek şunları söylüyor: "Mutlak anlaşılır bir metin, aynı zamanda mutlak ehemmiyetsiz bir metindir."

*Ahmet Bican Ercilasun**

* Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, Prof.Dr.
E-posta: bercilasun@gmail.com

MƏHƏRRƏM QASIMLI. “FOLKLOR VƏ ƏDƏBİYYAT ARAŞDIRMALARI”

Bakı, “Elm və təhsil”, 2017, 628 s.

Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi, Dövlət mükafatı laureatı, “Şöhrət” ordenli, Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin sədri Məhərrəm Qasımlının “Folklor və ədəbiyyat araşdırmaları” (I) kitabı (Bakı, “Elm və təhsil”, 2017, 628 s.) 3 hissədən, daha doğrusu, kitab içində 3 kitabdan ibarətdir: “Ozan-Aşıq sənəti” monoqrafiyası (s.4-266); “Şah İsmayıl Xətayinin poeziyası” (s.268-416); Məqalələr (s.417-626).

“Ozan-Aşıq sənəti” monoqrafiyasında əsas tədqiqat istiqamətləri belədir: “(Giriş) Aşıq sənətinin genetik qaynaqları”; “Qamşaman kompleksi”; “Türk etnik düşüncəsində “Qorqud” obrazının mifoloji və tarixi statusu; Ozan və qorpuz ənənəsi”; “Oğuz arealında ozan və baxşı münasibətlərinin tarixi semantikasi”; “Aşıqlıq: tarixi səciyyəsi və təşəkkül mərhələləri”; “Haqq aşığı” fəlsəfi-ürfani obrazının ortaya çıxışı”;

“Ozan-aşıq keçidi”; ““Aşıq” və “Haqq aşığı” sənətkar ad-titulu kimi”; “Qorpuz-saz transformasiyası; Aşıq sənətində təsəvvüf simvolikasının sinkretik təzahürü”; “Aşıq sənəti və orta çağ mərasimləri”; “Aşıq sənətində “mühit” və “məktəb” anlayışlarının yeri”; “Mühitlər”; “Aşıq ifaçılıq məktəblərində yardımçı melopoetik vasitələrdən istifadə üsulları”; “Aşıq repertuarı; Aşıq məclisinin quruluşu (Nəticə).”

M.Qasımlı özünün bu fundamental monoqrafiyasında göstərir ki, aşıq sənəti Qafqaz, İran, Anadolu kimi irimiqyaslı coğrafi çevrədə məskundur. Kontekstin hər hansı şəkildə kiçildilməsi aşıq sənətinin gerçək mənzərəsinin təhrifi deməkdir. Sənətin genetik qaynaqlarını çevrələyən tarixi-coğrafi məkan isə daha böyük miqyasa malikdir. Bu zaman Sibir-Altay və Türkünstanın (Orta Asiya türklüyü) da sözügedən kontekstə daxil edilməsi qeyd-şərtsiz bir zərurət kimi ortaya çıxır. Şübhəsiz ki, sənətin yaranış və yayılma şəbəkəsi həqiqi tarixi-coğrafi görkəmi ilə tədqiqat obyektinə çevrilmədikcə onun mahiyyəti barədə doğru elmi təsəvvür yarana bilməz. Məhərrəm Qasımlı daha sonra yazır: “Aşıq ədəbiyyatı bütün başqa keyfiyyətləri ilə yanaşı, birinci növbədə milli ədəbiyyat hadisəsidir. Öz metrik və melopoetik göstəricilərinə görə o nə şifahi xalq ədəbiyyatına, nə də yazılı divan ədəbiyyatına bənzəmir. O, türk etnik-mədəni sisteminin birbaşa özünə məxsus olan, onun tarixi-genetik təbiətindən doğan xüsusi bir ədəbiyyat tipidir.”

M.Qasımlı bütövlükdə Azərbaycanın (Göyçə, Borçalı, Dərbənd daxil olmaqla) cəmi 16 aşıq mühitindən bəhs etmişdir, onların hər birinin özünəməxsus sənət keyfiyyətlərini, ənənələrini ortaya qoymuşdur. O, Azərbaycanın bütün region və bölgələrini – Gəncəbasar, Borçalı, Göyçə, Dərələyəz, İrəvan, Çıldır, Şirvan, Dərbənd, Qarabağ, Nax-

çıvan, Qaradağ-Təbriz, Urmiya, Zəncan, Xorasan, Savə və Qaşqay – ehtiva edən aşıq mühitlərindən eyni məhəbbət və şövqlə danışır, hər bir aşıq mühitinin nümayəndəsinə böyük Azərbaycan xalqının təmsilçisi kimi vurğunluq və ehtiramla yanaşır. Aşıq musiqisini və xalq yaradıcılığını mükəmməl bilən M.Qasımlı həm də bir musiqişünas və sənətsünas kimi aşıqlığı sinkretik səhnə hadisəsi, teatr tamaşası kimi təhlil və təqdim edir.

M.Qasımlı bizim folklorşünaslıqda və ədəbi-nəzəri fikrimizdə ilk dəfə aşıq sənətinin genetik qaynaqlarını, tarixi səciyyəsinə və təşəkkül mərhələlərini elmi-tədqiqat yolu ilə müəyyənləşdirib üzə çıxarmışdır. O, yəni ilk dəfə aşıq sənətindəki “mühit” və “məktəb” anlayışlarını elmi şəkildə təhlil edib fərqləndirmiş və onların yerini göstərmişdir.

Kitab içindəki ikinci kitab – “Şah İsmayıl Xətayinin poeziyası” monoqrafiyası aşağıdakı bölmələri ehtiva edir: “Mənəm Sultan Xətayi Şeyx Heydər oğlu”; “Xətayi poeziyasının tədqiq tarixinə qısa bir baxış”; “Xətayi şeirinin qaynaqları”; “Xətayi şeirinin mövzu və janr əhatəsi”; “Xətayi sənətkarlığı”; “Xətayi şeirində təkrir sistemi”; Nəticə.

M.Qasımlının burada apardığı təhlil və tədqiqlərindən irəli gələn mühüm nəticələrdən biri budur ki, XVI əsr Azərbaycan aşıq ədəbiyyatının inkişafında Xətayinin həm dövlət xadimi, həm də sənətkar kimi əvəzsiz rolu vardır. Bir çox klassik saz-söz ustaları məhz onun sazsevərliyi sayəsində şöhrətlənmişdir. Xətayinin aşıq şeiri tərzindəki əsərlərində bədii tutumun dolğunluğu, məzmun-mündəricə dərinliyi, dil saflığı, deyim təbiiliyi onun sənətkar qüdrətinin əyani nümayəndəsidir.

“Folklor və ədəbiyyat araşdırmaları”nın üçüncü kitabına daxil olan məqalələrin elə təkcə adını çəkmək kifayətdir ki, M.Qasımlının elmi universallığına şahid olaq: “Azərbaycan folkloru: səciyyəsi və tarixi semantikası”; “Dədə Qorqudun qəbri Dərbənddədir”; “Dədə Qorquddan üzü

bəri”; “Milli bayramımız” (Novruz – R.N.); “Füzuli şeirində oğuz elat nəfəsi”; “Aşıq ədəbiyyatının milli və tarixi özəlliyi”; “Qurbanidir mənim adım”, “Abbas Tufarqanlı – Aşıqlığın padşahı”; “Bayatılarımızın heyrət heykəli – Sarı Aşıq”; “Xəstə Qasım Tikmədaşlı”; “Abdalgülablı Valeh – Valeh ləqəbimdir, Səfidir adım”; “Aşıq Hüseyn Şəmirkirli”; “Ələsgərəm, hər elmdə haliyəm”; “O bir haqq aşığydı – Hüseyn Bozalqanlı”; “İsmi-Pünhan aşığı – Molla Cuma”; “Aşıqlığın Dədə Şəmşir ucalığı”; “Dastanlaşan ilahi məhəbbət abidələri”; “Şirvan aşıq ifaçılığında muğam-xanəndə üslubunun yeri”; “Aşıq sənətinin müasir vəziyyəti, problemləri və inkişaf perspektivləri”; “Folklor karvanımızın ulu sarvanı” (prof. M.H.Təhməsim – R.N.); “Ay işığının şairi” (şair Məstan Günər haqqında – R.N.).

Obyektiv həqiqəti dilə gətirsək, inamla demək olar ki, Məhərrəm müəllimin ədəbi-nəzəri yaradıcılığı və folklorşünaslıq fəaliyyəti son 20-25 ildə milli elmi fikrimizi zənginləşdirmişdir. Son on ildə Aşıqlar Birliyində mərhum Xalq şairi Zəlimxan Yaqubla çiyin-çiyinə işləyərkən, onun vəfatından sonra isə yeni sədr kimi fəaliyyətə başlayaraq aşıq sənətinin dirçəlişinə, yüksəlişinə güclü təkan vermişdir.

Cəsarətlə deyə bilərik ki, Məhərrəm Qasımlı milli folklorşünaslığımızın və aşıq yaradıcılığının inkişafında yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoymuşdur.

Məhərrəm Qasımlı – geniş elmi təfəkkürlü folklorşünas, görkəmli ədəbiyyat alimi.

Məhərrəm Qasımlı – Azərbaycan tele-radio məkanında folklor və etnoqrafiya üzrə maraqlı verilişlərin və çıxışların (məsələn, “Bulaq” və s.) müəllifi.

Məhərrəm Qasımlı – müasir dövrdə Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatını və aşıq yaradıcılığını təhlil və tədqiq etməklə elmi nəşrlərdə, mətbuatda, efiərdə oxucuları, dinləyiciləri, tamaşaçıları, gəncliyi yeni-yeni orijinal fikirlərlə, tapıntılarla zənginləşdirən aşıqşünas aparıcı.

Məhərrəm Qasımlı müxtəlif ali məktəblərdə, universitetlərdə dərin məzmunlu mühazirələr oxuyan lektor, şifahi xalq ədəbiyyatının ayrı-ayrı predmet və sahələrini, habelə folklorşünaslığın tarixini, nəzəriyyə-sini yüksək səviyyədə tədris edən mahir pedaqoq, parlaq nətiq.

Redaktoru olduğu, rəy verdiyi kitablar, dissertasiyalar folklorşünaslığın bütün sahələrini, ədəbiyyatşünaslığın isə bir çox istiqamətlərini ehtiva edir.

Məhərrəm Qasımlı – Respublikada və xaricdə hazırlanıb həyata keçirilən bir çox

elmi-praktik tədbirlərə ümumtürk və ümumislam miqyasında imza atan Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin sədri.

Məhərrəm Qasımlı – iti qələmli publisist, redaktor və nəşir (“Folklor və etnoqrafiya” jurnalı).

Məhərrəm Qasımlı – “Orxan Paşa” imzası ilə tanınmış şair.

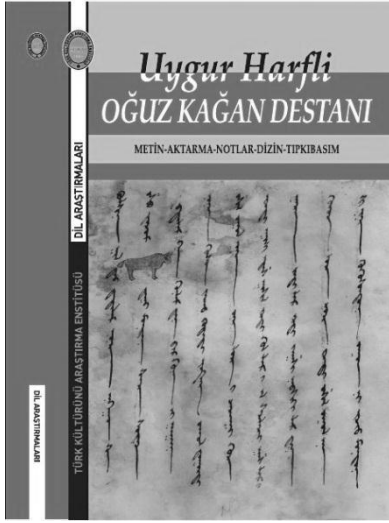
Hazırda görkəmli alim və aşıqşünas həm də AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı və yazılı abidələr şöbəsinin müdiridir.

*Rasim Nəbioğlu (Qurbanov)**

* Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA), Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, aparıcı elmi işçi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. E-mail: edebiyat_nezeriyyesi@mail.ru

FERRUH AĞCA. UYGUR HARFLİ OĞUZ KAĞAN DESTANI (Metin-Aktarma-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)

Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Dil Araştırmaları Dizisi No: 16, 2019, 292 syf.

Türklerin İslamiyet öncesi ve sonrası kültür hayatına ışık tutan eserlerden biri olan Oğuz Kağan Destanı, Türklük bilimi araştırmalarında başvurulması gereken kaynaklardan biridir. Destan, Türklerin dili, kültürü, yaşayışı gibi birçok konuda ipuçları içermesi açısından oldukça önemlidir.

Oğuz Kağan Destanı'nın tespit edilmiş birçok nüshası bulunmaktadır. Ancak "Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı" Türklük Bilimi araştırmalarında Oğuz Kağan Destanı'nın en eski varyantı olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte bu nüshanın İslamiyet öncesi döneme ait olduğu, bu sebeple orijinal forma en yakın varyantın bu nüsha olduğu düşünülmektedir.

Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı, Eski Uygur çalışmaları alanında adından söz ettirmiş Prof. Dr. Ferruh Ağca tarafından yayımlanmıştır. Eserin ilk baskısı Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından 2016 yılında yapılmış ve kısa sürede tükenmiştir. Ardından ilk baskıda gözden kaçan veya sonradan fark edilen bazı eksiklikler ikinci baskıda düzeltilmiştir. Aynı zamanda

destan üzerine yeni yapılan çalışmalar da esere eklenmiştir.

İkinci baskıda yer alan en önemli değişim; ilk baskıda ayrı ayrı verilen transkripsiyon-transliterasyon, aktarma ve tıpkıbasım, ikinci baskıda bir araya getirilmiş ve karşılıklı sayfalar halinde aynı yerde sıralanmıştır. Bu sayede okuyucunun orijinal metni, transkripsiyon-transliterasyonu yapılmış metni ve aktarmayı aynı sayfalarda karşılaştırma yapabilme imkânı doğmuştur. Ayrıca eserin orijinal metin kısmı ikinci baskıda daha net ve Uygur harfleri de rahatlıkla okunabilir bir şekilde yayımlanmıştır.

Ağca'nın eseri "*Giriş, Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanının Yazım ve Dillik Özellikleri, Metin, Notlar, Dizin Kısaltma ve Kaynaklar*" olmak üzere altı ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında Oğuz Kağan Destanı hakkında çeşitli bilgiler verilmiş, destanın nüshalarından bahsedilmiştir. Ardından Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı üzerinde detaylı bir biçimde durulmuş; yazmanın bulunduğu yer, yazmanın özellikleri, muhtevası, ayrıntılı bir biçimde gözler önüne serilmiştir. Ayrıca, Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı üzerine yapılan çalışmalardan da bahsedilmiştir. Öncelikle eser, ilk kez Radloff tarafından yayımlanmıştır. Ardından eser üzerine Rıza Nur, Paul Pelliot, Willi Bang, G.R. Rachmati, A.M. Şerbak, M. Ölmez, Geng Şimin, Tursun Eyup gibi araştırmacıların önemli çalışmaları bulunmaktadır. Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı üzerine son yayımlardan biri Balázs Danka tarafından yapılmıştır. 2016 yılında yapılan bu çalışmada Danka, metnin transliterasyon, transkripsiyon ve İngilizce çevirisini yapmış aynı zamanda metnin yazım ve dil özelliklerini de incelemiştir. *Giriş*'in son kısmı eserin yazımında izlenen yol ve yön-

temlere ayrılmıştır. Metinde yer alan yazı ve harf çevrimindeki bazı belirsizlikler ve ikiliklerde genellikle metne sadık kalınmıştır. Farklı yazımlar ile gösterilen sesbirim, biçimbirim ve sözcükbirimler tek bir yazımda gösterilmemiştir. Yazmada hiç okunmayan ya da okunuşu belli olmayan yerler harf çevriminde gösterilmemiş ve yazı çevriminde bağlama göre tamamlanmaya çalışılmıştır.

Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nın yazımında birtakım problemler bulunmaktadır. "OKD'nin en problemlı yazım özelliklerinden biri Genel Türk dilinde /y-/ ile yazılmış sözcüklerin bazı örneklerde Uygur alfabesindeki /ç/ harfi ile yazılmış olmasıdır. Uygur alfabesinde /c/ için ayrıca bir harf bulunmadığı için /ç/ ile yazılan ve kimi çalışmalarda /ç-/li okunan bu tür sözcükler çalışmamızda /c-/ ile okunmuştur." (s.13)

Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanının Yazım ve Dillik Özellikleri, bölümünde metinde görülen seslik özellikler (Örn: dar ünlülerin yuvarlaklaşması), biçimlik özellikler (Örn: şimdiki zaman – (I)yor ekinin destanda görülmesi) gibi özelliklerden titizlikle bahsedilmiştir.

Eserde, Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nın yazılış tarihi ve yazıldığı çevre belli kıstaslar doğrultusunda belirlenmeye çalışılmıştır. Belirlenen 26 kıstas sonucunda Ağca'ya göre; Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı, 14. Yüzyılın sonları ile 15. Yüzyılın başlarında Moğolların hâkim olduğu Çağatay dil alanında, Oğuz ve Kıpçak ağızlarının da karışımıyla yazılmıştır.

Eserin en kapsamlı bölümü olan *Notlar* kısmında, Ağca, öncelikle kendinden önceki okuma önerilerine, sözcüklerle ilgili yapılan izahlara yer vermiştir. Ardından metinde geçen ve açıklanması gereken parçalar, sözcükler, ekler, modern Türk dille-riyle de karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Ağca, eserinde yeni okuma önerilerini yer vermiştir:

"yig et aş söy(ü)rme tiledi (yyk 'd's swyrm' d'l'dy" ibaresinde bulunan "söy(ü)rme" kelimesi için, yazımı dikkate

alındığında farklı okuma şekillerine sahip olabileceğini belirten Ağca kelimeyi "...Oğuz Kağan bir daha süt içmek istemektedir ve ardından yemek için üç besin istemektedir. Bunlar yig et 'çiğ et', aş 'pişmiş yemek' ve swyrm' şeklinde ifade edilmiştir. Sıralanan besinler dikkate alındığında son sözcüğün bir içecek olma ihtimali yüksektir. Buna göre bugüne kadar çalışmalarda sözcük genellikle 'sürme/sorma' olarak okunmuş ve 'şarap' olarak anlamlandırılmıştır... Sözcük, bugüne kadar yapılmış bazı yayımlarda ileri sürüldüğü gibi sorma'şarap' ise, sözcüğün ilk hecesindeki ünlüyü /ö/ ya da /ü/ okutan /wy/ yazımı, izaha muhtaçtır... Dolayısıyla sözcüğü 'sorma' olarak okumak, metnin özelliklerine uygun değildir. Diğer taraftan Pelliot (1995:19) tarafından iddia edildiği gibi metindeki şekil, 'sorma' sözcüğünün palatalizasyona uğramış ve böylece 'sörme/sürme' şeklini almış şekli ise, sözcükte palatalizasyona sebep olacak herhangi bir şartın bulunmaması, böyle bir izahı güçleştirmektedir... Sözcük ya 'soy(u)rma' ya da 'söy(ü)rme' olarak okunabilir. Bu çerçevede sözcük, DLT'te (185) Oğuzca kaydıyla geçen ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde de söğüş 'pişmiş/ haşlanmış et' (EDPT 823) ile ilgili olmalıdır. DLT'teki söğül-, söglün-, söglün-, 'ızgara yapmak' (331,390) ve söglünçü 'ızgara' (420) sözcükleri de söğüş ile ilgili olmalıdır. Bu sözcüklerle ilgili Anadolu ağızlarındaki 'söğürme/ söürme/ sövütme' 'haşlama, kebab, ızgara' sözcüğünün (DS X, 3675) de DLT'teki 'söğül-' ile ilgili olduğu açıktır... Buna göre OKD'ndeki sözcüğün de aslen *söğürme olduğunu, iki ünlü arasındaki /g/ ünsüzünün /y/'ye değişmesiyle 'söy(ü)rme' şeklini aldığını söylemek mümkündür. Bu değerlendirmeler ışığında, ibareyi 'yig et aş söy(ü)rme tiledi' şeklinde okuyabilir, 'çiğ et, pişmiş yemek ve kızarmış et istedi.' şeklinde anlamlandırabiliriz." Diye açıklamıştır. (s.164)

Ağca, metinde görülen ve Türk dilinin yapısında sık rastlanmayan durumlara değinmiştir:

“kilgen-ler k(i)y(i)k ... uçan-lar kuş (kylk'n-l'r kyk ... 'wçq'nl'r qws)” ibresi için “Bu sıfat öbeklerindeki çokluk ekinin, ikinci isim yerine sıfat olan ilk isme eklenmiş olması, Türk dilinin yapısal sıralanış kaideleri çerçevesinde alışılmadık bir durumdur ... Zira bu örneklerdeki +lAr, anlaşıldığı üzere -KAN ekiyle sıfatlaştıktan sonra kullanılmıştır. O hâlde OKD'ndaki kilgen-ler k(i)y(i)k ve uçan-lar kuş ibareleri, şayet bir müstensih hatası değilse, Türk dilinin, belki de ağızlarında, isim/sıfat öbeklerinde çokluk ekinin ilk sözcüklerde de kullanılabilirdiğini ifade etmemize imkân sağlamaktadır.” (syf. 174)

Ağca, metinde yer alan sözcükleri, sözcük türleri bakımından da değerlendirmiş ve yeni görüşler ortaya koymuştur:

“bedük yaman bir k(i)y(i)k irdi (p'dwk y'm'n pyr kyk 'yrdy) ibaresi için “Bu ifade ‘büyük (ve) kötü bir geyikti’ şeklinde çevrilebileceği gibi ‘çok büyük bir geyikti.’ Şeklinde de çevrilebilir. Türkçede kimi sıfatların aynı zamanda nicelik zarfı olarak kullanıldığı örneklerin sayısı az değildir. (Karahan 2014: 931-7). Mesela Türk Runik harfli yazılarda ‘edgü’ ‘iyi’ ile ‘anyıg’ ‘kötü’ sıfatlarının kendilerinden sonra gelen sıfatları niceleyen zarf görevlerinde kullanıldıkları bilinmektedir. Diğer taraftan yine bir sıfat olan ‘kiçig’ ‘küçük’ sözcüğün yazılarda ‘Taluyka kiçig tegmedim.’ (KT G 3) ifadesinde olumsuzluğu pekiştiren bir

zarf olarak kullanıldığı da malumdur. Bu bağlamda ‘bedük yaman bir k(i)y(i)k’ söz dizgesindeki ‘bedük’ sözcüğünün de ‘kötü’lüğün sınırlarını tayin eden ‘çok’ anlamlı bir zarf olarak kullanılmış olma ihtimali yüksektir.’ Bu bağlamda ‘bedük yaman bir k(i)y(i)k’ ifadesini, ‘çok kötü bir geyikti.’ şeklinde anlamak daha doğru olur.” (syf. 178)

Ağca, metindeki bazı kelimeler için kelime tahlillerinde bulunmuştur: “çamat’ sözcüğünün Eski Uygurcadaki ‘çam’ (çarım) ile ilgili olduğu, yapısal ve anlambilimsel bakımdan şöyle geliştiği düşünülebilir: çam ‘iftira, itiraz’; çam+a- ‘itiraz etmek →öfkelenmek’; çama-t ‘öfke, hid-det.’” (syf. 214)

Ağca, eserinin *Dizin* kısmında sözcükleri bağlamdaki durumlarına göre, -varsa-sözcüklerle ilgili kalıp sözler ve deyimleri de madde başının altında ele alarak anlamlandırmıştır. Farklı yazım özellikleri gösteren aynı sözcükler ise, yazım özelliklerine göre farklı madde başlarında ele alınmış ve kelimeler arası gönderme yapılmıştır.

Kısaltmalar ve Kaynaklar bölümünde Ağca, eseri oluştururken istifade ettiği kaynakları sırasıyla belirtmiştir.

Özellikle Eski Uygur dönemi üzerine birbirinden değerli çalışmalara imza atan Ferruh Ağca, *Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı* adlı eseriyle Türklük bilimi çalışmalarına yeni bir soluk getirmiştir. Daha nice çalışmalarla yolumuzu aydınlatmasını dileriz.

Selin Bayrak*

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi.
E-posta: selinsenaysoy@gmail.com

ELMİ HƏYAT
НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ
SCIENTIFIC LIFE

XRONİKA

Aprelin 5-də **Qazaxıstan Respublikasında** “Türkologiya” jurnalının təqdimatı keçirilib.

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu Türk dilləri şöbəsinin müdiri, “Türkologiya” jurnalının məsul katibi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru **Elçin İbrahimov** Qazaxıstanın Əhməd Yəsəvi Universitetində “Türkologiya” jurnalının təqdimatını keçirib. Türkoloji Araşdırmalar İnstitutu konfransları çərçivəsində təşkil edilən bu tədbir 5 aprel 2019-cu ildə Mərkəzi Kitabxananın konfrans zalında baş tutub. Seminarda Əhməd Yəsəvi Universitetinin prorektoru, elmlər doktoru, dosent **Pusat Pilten**, Türkoloji Araşdırmalar Mərkəzinin direktoru, dosent **Sərdan Dağıstan**, həmçinin, Əhməd Yəsəvi Universitetində nəşr olunan “Türkologiya” jurnalının redaksiya heyəti, çox sayda alim, gənc tədqiqatçı, tələbə və qonaqlar iştirak ediblər.

Elçin İbrahimov çıxışında öncə AMEA Rəyasət Heyətinin 2016-cı ildə müvafiq qərarı ilə akademik Kamal Abdullayevin “Türkologiya” jurnalına baş redaktor təyin olunmasından sonra jurnalın işində ciddi canlanma yarandığını, məhz K.Abdullayevin ideyaları əsasında jurnalın fəaliyyətində qısa müddətdə böyük uğurlara imza atıldığını və jurnalın beynəlxalq indekslərə daxil edildiyini qeyd edib. O, “Türkologiya” jurnalının türkologiyanın təkcə dilçilik deyil, incəsənət, mifologiya,

klassik irs, ədəbiyyat və folklor, fəlsəfə və tarix kimi sahələrini də əhatə etdiyini, dünyanın müxtəlif ölkələrindən gələn məqalələri dərc etdiyini bildirib.

E.İbrahimov çıxışının davamında əlifba probleminin keçmişdən bugünədək Türk dünyası və Türkologiya üçün aktual problemlərdən olduğunu vurğulayaraq deyib: “Əlbəttə, hər xalqın varlığını, mövcudiyyətini müəyyən edən əsas amillərdən biri də əlifbadır. Əlifba dilçilik aspektindən təkcə işarələr sistemi deyildir. Toplumların müxtəlif əlifbalı qəbul etməsində müxtəlif dinlərlə yanaşı, bir çox siyasi və sosial hadisələrin də rolu vardır. Türk dünyasında əlifba problemi XIX əsrin sonlarından başlayaraq bu günədək davam etməkdədir.

Türk respublikalarının müstəqilliyə qovuşması ilə keçmişdəki bir çox problemlərdə geridə qalmışdır. Ortaq əlifba probleminin həll edilməsi gələcəkdə orta q dilin (orta q türkçənin) də təşəkkülünə kömək edəcək. Ortaq əlifba olmadan orta q dili formalaşdırmaq qeyri-mümkündür”.

Sonda iştirakçıların suallarını cavablandıran Elçin İbrahimov “Türkologiya” jurnalının saylarını Türkoloji Araşdırmalar Mərkəzinin kitabxanasına hədiyyə edib.

Tədbirin sonunda Universitetin prorektoru Pusat Pilten Elçin İbrahimova Əhməd Yəsəvi Universitetinin rektoru adından təşəkkürnamə və Qazax milli geyimi olan Çapan təqdim edib.

Aprelin 12-də **Azərbaycan Dillər Universitetində (ADU) “Hüseyn Cavid və dünya ədəbiyyatı”** mövzusunda elmi konfrans keçirilib.

Konfransda açılış nitqi ilə çıxış edən rektor, akademik **Kamal Abdulla** Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, böyük şair və dramaturq Hüseyn Cavidin zəngin yaradıcılığından danışıb, onun ədəbiyyata əvəzsiz töhfələr verdiyini diqqətə çatdırıb. Bildirib ki, klassik ədəbiyyatın ən yaxşı ənənələrini inkişaf etdirən H.Cavid, həm də XX əsr Azərbaycan romantizminin banilərindən biri kimi tanınır. Sevgi, məhəbbət, gözəllik şairi olan Cavid lirik, lirik-epik əsərlərin, Azərbaycan ədəbiyyatında ilk mənzum faciə və dramların müəllifidir.

Kamal Abdulla deyib: “Hüseyn Cavid Azərbaycan ədəbiyyatının söz və fikir zadəganı idi. O, ədəbiyyatda böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli ənənələrinin, xəttinin davamçısıdır. Çoxcəhətli və zəngin yaradıcılığa malik Cavidin əsərlərini bu gün də Azərbaycan gəncliyi sevə-sevə oxuyur”.

Diqqətə çatdırılıb ki, hər zaman xalqımız tərəfindən böyük ədibin xatirəsi əziz tutulub, Prezident İlham Əliyevin müvafiq sərəncamları ilə böyük ədibin 130 və 135 illik yubileyləri ölkəmizdə dövlət səviyyəsində qeyd edilib. Ümummilli lider Heydər

Əliyevin təşəbbüsü ilə hələ sovet dövründə Cavidin nəşi uzaq Sibirdən Naxçıvana gətirilərək doğma torpaqda dəfn edilib. Bu, Ulu Öndərin Hüseyn Cavidə, Azərbaycan ədəbiyyatına misilsiz xidməti idi.

Konfransda ADU-nun Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının müdiri, akademik **Muxtar İmanovun** “Cavid sənətində bəşəri genişlik”, “Kaspi” Təhsil Şirkətinin təsisçisi və idarə heyətinin sədri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru **Sona Vəliyevanın** “Hüseyn Cavid Şərqi böyük mütəfəkkir şairidir”, Bakı Yunus Əmrə İnstitutunun direktoru **Cihan Özdemirin** “Hüseyn Cavidin dram yaradıcılığına Əbdülhəq Hamidin təsiri” mövzularında məruzələri dinlənilib.

Tədbirdə İndoneziyanın Azərbaycandakı səfiri **Hüsnan Bəy Fanani**, Nim Universitetinin (Fransa) professoru **Silvi Joseğam** və digər çıxış edənlər Cavid yaradıcılığına toxunublar, konfransın işinə uğurlar arzulayıblar.

Konfrans işini “Hüseyn Cavid və türk dünyası”, “Hüseyn Cavid və Şərq ədəbiyyatı”, “Hüseyn Cavid və Qərb romantizmi” bölmələri üzrə davam etdirib. Bölmə iclaslarında Cavidin həyat və yaradıcılığına həsr olunan müxtəlif mövzularda məruzələr dinlənilib.

24-26 Nisan 2019 tarixlərində **İstanbulda Elginkan Vakfı** tərəfindən **“IV. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı”** tarixlərində gerçəkləşdirilmişdir. Vakfı'nın uluslararası düzeye gerçəkləşirdiği Kurultay'ın alt başlığı **“Geçmişten Günümüze Seyahat Edebiyatı”** olaraq belirlənmişdir.

Elginkan Vakfı, Türk sanayiine yarım asrı aşkın bir süredir hizmet veren Elginkan Topluluğu'nun kurucuları tarafından, Türkiye'nin her alanda çağdaş bir anlayışla ilerlemesine destek olmak amacıyla 1985 yılında kurulmuştur. Elginkan Vakfı'nın kuruluş

amaçları; Kültür değerlerimizi, tarihimizde bizi büyüten örf, adet ve manevi değerlerimizi ve Türkçe'mizi araştırmak, araştırmaları desteklemek, korumak, yaşatmak ve tanıtmak, Bilim, teknoloji ve eğitim alanındaki faaliyetleri teşvik etmek, Ülke sanayiinin ihtiyaç duyduğu vasıflı işgücü yetiştirilmesine ve bu suretle ülkenin istihdam imkânlarını artırıcı eğitim çalışmalarına katkıda bulunmak için okullar, eğitim kurumları açmak, işletmektir.

Türk ve dünya seyahat edebiyatından çeşitli eserlerini konu alan otuz beş bildiriinin tartışıldığı kurultaya Türkiye'nin yanı

sıra ABD, Azərbaycan, Danimarka, Finlandiya, Kazakistan və KKTC'dən seçkin bilim insanları katıldı.

Kurultay bir yıl Türk Dili alanında bir yıl edebiyat alanında dönüşümlü olmak üzere düzenlenmektedir. 2019 yılında düzenlenecek olan Kurultay'ın ana teması "Edebiyat" olup alt başlık "Geçmişten Gü-

nümüze Seyahat Edebiyatı" olarak belirlenmiştir.

Kurultayda Türk seyyahlar və eserləri, yabancı Seyyahlar və eserləri, gezilən coğrafiya, seyahatnamelerde kültür hayatı, seyahatnamelerde mutfak kültürü, seyahatnamelerde sosial hayat, seyahatnamelerin söz varlığı, səfərtmələr kimi konularda bildiri- riler sunulmuşdur.

25-26 aprel 2019-cu il tarixində **İsveç Krallığının Uppsala şəhərində** Beynəlxalq Elmi-Tədqiqat Assosiasiyasının (International Scientific Research Association & Journal (IBAD)) təşkilatçılığı ilə **IV Beynəlxalq Elmi Araşdırmalar Konqresi** (4th International Scientific Research Congress) keçirildi. Konqresin əsas mövzusu "Təhsildə və elmi tədqiqatlarda inkişaf, problemlər və onların həllinə dair təklifləri" idi. Azərbaycan, ABŞ, Makedoniya, İsveç, İtaliya, Rusiya, Türkiyə, Özbəkistan, Qazaxıstan, Suriya və b. ölkələrin alimlərinin, gənc tədqiqatçıların və mütəxəssislərinin iştirak etdiyi bu tədbirdə təbiət, və sosial elmlər sahələri üzrə tarixin, mədəniyyətin, incəsənətin, siyasi münasibətlərin, ədəbiyyatın, iqtisadiyyatın və s. ən müxtəlif məsələlərinin araşdırılmasına həsr olunmuş məruzələr dinlənilmişdir.

Konqresin dəvətli məruzəçisi, ABŞ-ın Kent Dövlət Universitetinin professoru Vilyam Bints "İmmiqrasiya, emiqrasiya və miqrasiya seçilmiş şəkilli kitablarda necə təsvir olunur? Məzmun təhlili" ("How is immigration, emigration, and migration portrayed in selected picture books? A content analysis") mövzusun məruzə ilə çıxış edib. Məruzəçi şəkilli kitablarda təhsildə və tədqiqatda mübahisəli məsələlərin həllində səmərəli istifadəsi ilə bağlı fikrlərini nümunələrlə əsaslandırıb.

Konqres sonra öz işini bölmələr üzrə davam etdirib. Məruzəçilərdən Prof. Dr. Necatə Baykoç Dönmez, Dos. Dr. Ebru Deretarla Gül "Çocuklarda Türkçe Dil Kazanımı ve Gelişimi", Dr. Dilshoda Mubarakova "Özbek Türkçesinde Sona Gelen -mi, -çi, - a/-ya Edatlar", Dr. Gülşen Erdal "Bir İsveç Ezgisinin "Türk Ulusal Kimliği" Açısından Taşdığı Anlam Üzerine Bir Değerlendirme", Tahir Erdal "Sanat ve Bilim İlişkisi Bağlamında Medikal İlüstrasyon" və b. mövzusunda Konqresin müvafiq bölmələrində çıxış ediblər.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Azərbaycan dilinin tarixi şöbəsinin böyük elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Aynurə Mahmudova konqresdə Elm və Məsləhət Komitəsinin üzvü kimi iştirak edib. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru A.Mahmudova "Füzuli qəzəllərinin dil və mətn, şair və oxucu aspektindən araşdırılması" mövzusunda məruzə ilə çıxış edib. Elmi tədqiqatların müxtəlif sahələrindəki problemlər və yeniliklərin ciddi elmi platformada müzakirə edildiyi bu tədbirdə filologiya üzrə fəlsəfə doktoru A.Mahmudovanın Məhəmməd Füzulinin dil və mətn, şair və oxucu aspektindən araşdırılmış qəzəl yaradıcılığı barədə geniş məruzəsi maraqla dinlənilib.

25-27 Nisan 2019 tarihinde **Bayburt Üniversitesi** organizasyonunda, **Bayburt Valiliğinin** katkıları, **Türk Dil Kurumu** ve **UNESCO Türkiye Milli Komitesi** iş birliğiyle düzenlenen “**Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu**” gerçekleştirildi. Programda, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Başkan Vekili Prof. Dr. Metin Ekici bir konuşma yaptı.

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Başkan Vekili Prof. Dr. Metin Ekici, Dede Korkut geleneğinin UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne kaydedtirilmesi bir sonuç olmadığını belirterek, “Aslında bir başlangıçtır. Bu başlangıç, Türkiye ve bu mirasa sahip olduğunu belirten kardeş Türk Cumhuriyetlerinin dünyaya verdiği bir sözdür.” dedi.

Bayburt Valisi Ali Hamza Pehlivan, üniversiteni Prof. Dr. Fuat Sezgin Salonu'nda düzenlenen ve 2 gün süren sempozyumda yaptığı konuşmada, Dede Korkut'un Türk dünyası için önemli ve kıymetli olduğunu söyledi.

Dede Korkut ile ilgili çalışmaların süreceğini belirten Pehlivan, “Kökü sağlam olmayan ağacın ayakta durması mümkün değildir. Ne mutlu ki bizim köklerimizde işte Dede Korkut'lar var, Yunus Emre'ler var, Mevlana'lar var. Çok sağlam köklere sahibiz ve mirası nesilden nesle taşıyarak geliyoruz.” dedi.

Türk Dil Kurumu Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Feyzi Ersoy, Dede Korkut kitabının ilkinin yazma halinde günümüze ulaştığını ifade ederek, şunları kaydetti:

“Dede Korkut dil olarak hem teşekkül değerinin hem de yazıya geçiriliş döneminin izlerini taşımaktadır. Dede Korkut'un yazıya geçiriliş tarihi Azerbaycan ve Oğuzlar'ın Doğu Anadolu Bölgesi'ne yerleşmesinden sonraki dönemde gerçekleşmiştir. Eser yazıya aktarılış tarihi itibarıyla eski Anadolu Türkçesi ve eski Oğuz Türkçesi

diye adlandırılan dönemin özelliklerini taşımaktadır.”

Rektör Prof. Dr. Selçuk Coşkun da Bayburt'ta Dede Korkut'un deyişlerinin halk arasında hala nesilden nesle aktarıldığına işaret ederek, Dede Korkut'un solğunun yöre insanların hafızasında yaşatıldığını dile getirdi.

– “Dünya tarihine Türklerin mükemmel ve sonsuz sayıda katkıları bulunmuştur”.

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Başkan Vekili Prof. Dr. Metin Ekici, Dede Korkut'un Türk dünyası ve kültürü için olduğu kadar bütün dünya için de benzer bir öneme sahip olduğunu söyledi.

Dede Korkut hakkındaki anlatmalar ile onun şahsı etrafında oluşturulan destansı anlatmalardan oluşan Dede Korkut kitabı ile insanlık için yaptığı katkının, sadece Türk dünyası bilim, kültür mahfillerinde değil, bütün dünyada bilinmesi ve anlatılması gerektiğini vurgulayan Ekici, “Dünya tarihine Türklerin mükemmel ve sonsuz sayıda katkıları bulunmuştur. Bunların en güzidesi diyeceğimiz eserlerin başında da Dedem Korkut'un kitabı gelmektedir.” diye konuştu.

Ekici, Dede Korkut geleneği ve kitabının UNESCO programları ve sözleşmeleri çerçevesinde ikinci bir programa daha kaydedtirileceğini ifade ederek, şöyle konuştu:

“UNESCO çerçevesinde hazırlanmış olan bir 'Dünya Belleği' programı bulunmaktadır. Bu belleğe bugüne kadar 69 dünya eseri, önemli eserler kaydedilmiş durumda. Türkiye'den de bu listeye şu ana kadar 5 eser kaydedilmiş bulunmaktadır. İnşallah Dede Korkut kitabı nüshalarının bulunduğu Almanya ve Vatikan ile görüşmelerimiz devam ediyor. Çünkü bizim mevcut bildiğimiz yazma nüshalar buralarda olduğu için ancak o ülkelerle birlikte müracaat edersek Dede Korkut kitabının mevcut yazmalarını da inşallah gelecekte 'Dünya Belleği' prog-

ramına kaydettirmiş olacağıız. Bu programda bu eserlerin her türlü tehlikeden uzak tutulması ve korunması bakımından son derece önemli olduğu için özellikle milli komisyonumuzda bulunan Dünya Belleği İhtisas Komitesi bu yönde çok ciddi çalışmalar ve çabalar göstermektedir.”

Dede Korkut geleneğinin UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne kaydettirilmesinin bir sonuç değil, aslında bir başlangıç olduğuna dikkati çeken Ekici, “Bu başlangıç, Türkiye ve bu mirasa sahip olduğunu belirten kardeş Türk Cumhuriyetlerinin dünyaya verdiği bir sözdür. Temsili listeye kaydettirilen bir unsurla ilgili bizler dünya kamuoyuna 'Biz bu mirası kimliğimizin bir parçası kabul ediyoruz ve onu yaşatarak korumak ve genç kuşaklara aktarmak için her türlü gayret ve çabayı göstereceğiz' demiş bulunuyoruz.” ifadesini kullandı.

Ekici, devlet adamları, sanatçılar, bilim insanları, yerel yöneticiler ve eğitimcilerin hepsine bu mirasın yaşatılması adına ayrı ayrı görevler düştüğünü vurgulayarak, başta Kültür ve Turizm Bakanlığı olma üzere ilgili tüm devlet kuruluşlarının Dede Korkut geleneğini yaşatmak için yapılan etkinlikleri desteklemesi, etkinlik yapılması

için görevlendirme ve teşviklerde bulunması gerektiğini söyledi.

Bilim adamlarının Korkut Ata geleneğiyle ilgili yeni araştırmalar yapmasını ve bunları kamuoyuyla paylaşmasını isteyen Ekici, başta aşıklık geleneği temsilcisi sanatçılar olmak üzere tüm alanlardaki sanatçıların Dede Korkut ile ilgili yeni eserler üretmesi ve icra etmesi gerektiğini kaydetti.

Ekici, yerel yöneticilerin, özellikle Bayburt gibi il yöneticilerinin Korkut Ata ile ilgili yerleri koruması, buraları gezi ve bilgilendirme alanları olarak düzenlemesi, uzman kişilere rehberlik yaptırarak bu alanlara gelenlere doğru bilgilerin verilmesini sağlaması gerektiğini ifade etti. Ekici, böylece Dede Korkut'un sadece edebiyat, dil ve tarih araştırmacılarının tartıştığı tarihi metinler toplamı olmaktan çıkıp yaşatılan, yaşayan bir kültür mirası haline dönüşeceğini aktardı.

Programda, 4. Geleneksel Dede Korkut Bilim Kültür Sanat Ödülleri kapsamında Kurum Ödülü UNESCO Türkiye Milli Komisyonuna, Sanat Ödülü hattat ve ebru sanatçısı Fuat Başar'a, Bilim Ödülü de Prof. Dr. Nasrullah Hacımüftüoğlu'na verildi.

29 aprel 2019-cu ildə **Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun** təşkilatçılığı ilə görkəmli dilçi alim, əməkdar elm xadimi, professor Yusif Seyidovun anadan olmasının 90 ildə münasibətilə **“Yusif Seyidov və Azərbaycan dilçiliyinin aktual problemləri”** mövzusunda respublika konfransı keçirilib.

Tədbirdə AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik **İsa Həbibbəyli**, Humanitar Elmlər Bölməsinin akademik-katibi, akademik **Teymur Kərimli**, Dilçilik İnstitutunun əməkdaşları və KİV nümayəndələri iştirak ediblər.

Konfrans çərçivəsində alimin əsərlərindən ibarət sərgi də təşkil olunub.

Tədbiri akademik İsa Həbibbəyli aça-raq görkəmli dilçi alimin elmi-pedaqoji fəaliyyətindən danışdı. Qeyd edib ki, Y.Seyidov XX əsrin 60-cı illərindən etibarən Azərbaycanda dilçilik elminə istiqamət verən əsas şəxslərdən biri olub, sintaksis, morfologiya, söz birləşmələri problemləri ilə bağlı önəmli tədqiqatlar aparıb.

Alimin həyatını dilçilik elminin, ölkəmizdə təhsilin inkişafına həsr etdiyini deyən İ.Həbibbəyli Y.Seyidovun “Müasir Azərbaycan dilində feli bağlama tərkibləri” mövzusunda namizədlik, “Müasir Azər-

baycan dilində söz birləşmələri” mövzusunda isə doktorluq dissertasiyalarını müdafiə etdiyini xatırladı, bu tədqiqatların özlüyündə sanballı bir əsər olduğunu bildirib.

Akademikin sözlərinə görə, professor XI əsrdən XX əsrin sonlarına qədərki bir dövrdə Azərbaycan yazıçılarının söz, dil və onun insan həyatında, cəmiyyətdə rolu barədə fikirlərini toplayıb sistemə salıb, xalqın dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq görüşlərinin yığcam salnaməsini yaradıb.

O, Y.Seyidovun elmi məzmununa, metodiki mükəmməlliyinə görə dilçiliyin nəzəri və tətbiqi problemlərinə həsr edilmiş 200-dən çox elmi əsərin, o cümlədən 30-dan çox kitabın, eləcə də “Müasir Azərbaycan dili”, “Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya” kimi qiymətli dərsliklərin müəllifi olduğunu deyib. Vurğulayıb ki, alimin tədqiqatları ölkə rəhbərliyi tərəfindən də yüksək qiymətləndirilib və onun həmmüəllifi olduğu “Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis” kitabı Azərbaycan SSR Dövlət Mükafatına layiq görüldü.

Y.Seyidovun ədəbiyyatşünaslıq istiqamətində də önəmli tədqiqatlar apardığını, bir çox Azərbaycan yazıçısının yaradıcılığını təhlil etdiyini deyən AMEA-nın vitse-prezidenti alimin, eyni zamanda elm, ədəbiyyat, dil, eləcə də ictimai-siyasi proseslərə həsr olunmuş publisistik yazılarla mətbuatda mütəmadi çıxış etdiyini söyləyib.

Konfransda, həmçinin Dilçilik İnstitutunun direktoru, akademik Möhsün Nağısoylunun “Yusif Seyidovun elmi-pedaqoji fəaliyyəti”, AMEA-nın müxbir üzvü Kamran Əliyevin “Yusif Seyidovun dil sevgisi”, filologiya elmləri doktoru, professor Sevil Mehdiyevanın “Professor Yusif Seyidov və Nəsimi”, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Təranə Şükürlünün “Yusif Seyidov unudulmaz müəllim kimi” və BDU-nun filologiya fakültəsinin dekanı, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Elçin Məmmədov-un** “Yusif Seyidovun Bakı Dövlət Universitetində fəaliyyəti” mövzusunda məruzələri dinlənilib.

Tədbirdə, o cümlədən AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu ilə videobağlantı yaradılıb, müzakirələr aparılıb. Bağlantı zamanı institutun direktoru, AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev “Naxçıvan elmi-ədəbi mühiti professor Yusif Seyidovun araşdırmalarında” və dosent Zülfüyyə İsmayılın “Yusif Seyidovun tədqiqatlarında söz yaradıcılığı məsələləri” mövzusunda məruzələri dinlənilib.

Daha sonra alimin həyat və yaradıcılığını əks etdirən videolayd nümayiş etdirilib.

Sonda alimin qızı Vəfa Seyidova çıxış edərək konfransın təşkilatçılmasına və iştirakçılmasına öz minnətdarlığını bildirib.

13-14 Mayıs 2019 tarixlərində **Polonyanın Krakow** şəhərində **Uluslararası “Polonya və Türk Dünyası”** Sempozyum düzenlenmiştir. Sempozyumun Mikołaj Rej Leh Kültür ve Dilini Destekleme Vakfı, Jagiellon Üniversitesi Doğu Dilleri Enstitüsü Türkoloji Bölümleri tarafından düzenlenmiştir.

“Polonya ve Türk Dünyası” Uluslararası Konferansı, Polonya'nın Türkiye, Sovyet sonrası Orta Asya Türk devletleri,

Avrupa ve Rusya'daki diğer Türk toplulukları ile tarihî, kültürel, ekonomik ilişkilerini belgelemeyi amaçlamaktadır.

Sempozyumda İngilizce, Lehçe, Türkçe, Rusça olmakla seyahat ve anı edebiyatı, Polonya'daki Türk azınlıklar, Türk halklarının tarih, kültür, edebiyat ve dilleri konu başlıkları ve benzeri çalışma alanlarındaki bildiriler konferansın kapsamında sunulmuştur.

*İmanyar Quliyev
Aynurə Mahmudova*

PERSONALIA
ПЕРСОНАЛИИ
PERSONALNEWS

JEAN DENY – 140

Fransa türkolojisinin önde gelen araştırmacılarından. Babası Fransız, annesi ise Polonya'lıdır. Babasının öğretmen ve konsolos olarak Rusya'da çalıştığı sıralarda 24 Temmuz 1879'da Kiev (Ukrayna)'da doğdu. Dolayısıyla ana dili Lehçe, baba dili Fransızca idi. Ukrayna'da Rusça'yı da öğrendi. Odessa'da Fransız Richelieu Lisesi ile Paris'te Louis-le-Grand Lisesini bitirdikten sonra yüksek tahsilini Paris Hukuk Fakültesi ile Yaşayan Şark Dilleri Okulu (Ecole des Langues Orientales Vivantes)'nda yaptı. Yabancı dil öğrenmede çok yetenekli olan Jean Deny Yaşayan Şark Dilleri Okulu'nda hocaları Charles Barbier de

Meynard'dan Türkçeyi, Clément Huart'tan Farsçayı, Hartwig Derenbourg ile Octave Hudas'dan da Arapçayı iyi derecede öğrenerek 1903'de her iki okuldan da parlak bir şekilde mezun oldu. Artık o çok dilli (polyglot) bir kişi idi. Nitekim bu dillere daha sonra Latince, İtalyanca ve İspanyolca'yı da eklemiştir.

1904 ile 1908 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı'nda çevirmen olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Trablus, Beyrut, Şam, Kudüs ve Maraş'ta bulunan konsolosluklerinde çalıştı. Bu yıllarda Osmanlı Türkçesi'ni ilerletmek imkânını da kullandı.

31 Mart 1908'de Charles Barbier de Meynard öldü. Jean Deny hocasının ölümü üzerine Yaşayan Şark Dilleri Okulu'nda boşalan Türk Dili Kürsüsü'ne baş vurdu. Başvurusu kabul edilerek buraya öğretim görevlisi olarak atandı. İki yıl sonra da Kürsü Profesörlüğüne yükseltildi.

Birinci dünya savaşının çıkması üzerine 1915'de askere alınıp Fransız Doğu Ordusu'na çevirmen olarak gönderildi. Askerliği esnasında Selânik, Florina, Makedonya, Atina ve İstanbul'da görev yaptı. 1919 Mayıs'ında da askerlik görevi sona erdi ve Türk Dili Kürsüsü'ndeki profesörlüğüne geri döndü.

1926-1930 yılları arasında Mısır kralı I. Fuad'ın daveti ile Kahire'deki Türkçe arşiv belgelerinin sınıflandırılması ve incelemesini yaptı. Bu esnada Saray Kütüphanesinin Müdürlüğü'nü de yürüttü. 1931'de tekrar Türk Dili Kürsüsü'ndeki görevine döndü. 1938'de Yaşayan Şark Dilleri Oku-

lu'nun müdürlüğüne atandı. Bu görevi on yıl yürüttükten sonra 1948'de emekli oldu.

Emekli olduktan sonra kendisini tamamen bilime verdi. Louis Bazin, Jean-Paul Roux başta olmak üzere önde gelen Fransız tükologlarının yetişmesini sağlamıştır. Jean Deny seksen beş yaşında iken 5 Kasım 1963'de Gerardmer'deki aile ocağında öldü.

Eserleri: En önde gelen eseri hâlâ aşılamamış olan 1250 sahifelik *Grammaire de la Langue Turque (Dialecte Osmanli)* başlığı ile 1921'de Paris'de yayımlanan eseridir. (XXX+1218 s. Ali Ulvi Elöve tarafından Türkçeye çevirilerek *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* başlığı ile 1941-1953 yılları arasında Fasiküller halinde İstanbul'da yayımlanmıştır. Eserin son baskısı *Türk Dil Bilgisi. Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı Bir Örneği* başlığı ile Kabalcı Yayınevi tarafından 2012'de İstanbul'da 969 sahife olarak yayımlanmıştır.

1921'de yayımladığı gramerinin genişletilmiş Ses Bilgisi bölümünü *Principes de grammaire turke "Türk" de Turquie* başlığı ile 1955 yılında Paris'te yayımladı. Bu eseri Oytun Şahin tarafından Türkçeye çevirilerek *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları* başlığı ile Şubat 2013'de Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Ancak *Philologiae Turcicae Fundamenta*'nın ilk

cildinde yayımladığı "Osmanlı moderne et le Türk de Turquie" başlığıyla Wiesbaden'de 1959 (s. 182-239)'da yayımlanan makalesi Türk Dili sahasındaki son yazısı olmuştur.

Sommaire des Archives Turques du Caire (Le Caire 1930, 638 s.) onun kronolojik olarak yayımlanan ikinci büyük hacimli eseridir.

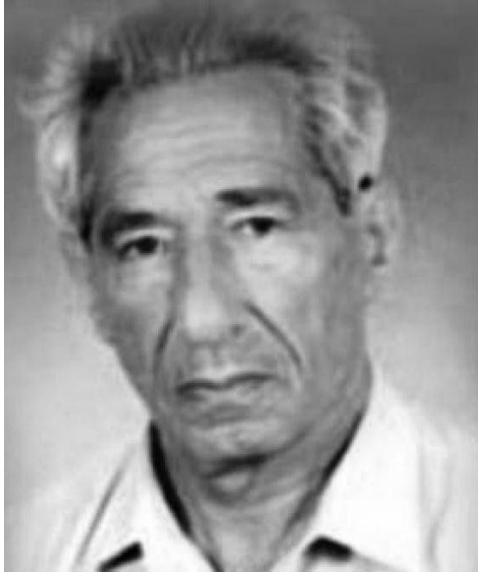
Jean Deny Uygur harfli Türkçe eserlerle de ilgilenmiştir. Necib Asım (Yazuk-suz) tarafından yayımlanan Atebetü'l-hakâ-yık yayımı hakkında "A propos d'un traité de morale turc en écriture ouigoure (Hibet al haqaiq d'Yognâki)" başlığı ile, *Revue du Monde Musulman* (LX, 1925, s. 189-234) dergisinde yazdığı yazısı ile "Un Soyurgal du timouride Şâhrûh en écriture ouigoure" başlığı ile *Journal Asiatique*, 245, (1957), s. 253-266'da yayımladığı makalesi Uygur harfli eserler sahasındaki iki yayınıdır.

Türk Dil Kurumu'nun "şeref üyesi" olan Jean Deny için Türk Dil Kurumu 1958 yılında *Melanges Jean Deny/Jean Deny Armağanı* adlı bir Armağan kitabı yayımlamıştır. Jean Deny'nin irili ufaklı 150'den fazla yayınının listesi bu armağanda yer almaktadır.

Doğumunun 140. Yıl dönümü dolayısıyla Türkoloji dünyası bu değerli araştırmacının aziz hatırası önünde saygı ile eğilir.

Osman Fikri Sertkaya

YUSİF SEYİDOV – 90

Dövlət mükafatı laureatı, əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor Yusif Mirəhməd oğlu Seyidov 2 may 1929-cu ildə Naxçıvan MR Şərur rayonunun Yengicə kəndində anadan olmuşdur. 1944-cü ildə orta məktəbi bitirdikdən sonra Naxçıvan Müəllimlər İnstitutuna daxil olmuş, 1947-1952-ci illərdə isə pedaqoji sahədə irəliləmək, elmi axtarışlarında daha da təkmilləşmək üçün Azərbaycan Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsində təhsilini davam etdirmişdir.

Yüksək elmi biliyi, elmi axtarışlara həvəsi və səyinə görə aspiranturada saxlanılmış, 1955-ci ildə “Müasir Azərbaycan dilində feili bağlama tərkibləri” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. Ömrünün sonuna qədər Azərbaycanın ən ali təhsil ocağı olan Bakı Dövlət Universitetində pedaqoji və elmi-tədqiqat işlərini davam etdirən Yusif Seyidov 1955-ci ildə “Ümumi dilçilik” kafedrasında müəllim, baş müəllim kimi fəaliyyət göstərmiş, 1955-1967-ci illərdə dosent, 1967-ci ildən isə professor vəzifəsində işləmişdir.

Azərbaycan dilçiliyinin aktual problemlərinə, ümumi dilçilik məsələlərinə, ədəbi dilimizin müxtəlif dövrlərinə dair araşdırmalar aparan Yusif Seyidov “Müasir Azərbaycan dilində söz birləşmələri” mövzusunda sanballı, böyük elmi dəyəri olan tədqiqat işini yazır və 1965-ci ildə doktorluq dissertasiyasını uğurla müdafiə edir. Elmi yaradıcılığı ilə paralel şəkildə pedaqoji fəaliyyətini də davam etdirən Y.Seyidov elə həmin ildə Universitetin filologiya fakültəsində yaradılan “Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi metodikası” kafedrasının müdiri seçilir və ömrünün sonuna qədər bu kafedrada yüzlərlə tələbə yetişdirir, dərslilər hazırlayır, elmi əsərlər ərsəyə gətirir. Dilçiliyin nəzəri və tətbiqi problemlərinə həsr edilmiş bir çox elmi əsərin müəllifi olan Yusif Seyidov dilçi alim və pedaqoq olmaqla yanaşı, tənqidçi və ədəbiyyatşünas kimi də fəaliyyət göstərir, həm dövrü mətbuatda, həm də elmi-nəzəri tədbirlərdə, ədəbi-bədii məclislərdə müntəzəm iştirak edir. Qeyd edək ki, dilçiliyin müxtəlif sahələrinə, o cümlədən Azərbaycan dilçiliyində çox az işlənmiş sahələrə dair dərin elmi araşdırmalar aparan görkəmli alimin ilk məqaləsi 1952-ci ildə “Azərbaycan müəllimi” qəzetində dərc olunmuşdur.

Azərbaycan dilçiliyi tarixində öz sözünü deyən, bu elmi xəzinəyə dəyərli, fundamental əsərlər bəxş edən, böyük dilçilər nəsli yetişdirən, gözəl pedaqoq Yusif Seyidov 18 noyabr 2013-cü ildə vəfat etmişdir.

Elmi-nəzəri məzmununa, metodiki mükəmməlliyinə, praktiki dəyərinə görə qiymətli dərs vəsaitləri və dərslilərin – ali məktəblər üçün “Müasir Azərbaycan dili” (I hissə 1959, II hissə 1963, IV hissə, Sintaksis, 1972, 1985, 2009), bir neçə dəfə nəşr edilmiş “Azərbaycan dili” və “Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya” dərslilərinin, orta məktəblərdə “Azərbaycan dili” kitablarının müəllifi və ya əsas müəlliflərindən biri olan Yusif Seyidov rusdilli

məktəblər üçün nəzərdə tutulan “Azərbaycan dili” dərslisinin də yazarıdır. Ümumiyyətlə, Yusif Seyidov dilçiliyin nəzəri və tətbiqi problemlərinə həsr edilmiş 300-dən çox elmi, elmi-publisistik məqalənin, o cümlədən 40-a yaxın kitabın (monoqrafiya, dərslik və dərs vəsaitinin) müəllifidir.

Yusif Seyidov “*Klassik Azərbaycan şairləri söz haqqında*” (1977), “*Yazıçı və dil*” (1979), “*Sözün şöhrəti*” (1981), “*Sözün qüdrəti*” (1988), “*Sözün hikməti*” (1989) adlı məqalə və monoqrafiyalarında XI əsrdən başlayaraq müstəqillik dövrünə qədərki böyük bir dövrdə yazıb-yaradan Azərbaycan yazıçılarının söz və sənət haqqında, dil və onun insanın həyatında yeri, cəmiyyətin mənəvi birliyinin təmin edilməsində rolu, dilin milli kimliyin təyində əhəmiyyəti barədə fikirlərini toplayaraq sistemləşdirmiş, ədəbi-tarixi xronologiya üzrə, elmi-nəzəri metodologiya və ardıcılıqla təsvir etmiş, ədəblərimizin dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq və estetik görüşlərini analiz etmiş, özünəməxsus təhlil süzgecindən keçirərək, sanballı dil tarixi salnaməsi yaratmışdır. Dil və ədəbiyyatımızın müxtəlif sahələrinə dair qiymətli əsərlər müəllifi olan Yusif Seyidov Azərbaycan dili tarixini də tədqiqatlarından kənar saxlamamış, bu istiqamətdə dərin elmi məzmunu olan araşdırmalar aparmışdır: “Nəsiminin əsərləri Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi abidəsi kimi”, “Dastani-Əhməd Hərəmi” haqqında bəzi qeydlər”, “Kitabi-Dədə Qorqud”un dilində sadə cümlə (inkışaf səviyyəsi)”, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dilində tərkib və budaq cümlə paralelizmi”, “Dövrün (XII-XIX əsrlər) şeir dilinə ümumi bir nəzər”, “Ədəbi şəxsiyyət və dil” və s. məqalələri, habelə “Nəsiminin dili” monoqrafiyası ciddi müşahidə və axtarışların, dərin elmi təfəkkürün məhsuludur.

Yusif Seyidovun elmi yaradıcılığı tək-cə dilçilik məsələləri ilə məhdudlaşmır,

klassik və müasir ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələrinin fikir və söz dünyası, sözün sehri, sözün ifadə qüdrəti, hissin, həyəcanın, duyğunun dildə ifadəsi onun təhlil və tədqiq süzgecindən keçir. Alimin bu sahədə qələmə aldığı hər əsərindən kiçik bir fraza onun Azərbaycan ədəbiyyatı, ədəbi dünyası, söz aləminə münasibətini ortaya qoyur. Nəsiminin söz dünyası, dil ecazkarlığı haqqında fikir və mülahizələrini söyləyən Yusif Seyidov şairin dilini fəlsəfi dilçilik kontekstində araşdırmış, onun fikir dünyasını özü üçün “*əlçatmaz, heyratamiz, sirli bir dünya*” adlandırmışdır.

Yusif Seyidov Füzuli, Mirzə Cəlil, Mirzə Fətəli Axundzadənin yaradıcılıqlarına Azərbaycan elminin, mədəniyyətinin, təhsilinin açarı kimi baxmış, Məmməd Arifin, Mirzə İbrahimovun, Səməd Vurğunun, Bəxtiyar Vahabzadənin, Məmməd Arazın, Sabir Rüstəmxanlının, Elçinin əsərlərini “*bütövlüyü, tamlığı, parçalanmazlığı ilə ədəbi-bədii dilimizin xüsusi rəngləri*” adlandırmış, Məmməd Cəfər yaradıcılığını, onun əsərlərini “*bütöv Azərbaycan ədəbiyyatının güzgüsü*” hesab etmişdir.

Vətən haqqında “Ayaq tutub yeridiyin, ata-ananın məskən saldığı evə, həyəətə, kəndə övlad məhəbbəti bütün böyük Vətənə məhəbbətdir, elə Vətən həmin evdə, həyətdən başlanır” deyən dilçiliyimizin ağısaqqalı Yusif Seyidov özünün həyat kreditunu belə açıqlayırdı: “*İnsan dünyaya gəlir, böyüyür, qocalır və ömrün hansı çağındasa ruhlar aləminə qayıdır. Bu, həyatın dinamikasıdır, rəngləridir, yeni həyatın özüdür*”. Bu il 90 illik yubileyini qeyd etdiyimiz görkəmli dilçi alim, ədəbiyyatşünas, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, Azərbaycan Dövlət Mükafatı laureatı, əməkdar elm xadimi, hamımızın müəllimi mərhum professor Yusif Seyidov kitablarında, qiymətli tədqiqatlarında, hər birimizin qəlbində, sözündə yaşayır.

Qətibə Vaqifqızı

FƏRHAD ZEYNALOV – 90

XX əsr Azərbaycan türkologiyasının ən parlaq simalarından biri professor Fərhad Zeynalovdur. Onun bu elmin ayrı-ayrı problemlərinə həsr etdiyi əsərləri bu gün də öz əhəmiyyətini saxlayır və müasir tədqiqatlara istiqamət verir.

Fərhad Ramazan oğlu Zeynalov 1929-cu il iyun ayının 22-də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad şəhərində qulluqçu ailəsində anadan olmuşdur. O, 1948-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) Filologiya fakültəsinə daxil olub, 1953-cü ildə həmin fakültəni Azərbaycan dili və ədəbiyyatı, məntiq və psixologiya ixtisası üzrə fərqlənmə diplomu ilə bitirir. Universiteti bitirən F.Zeynalov aspiranturada saxlanılır və təhsilini davam etdirmək üçün Moskva Dövlət Universitetinə göndərilir. 1953-1956-cı illərdə həmin universitetin ümumi və tipoloji dilçilik kafedrasında əvvəllər görkəmli türkoloq N.K.Dmitriyevin, onun vəfatından

sonra isə N.A.Baskakovun rəhbərliyi altında tədqiqatlar aparır və 1957-ci ildə "Nitq hissələrinin təsnifi prinsipləri (adlar)" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edir. F.Zeynalov 1966-cı ildə "Türk dillərində köməkçi nitq hissələri" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edir və 1968-ci ildə professor elmi adını alır.

F.Zeynalov pedaqoji fəaliyyətə 1957-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin ümumi dilçilik kafedrasında müəllim kimi başlayır, 1969-cu ildə həmin universitetdə türkologiya kafedrasını təşkil edərək 1984-cü ilə qədər həmin kafedranın müdiri vəzifəsində çalışır. Görkəmli türkoloq 1984-cü il oktyabr ayının 16-da vəfat etmişdir.

Professor F.Zeynalov çoxşaxəli elmi yaradıcılığa malik olmuşdur. O, türkologiyanın çeşidli problemlərinə müraciət emiş, türkologiyada mübahisəli görünən bir çox məsələlərə münasibət bildirmiş, həmin problemlərin həlli yollarını göstərmişdir. Onun yaradıcılığında türkologiyanın ümumi nəzəri problemləri xüsusi yer tutur. Görkəmli alim istər kitablarında, istərsə də məqalələrində türk dillərinin tarixi, təsnifi, türk xalqlarının qədim dil əlaqələri, müasir türk dillərinin fonetik, leksik və qrammatik quruluşu kimi problemləri araşdırmışdır.

Türkoloji dilçiliyin nəzəri problemləri içərisində bu dillərin təsnifi problemi öz aktuallığını heç vaxt itirməyib. Bu elə əsaslı və əhəmiyyətli məsələlərdəndir ki, türkologiyanın nəzəri problemləri ilə məşğul olan alimlər bundan yan keçə bilmirlər. Özündən əvvəlki təsnifləri ciddi şəkildə təhlil edən, onların üstün və kəsir cəhətlərini aydınlaşdıran görkəmli alim türk dillərinin əvvəlki təsniflərdən əsaslı şəkildə fərqlənən yeni təsnifini vermişdir.

Professor F.Zeynalovun türkologiyaya həsr etdiyi bütün əsərləri onun öz doğma dili olan Azərbaycan dili ilə əlaqələndirilirdi. O, Azərbaycan dilinin araşdırılmasını

türkoloji səviyyəyə qaldırıldı. Bununla da bu problemlərə digər türkoloq alimlərin də münasibət bildirməsini təmin etdi.

Türk dillərinin qrammatik quruluşunun araşdırılması professor F.Zeynalovun elmi yaradıcılığının əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Onun türk dillərində nitq hissələri problemi ilə bağlı yazdığı əsərlər bunu aydın şəkildə göstərir. Məlumdur ki, hər hansı bir dildə nitq hissələrinin müəyyənləşdirilməsi həmin dilin qrammatik quruluşunun öyrənilməsi üçün baza rolunu oynayır. Görkəmli alim bu problemə 5 kitab (“Türk dillərində nitq hissələrinin ənənəvi bölgüsü”, “Nitq hissələrinin təsnifi prinsipləri (adlar)”, “Müasir türk dillərində qoşmalar”, “Müasir türk dillərində ədat və modal sözlər”, “Müasir türk dillərində köməkçi nitq hissələri”) və 20-dən artıq məqalə həsr etmiş, türk dillərində nitq hissələrinin təsnifinin üç prinsipini (leksik-semantik, morfoloji və sintaktik) müəyyənləşdirmişdir. Məhz bu tədqiqatlardan sonra Azərbaycan dilçiliyində və türkologiyada əsas və köməkçi nitq hissələri arasında sərhəd müəyyənləşdirildi, köməkçi nitq hissələrinə aid olunan bir çox sözlər bu qrup sözlərdən təcrid edildi, nitq hissələrinin təsnifi prinsipləri elmi əsaslar üzrə bərqərar oldu.

F.Zeynalovun bu sahədəki tədqiqatlarına xas olan cəhət onun türk dillərinin qrammatik quruluşuna dilin sistem və strukturu baxımından yanaşmasıdır. Görkəmli alimin türk dillərində analitik feil formaları, o cümlədən də mürəkkəb feil problemi ilə bağlı araşdırmaları (“Müasir türk dillərində analitik yolla yaranan feil formaları” (1977), “Türk dillərində mürəkkəb feil problemi” (1983) və s.) buna misal ola bilər. F.Zeynalov analitik feil formaları, feilin perifrastik forması və mürəkkəb feillərin bir-birinə qarışdırıldığını göstərərək bu formalar arasındakı fərqləri araşdıraraq mürəkkəb feil probleminə aydınlıq gətirmişdir. Görkəmli alim iki cilddən ibarət “Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası” (1974-1975) əsərində türk dillərinə aid bütün qrammatik kateqoriyaları ətraflı araşdırmış,

hər bir qrammatik kateqoriya haqqında özünəməxsus şəkildə fikir söyləmişdir. Xüsusən, onun türk dillərində tərz kateqoriyasının təzahürü məsələsinə münasibəti diqqəti çəkir. Görkəmli alim bu problemə ayrıca məqalə həsr etmiş (“Tərz kateqoriyası və onun türk dillərində təzahürü məsələsi” (1973), “Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası” əsərində həmin problemə yenidən qayıtmışdır. Əksər türkoloqların əksinə olaraq professor F.Zeynalov türk dillərində tərz kateqoriyasının olmadığını, tərz anlayışının bu dillərdə müxtəlif üsullarla (leksik, sintaktik) ifadə olunmasının mümkünlüyünü sübut etdi. O, türk dillərində, o cümlədən də Azərbaycan dilində ayrıca şəxs və xəbərlilik kateqoriyalarının olmasını iddia edənlərə etiraz edərək adlara artırılan şəxs şəkilçilərinin xəbərlilik kateqoriyası əmələ gətirmədiyini əsaslandırdı.

Professor F.Zeynalov təkcə müasir türk dillərinin qrammatik quruluşu ilə deyil, eləcə də türk dillərinin tarixi problemləri ilə məşğul olmuş, qədim və orta əsrlər türk yazılı abidələrinin tədqiqinə xeyli əmək sərf etmişdir. Onun “Qədim türk yazılı abidələri” kitabı, eləcə də indiyə qədər çap olunmamış, C.İ.Cəfərovla birgə yazdığı “Türk dillərinin yazılı abidələri” adlı irihəcmli əsəri buna əyani sübutdur. Onun təkcə kitablarında deyil, məqalələrində də türk dilləri tarixinin bir sıra əhəmiyyətli məsələləri ətraflı araşdırılmışdır. Görkəmli alimin “Mahmud Kaşğari və onun “Divanü lügətit-türk” əsəri”, “Kitabi-Dədə Qorqud” və dünya şərqşünaslığı” kimi bir çox məqalələrini buna nümunə göstərmək olar.

Professor F.Zeynalovun 1980-1984-cü illər yaradıcılığında türk dillərinin tarixi məsələlərinin araşdırılması xüsusi yer tutur. Onun oğuz-səlcuq abidələrinə, bu abidələrin qrammatik quruluşuna həsr etdiyi əsərləri öz sanbalı ilə seçilir. Görkəmli alimin “Oğuz-səlcuq abidələri və Azərbaycan dili”, “Şəyyad Həməzinin “Yusif və Züleyxa” əsəri”, “Dastani-Əhməd Hərami” ən qədim Azərbaycan abidəsidir”, “Oğuz-səlcuq abidələrində feilin analitik formaları” kimi

dərin məzmunlu məqalələri onun türk dillərinin tarixi problemlərinə necə ciddi münasibət bəslədiyini aydın göstərir.

Professor F.Zeynalov türk yazılı abidələrinin təkcə tədqiqi ilə deyil, həm də nəşri ilə də məşğul olmuşdur. Bu baxımdan onun S.Q.Əlizadə ilə birgə hazırlayıb çap etdirdikləri “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Onlar Əlinin “Qisseyi-Yusif” əsərini çapa hazırlasalar da, həmin əsər bu günə qədər nəşr olunmayıb.

Professor F.Zeynalov böyük alim olmaqla yanaşı, həm də böyük elm təşkilatçısı idi. Onda olan təşkilatçılıq qabiliyyəti, bacarığı tək-tək adamlara xas olan bir keyfiyyətdir. Elminə, pedaqoji ustalığına, təşkilatçılıq qabiliyyətinə görə onu həmişə hörmətlə qarşılayır, adını ehtiramla çəkirdilər. Şəxsi keyfiyyətləri ona böyük nüfuz qazandırmışdı və vəfatından 35 il keçməsinə baxmayaraq onun adı bu gün də elmi məclislərdə hörmətlə yad edilir.

Bakı Dövlət Universitetinin türkologiya kafedrasının yaradıcısı professor Fərhad Zeynalovdur. Həmin kafedrada tədris olunan “Türkologiyaya giriş”, “Qədim türk yazılı abidələri”, “Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası” kurslarını yaradan, proqram, dərslik və dərs vəsaitlərini hazırlayan da odur. Bu baxımdan onun qələmindən çıxmış “Türkologiyanın əsasları” adlı dərsliyi xüsusi qeyd etmək lazım gəlir. Bu əsər keçmiş SSRİ məkanında ilk təşəbbüs kimi diqqəti cəlb etdi və elmi-pedaqoji ictimaiyyət tərəfindən rəğbətlə qarşılandı.

Professor F.Zeynalovun yaratdığı və 15 il rəhbərlik etdiyi türkologiya kafedrası Azərbaycan, eləcə də digər türk xalqlarının (qazax, çuvaş, qumuq, qaraçay-balkar, qaralpaq və b.) elmi kadrlarının hazırlanma-

sında böyük rol oynamışdır. Azərbaycanda aparılan türkoloji tədqiqatlara bu kafedra professor F.Zeynalovun simasında nəzarət edir, bu araşdırmaları düzgün məcraya yönəldirdi.

Professor F.Zeynalovu keçmiş SSRİ məkanında, eləcə də xaricdə yaxşı tanıyır, onun əsərlərinə tez-tez müraciət edirdilər. Görkəmli alimin Berlində, Ankarada, İstanbulda, Parisdə, Budapeştdə çap olunmuş əsərlərini buna nümunə göstərmək olar. O, keçmiş SSRİ-də və digər xarici ölkələrdə keçirilmiş bir sıra elmi konfranslarda yaxından iştirak etmiş, türkoloqların böyük marağına səbəb olan məruzələrlə çıxış etmişdir. O istər keçmiş SSRİ məkanındakı türk respublikalarındakı milli türkoloq kadrları ilə, istərsə də xarici ölkə türkoloqları ilə sıx əlaqə saxlayırdı. ABŞ-ın İndiana ştatında fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Altayşünaslıq Konqresinin üzvü olan görkəmli alim monqol və tunqus-mancur dilçiliyinin nümayəndələri ilə də yaxın əlaqələr qura bilmişdi.

Keçən əsrin 80-ci illərinin əvvəllərində Azərbaycan xalqının etnogenezi və Azərbaycan dilinin mənşəyi qızğın mübahisə obyektinə çevrildi. Həmin dövrdə professor F.Zeynalov milli alim olduğunu, millətin alimi olduğunu bir daha sübut etdi. Onun Azərbaycan dilinin mənşəyi məsələsində tutduğu mövqe buna aydın sübutdur. Bu məsələdə F.Zeynalovun elmi nüfuzu çox iş gördü.

Professor F.Zeynalovun elmi irsi bu gün də yenidir və aktuallığını itirməyib. Onun əsərlərinə, əvvəllər olduğu kimi, bu gün də tez-tez müraciət olunur. Mən əminəm ki, tələbələri və ardıcılıları bu böyük alimin türkologiya sahəsindəki araşdırmalarından istifadə edərək onun işini uğurla davam etdirəcəklər.

Məmmədəli Qıpçaq

QARA MƏŞƏDİYEV – 80

Tanınmış dilçi alim, türkoloq, AMEA İmadəddin Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu Müasir Azərbaycan dili şöbəsinin baş elmi işçisi, filologiya elmləri doktoru, professor Qara İbrahim oğlu Məşədiyevin 80 yaşı tamam olur. Q.İ.Məşədiyev 1939-cu il mayın 15-də Gədəbəy rayonunun Şınıx mahalının Göyəmli kəndində anadan olmuşdur.

1946-1956-cı illərdə Zamanlı kənd orta məktəbində oxumuşdur. 1958-59-cu illərdə hərbi xidmətdə olmuşdur. 1961-66-cı illərdə M.F.Axundov adına Pedaqoji Dillər İnstitutunun Qərbi Avropa dilləri fakültəsinin alman-Azərbaycan dilləri şöbəsində təhsil almış, 1968-ci ildə Gədəbəy rayonunun Maarif kəndində müəllim vəzifəsində işləmiş, 1968-ci ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun Müasir Azərbaycan dili şöbəsində böyük laborant işçi vəzifəsində işə başlamışdır.

Azərbaycan dilçiliyində artıq tam formalaşmış, öz ənənələri olan onomastika məktəbi var. Sovet dövründə Azərbaycanda

bu sahə ilə bağlı monoqrafik araşdırmalar aparılmış, beynəlxalq və respublika səviyyəli konfranslar keçirilmiş, toplular, məcmuələr, monoqrafiyalar çap edilmişdir. Azərbaycan müstəqilliyini əldə etdikdən sonra bu sahə daha da sürətlə inkişaf etmişdir.

Azərbaycan dilçiliyində onomastika sahəsində öz möhürünü qoymuş alimlərimizdən biri məhz filologiya elmləri doktoru, professor Qara Məşədiyevdir.

Onun əsl insani keyfiyyətləri, humanizmi hər zaman özünə qarşı hörmət və ehtiram hissələrinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Mərdlik və xeyirxahlıq simvolu olan Qara Məşədiyev bu gün də öz nəcib əməllərini davam etdirir, insanlıq və alimlik ləyaqətini həmişə uca tutur.

1969-cu ildə Dilçilik İnstitutu Ədəbiyyat İnstitutundan ayrılıb, müstəqil olur. Q.Məşədiyev 1974-cü ildə AMEA-nın müxbir üzvü, prof. Z.Budaqovanın rəhbərliyi altında yazdığı “Müasir Azərbaycan dilində adlıq cümlə” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

1974-1979-cu illərdə AMEA İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun müasir Azərbaycan dili şöbəsində kiçik elmi işçi, böyük elmi işçi vəzifələrində çalışmış, 1989-2011-ci illərdə Onomastika və tətbiqi dilçilik şöbəsində müdir vəzifəsində işləmişdir. Hazırda Müasir Azərbaycan dili şöbəsində baş elmi işçidir.

Q.Məşədiyevin 1991-ci ildə müdafiə etdiyi doktorluq dissertasiyası belə adlanır: “Qafqaz ərazi və tayfalarının təsvirini öyrənən məcmuə”də qeydə alınmış Azərbaycan (türk) mənşəli toponimlərin tarixi linqvistik təhlili” (CMOMPIK). Burada çox böyük elmi əhəmiyyəti olan Azərbaycan (türk) mənşəli toponimlərin tarixi linqvistik təhlili verilib. Bəs tədqiqatçının bu mövzuya müraciəti nə ilə bağlıdır? XX əsrin ikinci yarısında Ermənistan və Gürcüstan ərazilərində, ümumən bütün Qafqazda türkmənşəli

coğrafi adların kütləvi şəkildə dəyişdirilərək türkləyli toponimlərin məqsədli şəkildə məhv edilməsi prosesi güclənməyə başladı. Buna görə də Qara Məşədiyev yer-yurd adlarının araşdırılmasına daha ciddi yanaşmış, intensiv tədqiqatlar aparmışdır. Dilçilik sahəsində məşhur alimlər: akad. Ağamusa Axundov, AMEA-nın müxbir üzvü Afad Qurbanov, prof. Səyyarə Mollazadə, akad. Tofiq Hacıyev, prof. Həsən Mirzəyev, prof. N.Məmmədov və başqaları Q.Məşədiyevin doktorluq dissertasiyasının elmi məziyyətlərini yüksək qiymətləndirmişlər. Alimin bu elmi işi türkləyli toponimlərin öyrənilməsi sahəsindəki boşluğun doldurulmasında böyük rol oynamışdır.

Azərbaycan toponimlərinin əsas tədqiqatçılarından biri kimi professor Qara Məşədiyev aşağıdakı kitabların müəllifidir: “Zaqafqaziyanın Azərbaycan toponimləri” (Bakı, 1990), “Nitq hissələrinin semantikasi (oçerklər)” (1998); “İzahlı onomastik terminlər lüğəti” (2005); “Azərbaycan toponimlərinin tarixi-linqvistik təhlili” (I kitab, 2007); “Azərbaycan toponimləri. Ensiklopedik lüğət” (I cild, 2007); “Azərbaycan toponimlərinin tarixi-linqvistik təhlili” (II kitab, 2010); “Bakı küçələri: adlar və talelər” (2013), “Azərbaycan dilində ayamaların izahlı lüğəti” (dialekt materialları əsasında) (2018) və s.

Professor Qara Məşədiyev Azərbaycan toponimiyası üzrə respublikada aparıcı mütəxəssis olduğundan Milli Məclisin Toponimika Komissiyasının daimi üzvü seçilmişdir.

Professorun “Zaqafqaziyanın Azərbaycan toponimləri” (Bakı, 1990), “Azərbaycan toponimlərinin tarixi-linqvistik təhlili” (Bakı, 2010) əsərləri Azərbaycan dilçiliyində toponimika ilə bağlı yazılmış ən dəyərli tədqiqatlardan biridir. Hər iki monoqrafiyada faktlar “Qafqaz ərəzi və tayfa-

larının təsviri məcmuəsi” (CMOMPIK) adlı dəyərli yazılı qaynaqdan götürülmüşdür. Professor Qara Məşədiyevin araşdırmalarının bir çoxu məhz toponimlərin linqvistik şərhinə, onların etimoloji təhlilinə, leksik-semantik xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılmasına həsr olunmuşdur.

Qara Məşədiyev həmçinin bu günə qədər (elə indi də) bir çox ali təhsil ocaqlarında professor (Lənkəran Universitetində, ADPU-da, Azərbaycan Universitetində və b.) kimi çalışmış, dilçiliyin çeşidli sahələrinə aid mühazirə və seminarlar aparmışdır. O həm də elmə gətirdiyi tələbələrini (gənc aspirant və doktorantları) ilə də haqlı olaraq fəxr edə bilər.

Qara Məşədiyevin 2018-ci ildə nəşr olunan ayamalarla bağlı monoqrafiyası alimin 80 yaşında da elmi fəaliyyətini böyük cəsarətlə, zəhmətlə davam etdirdiyini sübut edir. Qara Məşədiyevin “Azərbaycan dilində ayamaların izahlı lüğəti” (Bakı, 2018) monoqrafiyası dialekt materialları əsasında yazılmışdır. Maraqlıdır ki, Qara müəllim *ləqəb* deyil, *ayama* terminini işlətməmişdir. Çünki *ayama* sözü məhz daha çox dialektlərdə, canlı xalq danışığı dilində işlənir. Yəni Qara müəllim canlı xalq danışığı dilinin ifadə və sözlərini terminologiyaya gətirməklə xalq dilinə hörmət və rəğbətini ifadə etmişdir.

Müdrüklük, kamillik dövrünü yaşayan prof. Qara Məşədiyev artıq 80-i haqlamışdır. Onun elmi-pedaqoji fəaliyyətinin 53 ili tamam olur. Amma o, yenə də cavanlıq ruhu və tükənməz enerjisi ilə araşdırmalarını davam etdirir. Elmi kadrlar – dilçilər ordusu yetişdirir, Azərbaycan elminin ən aktual, perspektivli problemlərinə dair elmi-nəzəri əsərlər yazmaqda nümunə olur. 80 yaşın mübarək, əziz dostumuz, həmkarımız Qara müəllim, 90-nında 100-ündə görüşərik...

*İsmayıl Məmmədli
Baba Məhərrəmli*

NİZAMİ XUDİYEV – 70

Əməkdar elm xadimi, professor Nizami Manaf oğlu Xudiyevin yaşının üstünə yaş gəlir, 70 yaşı tamam olur. Nizami müəllim maarifimizin tarixində mühüm rolunu oynayan Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin yetirməsidir. O, 1966-cı ildə bu ali təhsil ocağının Filologiya fakültəsinə daxil olmuşdur. Təhsil illərində həm dərs əlaçısı kimi müəllimlərinin sevimlisi olmuş, Nizami Gəncəvi təqaüdünə layiq olmuş, həm də universitetin ictimai təşkilatlarında öz qabiliyyəti ilə fərqlənmişdir. O, hələ tələbə vaxtı ümidverən gənc kadr kimi ustada, əziz müəllimi, görkəmli elm xadimi professor Ə.Dəmirçizadənin diqqətini cəlb etmişdi. Pedaqoji universiteti fərqlənmə diplomu ilə başa vuran Nizami müəllim elmi şüaranın qərarı ilə universitetdə saxlanmış, Ə.Dəmirçizadənin rəhbər olduğu Azərbaycan dilçiliyi kafedrasına müəllim təyin edilmişdir. Bildiyimiz kimi, Əbdüləzəl müəllim görkəmli dilçi-türkoloq Bəkir Çobanzadənin Azərbaycanda yetirdiyi üç-dörd tanınmış alimdən biri olmuşdur. Bəkir Çobanzadənin

bu yetirməsi ADPU-da dilçilik məktəbi yaratmışdır. Bu məktəbin yetirmələri arasında Afad Qurbanov, Ağamməd Abdullayev, Həsən Bahiyev və başqalarının adları elmi ictimaiyyətə yaxşı tanışdır. Ə.Dəmirçizadə Azərbaycan dilçiliyində dil tarixi, xüsusilə ədəbi dil məsələlərinin öyrənilməsində özünəməxsus yer tutur. Onun qələmindən çıxan “Azərbaycan ədəbi dili tarixi” dərslik-monoqrafiyası bu sahə üzrə Azərbaycan dilçiliyi tarixində ilk mükəmməl mənbə, qiymətli tədqiqat əsəridir.

Bu tanınmış alim dilçiliyimizdə daha çox öyrənilməyə ehtiyac olan ədəbi dil problemi ilə məşğul olur. Təxminən əlli ilə yaxındır elm və maarifimizin inkişafında yorulmadan küllüq vuran Nizami müəllim bu gün öz müəlliminin estafetini layiqli şəkildə davam etdirir, ADPU-nun “Azərbaycan dilçiliyi” kafedrasına başçılıq edir, həmin fənni tədris edir, gənc kadrların yetişməsində əzmlə çalışır. Nizami müəllimin filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyası “Abdulla Şaiqin dili” (1978) adlanırdı. Məlumdur ki, yazıçı və dil problemi ədəbi dil tariximizin mühüm bir sahəsini təşkil edir. Bu baxımdan Nizami müəllimin bu dissertasiyası Azərbaycan dilçiliyi tarixinin, ədəbi dil tarixinin inkişafı üçün layiqli bir xidmətdir. N.Xudiyev bundan sonra çox sevdiyi müəllimi Dəmirçizadənin başladığı, amma ömür vəfa etmədiyi üçün bitirə bilmədiyi (Ə.Dəmirçizadənin “Azərbaycan ədəbi dili tarixi” dərslisi ancaq ölümündən sonra işıq üzünə gördü) dil tarixi və ədəbi dil tarixi məsələlərinin tədqiqi ilə daha dərindən məşğul olmağa başladı.

Nizami müəllim 1990-cı ildə “Azərbaycan ədəbi dili tarixi” mövzusunda doktorluq dissertasiyasını uğurlu şəkildə müdafiə etdi. Bu tədqiqat işi 1995-ci ildə kitab şəklində nəşr olundu. Sonralar ehtiyaca görə onun yeni nəşrləri meydana gəldi. Elə Nizami müəllimin 14 cildəndən ibarət olan

“Seçilmiş əsərləri”nin birinci cildini də (2012) bu monumental tədqiqat işi təşkil edir.

Professor Nizami Xudiyev peşəsini, sənətini sevən, müəllimliyi ilə fəxr edən pedaqoqdur. Təsadüfi deyildir ki, o, indiki ADPU-da 50 ilə yaxındır çalışır və 1994-1996-cı ildə bu qədim təhsil ocağının rektoru olmuşdur. Bu gün də həmin ali məktəbdə Azərbaycan dilçiliyi kafedrasına başçılıq edir, dərs deyir, öz sənətini gənclərə sevdirmir.

Yaradıcı, zəhmətkeş pedaqoq, elm adamı olan Nizami Xudiyev 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə deputat seçilmişdir. Nizami müəllimin millət vəkilliyi 3 çağırış (I,II,III) dalbadal davam etmişdir. Nizami müəllim 1996-cı ildə Azərbaycan radioteleviziya şirkətinin sədri təyin olunmuş, bu vəzifədə 10 ilə yaxın çalışmışdır. Televiziyadakı iş təcrübəsi və müşahidələr alimə televiziya dili haqqında ümumiləşdirici əsər yazmaq üçün xeyli material vermişdir. Müəllif bu materiallar üzərində uzun illər araşdırma işi apararaq dilçiliyimiz üçün çox maraqlı bir monoqrafik tədqiqat əsəri ərsəyə gətirmişdir. Həmin kitab belə adlanır: “Radio, televiziya və ədəbi dil”. Müəllifin 650 səhifəlik bu əsəri “Seçilmiş əsərləri”nin III cildində verilmişdir. Bu cildin təxminən 300 səhifəsində sırf radio və televiziyada dil probleminin nəzəri və təcrübə məsələlərindən bəhs edilir.

Məhz bu baxımdan müəllifin “Radio, televiziya və ədəbi dil” əsəri kütləvi informasiya vasitələrinin ən inkişaf etmiş qolu olan teleradio jurnalistikasının, ekran və efin dil məsələlərinin öyrənilməsi baxımından elm və mədəniyyətimiz üçün dəyərli bir töhfədir.

Nizami Xudiyev orta məktəblərin 3, 4, 5, 10, 11-ci sinifləri üçün “Azərbaycan dili”, 2-ci siniflər üçün “Oxu”, ixtisaslaşdırılmış məktəblər üçün “Azərbaycan dili” və “Ana dili” dərsliklərinin müəlliflərindəndir. Elmi-kütləvi nəşrlərdə, informasiya vasitələrində, müxtəlif jurnallarda 400-dən artıq elmi məqalə dərc etdirmişdir. Gərgin elmi

araşdırmaların məhsulu olan, yuxarıda qeyd etdiyimiz “Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkülü”, “Azərbaycan ədəbi dili tarixi”, “Azərbaycan ədəbi dilinin sovet dövrü”, “Heydər Əliyev və Azərbaycan dili”, “Xalq və dövlət naminə”, “Yazıçı dili və üslubu”, “Radio, televiziya və ədəbi dil”, “Qədim türk yazılı abidələrinin dili”, “Xalqın tarixi haqqı: dilimiz, varlığımız” kimi əsərləri, eləcə də “Zamanın axarı ilə” (I,II), “Tərcümə ədəbiyyatı və ədəbi dilimiz”, “Şəxsiyyət və zaman”, “Uğurlu yolun layiqli davamçısı”, “YAP dünənün, bu günün, sabahın partiyasıdır”, “Cənubi Azərbaycanda ədəbi dilimizin dünəni və bu günü”, “Ömürdən səhifələr” və digər fundamental əsərləri Nizami Xudiyevin Azərbaycan elminə sanballı və əvəzolunmaz töhfələridir.

Onun bir sıra kitab və məqalələri xarici ölkələrdə (İran, Türkiyə, Rusiya, Almaniya, İraq, İsveçrə, Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızıstan və s.) nəşr edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Əməkdar elm xadimi Nizami Xudiyev görkəmli türköloq kimi respublikamızda və dünyanın bir çox ölkələrində, şəhərlərində, o cümlədən Moskva, Nalçik, Bişkek, Ufa, Aşqabad, Daşkənd, Almatı, Ankara, İstanbul, Əskişəhər, İzmir, Adana, Konya və başqa şəhərlərdə keçirilən nüfuzlu türkoloji tədbirlərin – qurultay, beynəlxalq simpozium və elmi konfransların nümayəndəsi olmuş, bu mötəbər toplantılarda elmi məruzələrlə çıxış etmişdir.

Çalışdığı illərdə “Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri” Qapalı Səhmdar Cəmiyyətində apardığı islahatlar, paralel olaraq elmdə, siyasətdə qazandığı uğurlar, Milli Məclisdəki fəaliyyəti, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarda vətənimizi ləyaqətlə təmsil etməsi Nizami Xudiyevin hərtərəfli, çoxşaxəli fəaliyyətindən xəbər verir. O, Milli Elmlər Akademiyası və Bakı Dövlət Universiteti nəzdində alimlik dərəcəsi almaq üçün filologiya sahəsində dissertasiyaların müdafiəsini keçirən Təhsil Nazirliyi və Milli Elmlər Akademiyasının birləşmiş ixtisaslaşmış şurasının (1997), Azərbaycan Milli

Elmlər Akademiyası Nəsimi adına dilçilik institutunun nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təsdiq olunmuş dissertasiyaların müdafiəsini keçirən dissertasiya şurasının, həmçinin Azərbaycan, Ziyalılar Cəmiyyəti idarə Heyətinin (1998), Jurnalistlər (1998) və Yazıçılar Birliyinin (1999) üzvüdür.

Nizami Xudiyevin elmi-pedaqoji fəaliyyəti bir sıra yüksək mükafatlara layiq görülmüşdür. O, Ali Sovetin fəxri fərmanı (1981), "Araz" (1992), "Nailiyyət" (1995), "Akademik Y.Məmmədaliyev adına medal və mükafat" (1996), "İnam" (1997), "Vətən" (1998), "Qızıl Qələm" (2001), "Abdulla Şaiq" (2001), "Həsən bəy Zərdabi" (2004), Azərbaycan Respublikası "Vektor" Beynəlxalq Elm Mərkəzinin "İlin ziyalı" beynəlxalq diplomu" (2004) və s. ilə təltif olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Əməkdar Elm Xadimi Nizami Xudiyev beynəlxalq elmi ictimaiyyət arasında da böyük nüfuz malikidir. O, Lütfüzadə adına Amerika Beynəlxalq Müasir Elmlər Akademiyasının və Nyu-York Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvüdür. İngiltərənin Kembric Beynəlxalq Bioqrafiya Azərbaycan alimini yüksək elmi nailiyyətlərinə və rəhbərlik qabiliyyətinə görə XX və XXI əsrlərin tanınmış 2 min ziyalılarından seçərək 2001-ci il üçün "İlin beynəlxalq ziyalı" elan etmiş və onu "Qızıl medal"a layiq görmüşdür. Eyni zamanda, Kembric Beynəlxalq Bioqrafiya İnstitutu professor Nizami Xudiyevi 2002-ci ildə "XXI əsrin intellektualı" seçərək onu xüsusi medal və diplomla təltif etmişdir. Onun adı "XXI əsrin ən görkəmli ziyalıları" (ilk nəşr) kitabına daxil edilmişdir. Nizami Xudiyev elmi uğurlarına və bu sahədəki

səmərəli fəaliyyətinə görə Kembric Bioqrafiya İnstitutunun Baş Direktorunun müavini vəzifəsinə seçilmişdir. Görkəmli alim 2002-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatları Bioqrafiya İnstitutunun üzvü seçilmişdir.

Nizami Xudiyev 2004-cü ildə Ankara şəhərində keçirilən Türk dili qurultayında "Türk dilinə xidmət" ödəli ilə mükafatlandırılmışdır. Həmçinin Amerikanın Dünya Ədəbiyyatı Akademiyasının "Humanitar və fəlsəfə elmləri üzrə Sokrat sədri" (2004) seçilmiş və Kembric Beynəlxalq Bioqrafiya İnstitutunun "Beynəlxalq Şərəf Ordeni" (2004) ilə təltif olunmuşdur. Nizami Xudiyev elmi və ictimai fəaliyyətlərinə görə Amerika Bioqrafiya İnstitutu tərəfindən "2005-ci ilin adamı" seçilmiş, "İlin adamı" xatirə medalı ilə təltif edilmişdir.

N.M.Xudiyev Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi və mədəni həyatında fəal iştirakına görə 2009-cu ildə "Şöhrət" ordeni, 2012-ci ildə "Azərbaycan Respublikası Qabaqcıl təhsil işçisi" döş nişanı, 2013-cü ildə "Ən yaxşı vətənpərvər tədqiqatçı alim" qızıl medalı ilə təltif edilmişdir. Təsədüfi deyildir ki, bu görkəmli pedaqoq-alim ölkə prezidentinin fərdi təqaüdünə layiq görülmüşdür (04 aprel 2019-cu il).

Ümumiyyətlə, müstəqil Azərbaycanın elmi və pedaqoji fikrinin, dövlətçiliyinin inkişafında əməkdar elm xadimi, Azərbaycan Yazıçılar və Jurnalistlər Birliklərinin üzvü, ADPU-nun "Azərbaycan dilçiliyi" kafedrasının müdiri, professor Nizami Xudiyevin də öz payı vardır.

Görkəmli pedaqoq-alim və ictimai xadim Nizami Xudiyevi 70 yaşı münasibətlə dostu, həmkarları, ümumiyyətlə Azərbaycan ziyalıları adından təbrik edir, ona can sağlığı, pedaqoji və elmi fəaliyyətində böyük yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

*Əbülfəz Quliyev
Nəbi Əsgərov*

NƏŞRƏ DAİR TƏLƏBLƏR:

1. Beynəlxalq "Türkologiya" jurnalına çap üçün materiallar (məqalə, reseenziya, icmal və s.) Azərbaycan, türk, rus və ingilis dillərində çap şəklində, elektron daşıyıcıda və e-mail vasitəsilə (turkologiya2016@mail.ru) qəbul edilir.
 2. Dərc olunacaq məqalələrə görə müvafiq elmi sahə üzrə elmlər doktorunun rəyi tələb olunur.
 3. Məqalələrin həcmi 15, reseenziya və digər yazıların həcmi isə 7 vərəqədən (A4) artıq olmamalıdır (şrift: Times New Roman – 14, interval: 1,5, sol kənar 3 sm, sağ kənar 1,5 sm, yuxarı hissə 2 sm, aşağı hissə 2 sm).
 4. Məqalənin adı altında müəllifin adı, soyadı, işlədiyi müəssisə, vəzifəsi və e-mail ünvanı göstərilməlidir.
 5. Məqalələrin qəbulu üçün son 5-10 ilin elmi əsərlərinə istinadlar vacibdir.
 6. Ədəbiyyat siyahısı əlifba sırası ilə verilməlidir. Nümunə: Axundov, A. (2003). *Dil və ədəbiyyat*. Bakı: Gənclik.
 7. Mətnin içində istinadlar müəllifin soyadı, əsərin nəşr ili, səhifəsi ardıcılığı ilə verilməlidir. Nümunə: (Axundov, 2007: 114).
 8. Xülasə 150-200, açar sözlərin sayı 3-6 sözdən ibarət olmalıdır. Hər bir xülasənin başında məqalənin adı, müəllif(lərin) adı, soyadı və aid olduğu ölkə göstərilməlidir. Üç dildə yazılan xülasələrin məzmunu eyni olmalıdır. Müəllifin məqalədə gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. xülasədə əksini tapmalıdır.
 9. Tərcümə məqalələri müəllifin icazəsi və ya aktuallığını təsdiqləyən sənəd əsasında qəbul edilir.
 10. Hər bir məqalə redaksiya heyətinin rəyinə əsasən çap olunur.
 11. Plagiatlıq faktı aşkar edilən məqalələr dərc olunmur.
- Məqalələrin nəşri pulsuzdur.
Əlyazmalar geri qaytarılmır.
Materialların məzmunu müəllifin şəxsi mövqeyini əks etdirir.

ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИИ:

1. Материалы (статьи, рецензии, обзоры) для публикации в международном журнале «Туркология» принимаются в напечатанном виде, на азербайджанском, турецком, русском и английском языках, на электронном носителе и посредством e-mail (turkologiya2016@mail.ru).
 2. Необходимо представить отзыв о статье доктора наук в соответствующей области.
 3. Объем статьи не должен превышать 15, а рецензий и других материалов – 7 страниц (A4, шрифт Times New Roman – 14, интервал: 1,5, отступы: слева – 3 см, справа – 1,5 см, сверху и снизу – 2 см).
 4. Под названием статьи должны быть указаны имя и фамилия автора, место работы, должность и e-mail адрес.
 5. Необходимы ссылки на научные публикации за последние 5-10 лет.
 6. Список литературы должен быть составлен в алфавитном порядке. Например: Axundov, A. (2003). *Dil və ədəbiyyat*. Bakı: Gənclik.
 7. Ссылки в тексте должны быть представлены в следующей последовательности: фамилия автора, год издания, страница работы. Например: (Axundov, 2007: 114).
 8. Резюме должно состоять из 150-200 слов, а количество ключевых слов не превышать 3-6. В заглавии каждого резюме должны указываться: название статьи, имя, фамилия, страна проживания автора(-ов). Резюме, написанные на трех языках, должны быть идентичны по содержанию. Научный вывод, сделанный автором в статье, научная новизна и прикладное значение работы и т.д. должны отражаться в резюме.
 9. Переведенные статьи принимаются на основе документа, подтверждающего согласие автора или актуальность.
 10. Каждая статья печатается на основе отзыва редколлегии.
 11. Статьи, в которых выявлены факты плагиата, не печатаются.
- Статьи печатаются бесплатно.
Рукописи статей не возвращаются авторам.
Содержание материалов отражает личную позицию автора.

PUBLICATION REQUIREMENTS:

1. Materials (papers, reviews, round-ups, etc.) for publication in the international journal of "Turkology" are accepted in a printed form, in electronic carrier and through e-mail (turkologiya2016@mail.ru) in the Azerbaijani, Turkish, Russian and English languages.
 2. Review of Doctor of Sciences on a certain scientific field is required for the paper to be printed.
 3. Papers length have to be 15 pages long, but length of other kinds of writings have to be maximum 7 pages (A4) long (in 14-point Times New Roman; in-1,5 interval; 3 cm on the left side, 1,5 cm on the right side; 2 cm on the top; 2 cm on the bottom).
 4. The author's name and surname, work place, position and e-mail address must be written under the title of the paper.
 5. It is important to use the references to the scientific works of the latest 5-10 years.
 6. Bibliographical references must be given in the alphabetical order. For example: Axundov, A. (2003). *Dil və ədəbiyyat*. Bakı: Gənclik.
 7. References in the text must be given in the following order: the sur-name of the author, year of publication and page. For example: (Axundov, 2007:114).
 8. Abstract must consist of 150-200 words, and the number of key words must not exceed 3-6. In the title of each abstract must be given the followings: the title of the paper, name surname, the country of the author (s). The scientific conclusion, given by the author in the paper the scientific novelty and the applied importance of the work, etc. must be described in the abstract.
 9. The translated papers are accepted according to the permission of the author or according to the document certifying the actuality of it.
 10. Each paper is published according to the review of the Editorial Staff.
 11. Papers with the fact of revealed plagiarism are refused to be published.
- Publication of papers is free of charge.
Manuscripts are not returned.
The contents of the materials reflect the personal position of the author.

SEMİNARA DƏVƏT

“Türkologiya” jurnalı öz nəzdində türkoloji seminar təşkil edir. Müxtəlif elm sahələrinin nümayəndələrini maraqlandıran elmi-praktik problemlər ölkəmizdə və dünyada aparılan türkoloji tədqiqatların işığında müzakirə ediləcək. Seminar ayda bir dəfə jurnalın redaksiyasında (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, V mərtəbə, “Türkologiya” jurnalının redaksiyası) keçiriləcəkdir.

Maraqlananlar məsul katibə müraciət edə bilər.

ПРИГЛАШАЕМ НА СЕМИНАР

Журнал «Тюркология» организует в рамках своей деятельности тюркологический семинар, где в свете исследований ведущихся в нашей стране и в мире, будут обсуждаться различные научно-практические проблемы, интересующие представителей различных научных сфер. Семинар будет проводиться раз в месяц в редакции журнала (Национальной академии наук Азербайджана, V этаж, редакция журнала «Тюркология»).

Интересующиеся могут обращаться к ответственному секретарю.

INVITATION TO THE SEMINAR

The journal of "Turkology" organizes a turkological seminar. Discussions of scientific and practical problems which are interesting for the representatives of different fields of science, will be held in the light of turkological researches conducted in our country and in the world. The seminar will be held once a month in the Editorial office of the journal (The National Academy of Sciences of Azerbaijan, V floor, the Editorial office of the journal of "Turkology").

All the people interested in the seminars can apply to the executive secretary.

ABUNƏÇİLƏRİN NƏZƏRİNƏ!

Beynəlxalq "Türkologiya" jurnalının ölkədaxili illik abunə haqqı (4 nömrə) 40 AZN, beynəlxalq satış üzrə 40 € təşkil edir. Ödəniş:

- fərdi qaydada (nağd şəkildə);
- müvafiq bank şöbələri üzrə mümkündür.

Bank əməliyyatlarının xərci abunə haqqına daxil deyil.

"TÜRKOLOGİYA" JURNALININ BANK REKVİZİTLƏRİ**Azərbaycan vətəndaşları üçün:**

Benefisiar (alan) bankın adı: Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi

AMEA-nın "Elm" Nəşriyyatı

VÖEN: 1701928961

h/h: AZ12CTRE00000000000004138313

Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi

7-ci fond, maddə 142340

kod: 210005

m/h: AZ41NABZ0136010000000003944

VÖEN: 1401555071; S.W.I.F.T.: CTREAZ22

К СВЕДЕНИЮ ПОДПИСЧИКОВ!

Стоимость годовой подписки на международный журнал «Тюркология» в пределах страны (4 номера) составляет 40 AZN, а для зарубежных подписчиков 40 €.

Оплата:

- в индивидуальном порядке (наличная оплата);
- банковским переводом.

Стоимость банковских операций не входит в сумму подписки.

БАНКОВСКИЕ РЕКВИЗИТЫ ЖУРНАЛА «ТЮРКОЛОГИЯ»**Для граждан Азербайджана:**

Банк Бенефициар (получатель): Агентство Государственного Казначейства

Издательство "Elm" НАНА

ИНН: 1701928961

h/h: AZ12CTRE00000000000004138313

Агентство Государственного Казначейства

7-й фонд, статья 142340

Код: 210005

m/h: AZ41NABZ0136010000000003944

ИНН: 1401555071; S.W.I.F.T.: CTREAZ22

TO THE ATTENTION OF SUBSCRIBERS!

The cost of the annual subscription (4 volumes) to the International journal of "Turkology" is 40 AZN within the country, and 40 € for international sales. Payment is possible:

- individually (cash);
- through the corresponding bank departments.

Expences for banking operations are not included into the subscription fee.

BANK REQUISITES OF THE JOURNAL OF "TURKOLOGY"**For Azerbaijan citizens:**

Beneficiary (recipient) bank's name: Department of Treasury

NASA "Science" publishing house

TIN: 1701928961

A/A: AZ12CTRE00000000000004138313

Department of Treasury

7-th stock, point142340

Code: 210005

C/A: AZ41NABZ0136010000000003944

TIN: 1401555071; S.W.I.F.T.: CTREAZ22

TÜRKOLOĞİYA

Beynəlxalq elmi jurnal

Nəşriyyatın direktoru:	S.Qəhrəmanov
İcraçı redaktor:	N.Səfərova
Kompüter tərtibçisi:	S.Zalova
Azərbaycan mətninin redaktoru:	İ.Quliyev
Rus mətninin redaktoru:	N.Nağıyeva
İngilis mətninin redaktoru:	K.Hacıyeva

Formatı: 70x100 ¹/₁₆

Həcmi: 8,5 ç.v.

Tirajı: 500 nüsxə

“Elm” RNPM-in mətbəəsində çap edilmişdir